Danskernes Historie Online
Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliserings-projekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: https://slaegtsbibliotek.dk
Danske Slægtsforskere: https://slaegt.dk

Personalhistoriske, sognehistoriske og statistiske bidrag

til

EN DANSK PRÆSTE OG SOGNEHISTORIE

(Kirkelig Geografi)

1849–1949 (1967)

Samlet og udgivet af

PAUL NEDERGAARD

Sognepræst

IX

RIBE STIFT

Hefte 4

Meddelelserne på bagsiden bedes venligst læst!

KØBENHAVN 1967

egnens folkelige, kulturelle og grundtvigske liv, og det skyldes ikke mindst ham, at baade skolerne og kirken har faaet saa smukt et udseende, som tilfældet er«.

I 1939 var skolen overtaget af forstander *O. Helstrup Andersen,* som med stor dygtighed fik oparbejdet skolen til en stor og velbesøgt ungdomsskole, med sædvanligvis ca 80 elever. *Helstrup Andersen* trak sig tilbage 1965 og afløstes af *Oluf Klinting,* som i en aarrække havde været knyttet til skolen.

Ved Skanderup Ungdomsskoles 50 aars jubilæums-elevstævne holdt forstander O. Helstrup Andersen en tale, hvor han ridsede skolens historie op. Fra denne tale bringer vi det afsnit, som skildrer grænselandets situation efter 1864, der gav grobund for de grænseskoler, som skød op paa den nordlige side af grænsen:

I aarene efter 1864 var der mange, der tændte lys over vort land baade i ord og handling. Grundtvig, romantikeren og samtidig realisten, fik ret. Underet skete. Livet vaagnede paany, folket tog sig sammen og rettede den synkende skude op, og ved hjælp af flittige hænder, varme hjerter og kloge hoveder blev der øvet bedrifter, som fuldt ud kunne maale sig med fortidens.

Nede i Sønderjylland, det tabte land, gik tiden ikke hen med klynk og klage. Sønderjyderne fik i sandhed det tyske aag at føle; men de mistede ikke troen paa en genforening. Det gamle, gulnede flag laa paa kistebunden i tusinder af dansksindede hjem og ventede paa dagen, da det igen kunne folde sig ud paa sin hvide stang. Den blaa sangbog kom ofte frem, for det var gennem sangen, den danske sang, at haabet skulle holdes vedlige. Ingen steder som i Sønderjylland forstod man at værdsætte sangens gave, netop fordi sorgen og savnet skabte baggrunden herfor.

De første saakaldte *grænseskoler,* der blev oprettet med særligt henblik paa de nordslesvigske unge, var Skibelund og Hejls, senere kom Holsted, Vester Vedsted og Bramminge. Skoleforeningen ønskede endnu en efterskole oprettet nær grænsen og henvendte sig til flere hjem paa Rødding-egnen om at løse opgaven. Valgmenighedspræst *Anders Nørgaard,* Skanderup, gift med Helene Bohnfeldt, hvis hjem laa i Haderslev amt, ville gerne have skolen rejst i Skanderup. Efter flere forhandlinger blev planen realiseret, takket være et godt samarbejde mellem grundtvigske hjem syd og nord for den daværende grænse. Manden til at bygge og lede skolen fandt man ogsaa. Valget faldt paa *Palle Kirk,* der i fem aar havde været lærer ved Hejls Efterskole. Kirk havde sans for proportioner, han var praktisk indstillet og samtidig en dyrker af de skønne kunster. I løbet af sommeren 1914 blev skolen bygget, og da den stod færdig, blev den betegnet som landets smukkeste efterskole – sikkert ikke nogen overdrivelse. Den 20. september blev den indviet, og den 3. november holdt det første elevhold sit indtog paa Skanderup Efterskole.

Men paa det tidspunkt var den første verdenskrig begyndt. Grænsen blev spærret, og de unge sønderjyder blev forment adgang til at søge uddannelse paa grænseskolerne. En del sønderjydske elever, der søgte over til »nordfronten« for at undgaa at blive sendt ud paa de andre fronter, besøgte dog skolen i krigsaarene. Straks efter krigens afslutning i 1918 strømmede sønderjydsk ungdom herop, og i aarene derefter var det hovedsageligt den, der fyldte skolen. Senere fik skolen ogsaa elever fra det øvrige land.

I 24½ aar ledede Kirk og hans hustru med stor dygtighed skolen, og flere af dens gamle elever har over for mig udtalt deres store glæde og taknemmelighed over deres skoleophold her. Men efter fede aar kommer der magre aar. Den økonomiske krise, der ramte hele den civiliserede verden, naaede ogsaa Danmark. Den medførte produktionsnedgang, arbejdsløshed, faldende priser paa vore landbrugsprodukter, hvilket medførte, at mange maatte forlade hus og hjem. Det var strenge aar. Ogsaa for de frie ungdomsskoler, hvor elevtallet dalede som følge af de ugunstige økonomiske forhold ude i hjemmene. Dertil kom, at disse skoler paa det tidspunkt havde en rigtig daarlig økonomisk stilling i forhold til de offentlige skoler. Først i 1942 blev dette forhold rettet, idet vi da fik en ny og forbedret ungdomsskolelov, der sikrede baade elever og skoler bedre økonomiske kaar. (Kr Dbl 4. aug 64). Ungdomsskolen ledes nu som nævnt af *O. Klinting.*

Samtidig med ungdomsskolen blev der ogsaa oprettet en friskole, som i 1920 fik sin egen bygning. Den blev de sidste aar ledet af friskolelærer *M. Bjerg* (uddannet paa Ribe seminarium) og som 1965 blev sognepræst paa Mandø. Skolen har lige v 30 elever.

Valgmenigheden omfatter nu ca 230 husstande, især fra Skanderup, Hjarup, Seest, Andst og Vamdrup sogne. Foruden regelmæssig gudstjeneste i valgmenighedskirken er der to maanedlige gudstjenester i Andst kirke.

Formænd har senere været proprietær *J. Friis Jessen,* Hjarup, og nu gaardejer *Thomas Thomsen,* Frederiksminde. Kirkesangere har bl a været lærer *Nissen,* Dollerup, lærer *Jørgensen,* Skanderup, og *E. K. Svennesen,* fhv lærer i Seest († 66), gdjr *Th. Thomsen,* S.

Skanderup valgmenighedskirke (indviet 24. sept 1922, arkitekt Th. Rolver). Overfor efterskolen laa et mejeri, som senere blev kaseinfabrik. Da den skulle sælges, blev den købt af valgmenigheden og ombygget til kirke. Man har formaaet at skabe en for sin tid særdeles smuk kirke af den gamle bygning. Kirken er korskirke med svært taarn med omtrent fladt tag og kors. Skibet har tøndehvælving. Det gamle alterparti med Thorvaldsens Kristus blev i 1958 ved en gave fra fru Minna Hansen paa Hvidkilde i Lunderskov erstattet med et nyt alter, hvorover blev indsat 4 glasmosaikvinduer, udført af kunstneren Johan Thomas Skovgaard. Skitsen til ændringen blev givet af kunstnerens søn, arkitekt Roland Skovgaard.

Mange gaver blev i sin tid givet til kirken, saaledes alterbøger fra Askov valgmenighed og vasa sacra fra Vejstrup valgmenighed.

Valgmenighedspræst

1. 15. april 1910–22. nov 17 (hjpr Eltang-SV 21. dec 07): **Anders Nørgaard,** fl t valgmgh, Vejstrup, se der.

2. 16. april 1918–15. aug 54 (sp Veng 6. jan 14): **Asger Bent Eskesen,** * 24. febr 83 Røgen. Forældre: Direktør i Fællesforeningen for Danmarks brugsforeninger, lærer Peder Christian E og Sine Bak. Stud priv 02, c 08[1]

(h_1), leder af Kirk ungdomsforening tilknyt Kbhvn Valgmgh, hjpr Kbhvns valgmgh 7. okt 08, lærer Henrik Madsens sk og Brgdssk, V, kkp Dover-Veng 24. maj 11, r af Dbg 50, † 15. aug 54. ~ 2. febr 09 Anna Laura Valborg Thomsen, * 25. okt 84 Ødum. Forældre: Proprietær, teglværks- og mejeriejer Christen Pedersen Donneruplund T og Christence Hansen.

Fmd Veng foredragsf, ungdomsf og sygeplejef, t. 18.

Pastor *Asger Eskesen* var valgmenighedspræst i 36 aar og er sammen med *Carl Moe,* som ogsaa virkede i Skanderup, en af de præster, der har virket længst tid i provstiet. Han voksede tæt sammen med sin menighed, han holdt af mennesker. Naar andre tog paa ferie, drog han paa sygebesøg eller holdt 2–3 gudstjenester. Der var ingen forloren højtidelighed eller salvelse over ham. Kunne de nederste i kirken ikke høre ham ved et bryllup, trøstede han dem med, at det var brudeparret han talte til, og »saa kan de endda aldrig senere huske, hvad min text var«, tilføjede han spøgefuldt. Ved festbordet kunne han være kaad som en ung student, og hans friske leveraab fik selv de trægeste med... Og han kunne synge salmens ord: »O kærlighed selv, du rolige kilde til kræfternes elv,« saa man forstod at al kærlighed maa have sit udspring og næring i den evige kærlighed... »Ved sygelejer og over for døden følte man, at han var i tjeneste hos den højeste. Han kunne komme med fred, lys og fortrøstning til de pinte sind«... Over gudstjenesterne var der, selvom der kun var faa, altid en egen højtid. Hans valg af salmer var mærkeligt sikkert, og naar han sang med sin rene stemme, var hans sjæl med deri. Prædikenen var ikke det vigtigste for ham. Man kunde undertiden afledes af hans lidt knudrede sprog og jævnt snaksomme indledning. Men naar han mod slutningen samlede det omtrent saadan: »Saa skulle vi da, som de fattige syndere vi er, helt ty ind i Guds kærlighed og finde vor eneste tilflugt der«, da forstod man, at der var hans livs kildevæld.

Maaske var hans stærke trang til fællesskab med mennesker en dybt rodfæstet arv fra hans hjem og fra hans far, den gamle lærer og brugsforeningsmand. Og senere blev samarbejdet med pastor *Jungersen,* Kbhvn valgm, afgørende for ham. *Jungersen* var præget af inderlighed, aand, kampmod, hans læremestre var Søren Kierkegaard, Grundtvig og Rasmus Nielsen, men han endte hos den største: Jesus Kristus. Intet kunne for Eskesen rokke den klippe, som daaben og troens ord er. Ved hyggelige sammenkomster og menighedsmøder kunne han behandle vidt forskellige emner: Sokrates og Sydslesvig, Jonas Lie, Morten Pontoppidan, tit stof fra Højskolebladet. Højskolen stod hans hjerte nær.. Da han laa forpint paa dødslejet, trøstede han sig som Morten Larsen (se her VI, s 490) med Grundtvigs: »Gud, vi er i gode hænder, dine hænder, gode Gud!« (Højskolebl 1954, s 322 f).

3. 15. maj 1955–17. april 59 (valgmghpr Rødding-K 4. juni 41): **Hakon Søgaard-Andersen,** * 22. febr 10 Sdr Vilstrup v Kolding. Forældre: Forstander paa Landerupgaard Anders Søgaard A og Karen Johansen. Stud Kolding 29, stud theol, senere frit uddannet paa Liselund, højskolel Uldum 31, hjpr Holstebro frimgh 39, † 17. maj 59. ~ 15. juli 41 Inge Østergaard Schmidt, * 17. dec 12 Frederiksberg. Forældre: Tapetserer Robert Schmidt og Carla Olsen.

Tillige lærer Skanderup ungdomsskole 55.

Søgaard-Andersen følte sig i taknemmelighedsgæld til i hvert fald tre mennesker, nemlig sin *mor, Niels Dael* og *Morten Larsen,* og gang paa gang tolkede han sin tak til dem, fordi de lod deres livslys skinne til vejledning ogsaa for ham.

I vuggegave havde han faaet en fyldig sangstemme og gode talegaver, og begge brugte han flittigt og gerne. Søgaard-Andersen var en glad og god mand, flittig paa færde hjemme i sin kreds og som foredragsholder ude i landet. En impulsiv natur, der stillede store krav til sine legemlige kræfter. Skanderup-Hjarup valgmenighed vil mindes Søgaard-Andersen som den livlige, folkelige mand, der ejede baade vilje og hjerte til at tilrettelægge og lede dens gudstjenester, saa de fik præg af hans paa een gang djærve og troskyldige forkyndelse og af hans hjertelige tjeneste ved døbefont og nadverbord.

4. 1. okt 1959–18. sept 61 (sp Idum-R 12. april 48): **Thyge R. Svendsen,** fl t Givskud, se der.

5. 2. nov 1961 (rkp Helleruplund 20. juni 61): **Torben Gudmand-Høyer,** * 28. marts 27 Kbhvn. Forældre: Direktør Laurents Johan Gudmand-Høyer og Elisabeth Helene Wilhjelm. Stud Eftersl sk 46, c 53[1] (l-105). Hjpr Vor Frue k, Aalborg 22. jan 55, kkp Helleruplund 18. okt 56. ~ 24. marts 56 Annemarie Helmich, * 11. juni 29 Sønderborg. Forældre: Ingeniør Paul H og Otti Rössler.

Skr afh »Kritik af et kirkesyn« 65 (Inst f dsk Khst).

Litt: Højskolebl 1910, 1922, 1960, De grundtvigske valg- og frimenigheder 1953, s 293 f, Holger Begtrup: Dsk mghliv i gr kredse, IV, s 43 f. Se iøvr under Skanderup og Hjarup.

SEEST

Af den ældre sognehistorie

Seest sogn hørte oprindeligt til Sønderjylland, og var anneks til Vonsild-D. 1566 blev det overdraget til kongeriget og kom under Koldinghus len, som selvstændigt sognekald. 1714 lagdes Vranderup (Harte sogn) under Seest. Sognet havde en af rytterskolerne (senere ombygget).

Præster indtil 1850

De første lutherske sognepræster var *Hans Anthoniisen* († 1596) og *Simon Andersen* († ca 1631). Sognet døjede under svenskekrigene, og præsten *Anders Jensen Buch* († ca 1662) drog med sine sognemænd ind til Kolding, hvor

han holdt gudstjeneste for dem i hospitalskirken (W III, 36). *Knud Lauritsen Maarslet* († ca 1694) havde været rektor i Kalundborg. Magister *Mathias Christensen Humbleth* († 1737) havde været hører i Kolding. Han efterfulgtes af sin søn, *Christian Mathiesen Humbleth* († 1797, han blev provst og blev 88 aar, fra 1771–88 var hans søn *Mathias Christensen* ham adjungeret) Brorson skriver 1750: Hr H katekiserede meget tydeligt, grundigt og opbyggeligt over den 1. og 2. artikel, og børnene svarede meget smukt. Præsten, som er retsindig og opbyggelig, klagede hemmeligt til mig over en del frække mennesker, og at aabenbar ugudelighed ofte gik ustraffet hen. Ved slige omstændigheder maa da præsten lide meget, hvilket foruden andre aarsager har tvunget ham til at gøre aller underdanigst ansøgning om allernaadigst promotion, og kan jeg ikke andet end formode, at hans retsindige kærlighed og sagtmodighed paa et andet sted kunde blive til langt større velsignelse. Jeg havde gerne talt med bemeldte haarde folk, men ingen af dem var i kirke og saare faa af menigheden mere end ungdommen. Da jeg spurgte om deres udeblivelsesaarsag, blev mig svaret, at der ville komme nogle af infanteriet, som skulle have deres kvarter der om natten. – H blev dog ikke forflyttet, 1754 katekiserede han »ret skikkeligt over saliggørelsens orden, af unge var nogle, af de gamle ikkun saare faa tilstede«. (Vis 57, 90). *Niels Grunnet* (1784–1806) havde været degn i Lejrskov, *Ulrich Chr. Boesen* (1807–17), se Eltang-SV, farbroder til Søren Kierkegaards ven, Emil Boesen, var herrnhutisk paavirket og havde som huslærer den 30 aarige *Niels Johannes Holm* fra Brødremenigheden. En af hans elever var den senere biskop *Ulrich S. Boesen. Mathias Kragh* (1817–27) flyttede til Darum-B, se Ø Starup-VN, *H. C. V. Find* (1827–37) flyttede til Hjarup, han var skarp modstander af de gudelige forsamlinger, som *P. Larsen-Skræppenborg* holdt her paa egnen, *Jacob M. Gemzøe* (1837–50) flyttede til Torslunde-I.

Tiden efter 1850

Der var meget lidt aandeligt liv her omkring 1850. Ganske enkelte troende mennesker var præget af de gudelige forsamlinger, Askov fik efterhaanden lidt indflydelse, men ikke saa stærkt som i nabosognene. Koldings nærhed prægede. – Pastor *Johan S. Schmidt* (1850–62) var af den Mynsterske type, en nobel, kultiveret mand, pastor *H. G. V. Bohr* (1863–77) af samme type, men svagelig. Hans kapellaner var aktive: *L. C. M. Wagner* (66–69), som blev sognepræst her 77, *C. F. Leth* (69–75), som havde deltaget i Dybbølslaget, var blevet løjtnant, haardt saaret i krigen, han var en varm patriot, optaget af Sønderjylland, 1866 gennemgik han en aandelig krise, sluttede sig til IM, var vel den første IMs præst her paa egnen, dygtig selvstændig og frisindet. Hans hustru, *Louise f Bredsdorff,* var konfirmeret af præsten *Hans Agerbek* og præget af ham. Hun øvede en god indsats som præstekone paa vækkelsens linie, og huskedes i øvrigt for sin smukke sangstemme. Pastor *L. V. Hertel* (1875–77) var sønderjyde og glødende for Sønderjylland, han var grundtvigsk, en alvorlig mand. Medens han var her, deltog han 1876 i de møder, som *H. P. Børresen* holdt paa egnen og fik senere væsentlig indflydelse i Santalmissionen (se her III, 326 f). Han var med til at vække interesse for Ydre Mission.

Pastor *L. C. M. Wagner* (1877–85) havde fra sin ungdom nær tilknytning til de grundtvigske kredse. Her i Seest havde han som hjælpepræst nær forbindelse med *P. Larsen-Skræppenborg* og hans kreds. De ville gerne have ham til valgmenighedspræst 1868. Han var ikke uvillig, men mente, at han kunne gøre mere gavn som sognepræst. Saa blev han sognepræst i Almind, hvor Skræppenborg boede, kom i levende forbindelse med *Hans Sveistrup,* Vejen, *Vilh. Birkedal, A. Leth,* Middelfart og *Mads Melbye,* Asperup, og tillige med Askov. Han havde sit faste stade i det grundtvigske, blev en af de grundtvigske førere paa egnen. Efter beboernes opfordring blev han sognepræst i Seest, hvor han havde været hjpr og havde mange venner. Han regnede sine aar paa Kolding-egnen for sine rigeste præsteaar. (se her IV, 160).

Pastor *V. L. (Helweg) Larsen* (1885–1895) er udførligt skildret af hans søn, provst *Povl Helweg-Larsen* i »Min Far« og i »Præstegaardsliv« 1949, s 124 f. Under henvisning dertil kan citeres: »Sognet var 1885 »folkekirkeligt«, altsaa med en viss velvilje, men uden videre bevidst trosliv. Nogen grundtvigsk bevægelse var der ikke (selv om der havde været en dygtig grundtvigsk sognepræst). Det var egentlig kun nogle faa, som kaldte sig grundtvigianere. Derimod var der to mænd, af hvilke den ene pegede tilbage til de gudelige forsamlingers vækkelse, og den anden frem mod den kommende vækkelse. Den første var gamle *Niels Thomsen* (se under Skanderup valgmgh, han var med til at indbyde *P. Larsen-Skræppenborg* hertil). Han boede nu paa Langholtgaard, maaske sognets største gaard. Jeg mindes ham som en gammel, ærværdig mand, men saa vidt jeg forstod, var han aandeligt isoleret. Han døde 1890. Den anden, smed *Chr. Lauritsen,* der vist havde sin vækkelse fra *Carl Moe,* var ogsaa ret isoleret, han døde af TB kort efter. Han samlede børnene i en lille søndagsskole, var tung i det, havde næppe særlig begreb om at tale til børn, men Povl Helweg-Larsen skriver, at han »alligevel oplevede sin første vækkelse som 8 aarig ved at høre smeden tale om faarene, der blev skilt fra bukkene«. – *V. L. Helweg-Larsens* forkyndelse havde en stærk og afgjort vækkende tone, med en egen evne til at lade evangeliet træde frem i sin enfold. Der blev vækkelse, og vækkelsen fra Skanderup mærkedes i Seest. Der blev ogsaa modstand, men den lagde sig, og H. L kom i personligt venligt forhold til næsten alle i sognet. Han kunne i sin afskedsprædiken sige, at han vel nu gik ind til større forhold, men »lykkeligere end jeg har været her, bliver jeg aldrig... Der er næppe noget hus her i sognet, uden at een eller anden har spurgt: Hvad skal jeg gøre for at blive frelst? Her i Seest lærte jeg, bag al barnlig og ungdommelig livsglæde, at forstaa livets egentlige maal og mening«.

Kirkegangen voksede i disse aar, saa der maatte skaffes ekstra bænke. Tre familier

kom til at staa præstefamilien særligt nær: Den gamle ungkarl, proprietær *Thygesen* paa Bellevue, en patriark i menigheden, vært for tilrejsende præster og missionærer, var af »justitsraadtypen«, repræsenterede et højere socialt trin end de fleste, skønt hans gaard ikke var særligt stor. Pastor *Chr. Bartholdy* fortæller om *Thygesen,* at da pastor *J. P. Bartholdy* spurgte, om han ikke kendte den betydelige pastor *J. L. Knudsen,* Lejrskov, svarede Thygesen: »Vi regner et møj dem Nord for æ o!«. Han regnede kun dem syd for Kolding – de 8 sogne var sig »bevidst at eje mere kultur« (IM Tid 19. febr 67).

Lige over for Thygesen boede sagfører *Sørensen,* broder til pastor *Chr. Sørensen,* Garnisonskirke, han sluttede sig nært til kirken, og mest betød familien *Holst* paa den store gaard Virkelyst. Herfra udgik lægemissionær Marie Holst, (* 66, † 17, mindetavle i kirken, og pastorinde *Lind,* Ringsted, *Marie Holst* var maaske førstegrøden af H-Ls forkyndelse, hun kom gennem alvorlig kamp til levende tro). – Der udfoldede sig et rigt liv i den gamle, store præstegaard, en rigtig præstegaard med kvist, en dejlig have, nøddegang, høje med udsigt over Kolding fjord, egen skov og eng, marker og køer. Pastor H-L var udgaaet af et nationalt og kristeligt hjem, væsentligt grundtvigsk. Det mærkedes, selvom han hørte hjemme i IM. At fru H-L var udgaaet fra et velstillet hjem skulle ingen mærke, uhyre fordringsløs var hun, begge var præget af kultur og fædrelandskærlighed, begge vakte respekt. Den af egnens præster, som stod dem nærmest, var *Wied,* Sdr Bjert, gift med en datter af biskop *Balslev.* Den grundtvigske pastor *M. Brandt,* Taulov, som stod saa venligt over for IM, der i Taulov blev ledet af *Jens Holt,* og præsterne *Hertz,* Taps, og *Glahn,* Vejstrup, kom her ogsaa. Den gamle provst *Mørk-Hansen, Vonsild,* var et minde om en svunden tid, han var eksamineret af *Poul Martin Møller* til filosofikum (se Vonsild). Børnene, der voksede op her, omtalte altid Seest præstegaard som et vidunderligt barndomshjem. To af sønnerne blev landskendte. Provst *Povl H.-L* og redaktør *Gunnar H.-L.*

Ogsaa pastor *Johan Peder Bartholdy* (1896–1915) havde en børneflok, som elskede Seest præstegaard, her er IMs formand, pastor *Chr. Bartholdy* og pastor *Georg Bartholdy,* Eliaskirken og oberst *Carl Georg Bartholdy* (* 95, deltog i kampene 9. april 1940, chef for den ægyptisk-israelske vaabenstilstandskomm, folketingsmand 45–49 m m) vokset op. Ogsaa J. P. Bartholdys præstetid her er grundigt skildret af en søn: *Chr. Bartholdy:* Ikke mindre end 3 steder i Ribe st aarb 1946, s 63 f. Hj og Tr XV, 1948 575 f, og i »Ved vejs ende«, 1958, s 9 f. Paa grundlag heraf anføres:

Johan Peder Bartholdy var søn af godsforvalteren paa Gjorslev, hans hustru var datter af stiftsprovst Gad. De to var meget forskellige. Han kunne i spøg sige, at »mor nok helst ville haft, at jeg var blevet grundtvigianer«. Men grundtvigianer var B visseligt ikke. Mange regnede ham vel som en sort missionsmand. Han havde en vis ydre lighed med *Carl Moe,* han var høj, rank, med rene ansigtstræk, fuldskæg (Holger Begtrup syntes han lignede Thorvaldsens Kristus). Strenghed og retfærdighed var grundtræk i hans karakter. Børnene elskede ham, men de frygtede ham ogsaa. Han havde sin kristentro fra den tid, da han gik til præst hos pastor *Tolstrup* i Roskilde, og hans studentervenner (for livet) var saa forskellige folk som *Welding, Kløvborg, Friis-Hansen, Jul. Steen* og *Chr. Gad.* – Præsteparret i Seest var forskellige, men en inderlig kærlighed bandt dem sammen (far var en hjerteknuser, sagde fru B), men de blev sat paa haarde prøver p gr a hans tunge sind. Under paavirkning af Søren Kierkegaard kom han i tvivl om, hvorvidt jordisk lykke kunne forliges med helt at tjene Gud. Det kostede haarde kampe, periodisk sindssyge. Først senere saa børnene lidt ind i denne alvorsbaggrund, som laa bag det uendeligt lykkelige barndomshjem. B havde altid »nerver«. Med mellemrum maatte han have lange ferier, som han tilbragte i ro hos præstevennerne *Schram,* Thurø, eller *Skjøt,* Sindal. Tit kunne han ikke sove. Der skulle være ro. Børnene maatte ikke lege i nærheden af studereværelset. – Fru B var en helt anden natur. Hun var som sin stamfader, *Jørgen Gad,* Aastrup-S (se der) en »munter, retsindig og opbyggelig lærer, som med megen flid og troskab forestaar sit ringe kald« (Brorsons ord). Munter betyder livlig og de *Gad'er* er udrustet med et sind, der kan tage det tunge, men hurtigt glemmer det. Hun havde et elastisk sind. Opdraget i gudsfrygt og nøjsomhed, men opladt for alt menneskeligt, musikalsk, glad for en god roman, hun havde stadigt venner i den grundtvigske kreds i Aalborg fra sine unge dage. Hun var lille, men mærkeligt sejg, baade paa krop og sjæl. Familiekær, som slægten er det. Pastor B var umusikalsk, hun spillede, lærte sine døtre at spille og knyttede ved musik venskaber paa egnen. Han havde ikke videre tilknytning til sin familie, hendes 5 brødre kom her tit; navnlig *Chr. Gad* (se sp Kundby) fyldte præstegaarden med liv og kunne sætte teologiske, kirkelige, kulturelle og litterære emner under debat. Slægten Gad satte pris paa dannelse. – Den gamle præstegaard var en vidunderlig ramme om hjemmelivet med de mange børn. Der var lavt til loftet, saa præsten maatte dukke sig under bjælkerne. Køkkenet laa mod syd, kælderen var meget lille, laasene mærkværdige. Plads var der ikke meget af til de 15 mennesker, som boede her til daglig. Mus var der rigeligt af. Og umaadeligt hyggeligt. Præstegaarden laa lige op ad kirken. »Jeg har arvet to gode ting fra min forgænger (folk kaldte Helweg-Larsen: »pastor Lassen«): en velholdt præstegaard og en fuld kirke.« Kirken var fyldt hver søndag, og der var altid vogne i præstegaarden om søndagen (Propr *Thygesens* lukkede vogn fra Bellevue hver søndag!). B var som prædikant ud over det almindelige. Han prædikede længe, brugte mange træk, aldrig kedelig. – Præstegaarden kunne ikke kaldes aaben. B havde ikke mange kræfter til overs efter en gudstjeneste. Men ugæstfri var han ikke. Mange præster og missionærer kom og boede her, og paa den store tiendedag i februar blev der skænket kaffe til alle. Der var et stort og trofast samfund af troende mennesker, som bad me-

get for deres præst. Det var ikke faa, der hver torsdag samledes til samtalemøde i en sal i præstegaardens vestlænge. De store vækkelser i 90'erne mærkedes ogsaa her, først i Taulov, Sdr Bjert og Skanderup. *Helweg-Larsen* havde oplevet en del vækkelse i Seest, *Bartholdy* ligesaa, men ikke i den store stil. Sognet blev berørt af Guds ord. Kirkegangen var stor, 20 pct, selv naar man trak dem fra Kolding fra. Egnen havde jo to aandelige centrer: *Askov* og *Skanderup*. B hørte absolut hjemme paa *Moes* side, han havde respekt for *Moe,* men forholdet til ham var, saa vidt Chr. B ved, altid køligt. B prædikede ikke om IM og grundtvigianisme, det kunne aldrig falde ham ind. Han prædikede omvendelse og syndernes forladelse i Jesu navn. Han var bange for det grundtvigske og ansaa det for en kristelig vaccine, der indsprøjtede folk med fortyndet kristendom. B var missionsmand, men han ville ikke modtage nogen paroler fra Beck eller Moe.

De nærmeste præstevenner var *Wied,* Sdr Bjert, *Otto Moe, Neergaard,* Vamdrup, *Glahn,* Vejstrup, *Gotfredsen,* Andst, *Haslund,* Kolding, *Lind,* Eltang. Vilh. Becks gamle ven *Johs. Clausen,* Vonsild, havde grundtvigske kapellaner, to af dem, *Ring* og *Konradsen* fik indpas i Seest og ved deres virksomhed blev rejst et forsamlingshus tæt ved præstegaarden, og det var ikke B til glæde. Missionshuset blev bygget 1904, forsamlingshuset 1905. Modsætningerne voksede.

1906 kom samfundet ud for svære rystelser. Paa den tid var fuldkommenhedsbevægelsen paa sit højeste, og spændingen var særlig stærk i Seest, fordi *N. P. Madsen* skulle tale her. De »fuldkomne« fra det halve Jylland havde meldt sig som gæster. Her kom provst *G. A. Olsen,* den blinde missionær *Knudsen,* og *Fr. Schepelern* (se Viborg dk). *N. P. Madsen,* og *Schepelern* boede i præstegaarden, bølgerne gik højt. Ogsaa i hjemmene var der ivrig debat. En lille fløj af samfundet skilte sig ud, men den tabte i løbet af faa aar sin betydning. Dog gik nogle af dem over til *Pinsemissionen,* (som nu har en stor *højskole* paa grænsen mellem Seest og Kolding). Alt dette tog meget paa B, han var IMs mand af overbevisning, den enkeltes omvendelse var maalet for hans prædiken og sjælesorg. Hvor der var offentlig forargelse, veg han ikke. Han var ikke demokrat, men holdt mere af oplyst enevælde. Menighedsraadene var ham ikke tilpas, men naar det »frivillige menighedsraad« samledes i præstegaarden, var det alvor. B beundrede paa mange maader *Vilh. Beck,* men var ikke ukritisk. Han var P. Madsens discipel, og hans ubestikkelige sandhedskærlighed var aarsag til, at han blev indblandet i striden om bibelsynet. Han ansaa den gamle inspirationsteori, som IMs dogmatiker, *Asschenfeldt-Hansen,* stædigt holdt paa, som uholdbar. B fandt det bittert, at *Fr. Schepelern* ikke kunne komme i DMS bestyrelse, og at man valgte højskoleforstander *Davidsen* ind i IMs bestyrelse i stedet for *Johs. Gøtzsche.* Han tog stort paa, at man saa kaldte ham »bibelkritiker«. Han kom ikke meget uden for sit sogn, hvor der nok var nogle, som var kede af hans syn, men hans stilling kunne de ikke rokke.

I præstegaardens missionssal blev der holdt søndagsskole.

Ved siden af den kristne tro var det *nationale,* grænsens sang, fremtrædende. Hvert aar var hele præstefamilien paa to udflugter: Til Skamlingsbanken og til Christiansfeld. Paa Skamlingsbanken holdtes det store DMS-sommermøde, men de tog ikke til den store missionsfest i Christiansfeld (»det er en tysk rede«, sagde fru B), men for at besøge venner. Adskillige gaarde i Seest ejedes af sønderjyder, der havde maattet tage nordpaa. Førstelæreren, *Schmidt* og hustru, var sønderjyder.

Pastor *Chr. Bartholdy* tog efter sin afsked fra Haslev bopæl der, og *Georg Bartholdy,* Eliaskirken, er begravet i familiegravstedet her. *Georg Bartholdys* søn Ove er sp i det nærliggende Andst.

Pastor *P. M. Dam* (1916–29) havde været pastor Bartholdys hjælpepræst. – Han var fuldtro IMs præst og kunne i Seest glæde sig over stor kirkegang. Han var meget flittig til husbesøg, naaede saa at sige rundt til alle sognets hjem, kunne ogsaa give en praktisk haandsrækning, f eks vandrede han en tidlig morgen ud med optændingsbrænde for at tænde op i kakkelovnen hos een, der var syg. – Præstehjemmet var gæstfrit og aabent, og der kom mange. Der blev holdt møder rundt om i sognet og omkring 1920 var der nogen vækkelse. – Dam var søndagsskolens varme forkæmper, han holdt selv søndagsskole hver søndag, var ivrig DMSmand, en tid formand DMS' kredsforbund. Men hans lidt haardhændede IM-taktik medførte, at adskillige sluttede sig til valgmenigheden (CB). Hans hustru var ham en udmærket støtte. Hun var af præsteslægten *Krag* (niece til *P. Krag,* Sct Jakobs kirke, Kbhvn). (Se i øvr her II, 170).

Efter pastor Dams forflyttelse stod embedet ledigt i 2 aar. Den østre bydel af sognet var blevet udpræget forstad til Kolding (hvad det senere er blevet endnu mere). 1930 blev en del af Seest sogn indlemmet i Kolding, og derefter blev Hjarup anneks til Seest.

Sognepræst

Indt 1771: 230 rdl, 1857: a) 57 rug, 57 byg, b) 15 rdl, c) naturalier, d) 250 rdl, e) 120 td ld m eng og skov, 7 td hartk. Firlænget, god pgd, opf 1807. — 1870: 1550 kr, netto: 3216 kr. — 1913: 2. kl. Pgd, opf 1925.

13. 21. aug 1850–22. marts 62 (sp Grindsted-G 25. okt 40): **J. S. Schmidt,** fl t Grundfør-S, se der.

14. 27. nov 1863–18. marts 77 (sp Olsker-A 20. febr 58, kst sp Seest 8. okt 62): **Harald Gregers Valdemar Bohr,** * 9. okt 22 Rønne. Forældre: Rektor Peter Georg B og Birgitte Steenberg Sandal af Udby-Ø. Stud Rønne 39, c jan 44 (1), lærer von Westens inst, løjtnant i reserven, † 18. marts 77. ~ 23. juli 50 Oline Sophie Rimestad, * 2. april 14 Kbhvn, † c 90. Forældre: Jstrd, birkedommer i Kbhvn nordre birk Christian Olsen R og Anne Vilhelmine Richter. – Brødre: Møgeltønder og skolemanden H. G. Bohr († 80), leder af von Westens inst, Kbhvn, hvis søn fysiologen prof, dr med Chr. Bohr († 11) var fader til prof dr Niels Bohr († 63). Broderdatter: ~ sømandspræst Heden. Kusine ~ Mølsted, Jungshoved.

Hjælpepræst hos pastor Bohr

1866—69: **L. C. M. Wagner,** sp her 77, se Sakskøbing.
1869—75: **C. F. Leth,** se Allerup-D.
1875—77: **L. V. Hertel,** se Brenderup.
1877: **J. C. L. Richter,** se Vejen-L.

15. 7. juni 1877–8. juli 85 (sp Alminde-V 20. april 69): **L. C. M. Wagner,** fl t Lynge-VB, se Sakskøbing.

16. 25. sept 1885–8. nov 95 (rkp Sct Johannes k, Kbhvn 6. aug 79): **V. L. (Helweg) Larsen,** fl t stiftsprovst, Viborg dk, se der.

17. 24. jan 1896–27. nov 1915 (sp Laurbjerg-L 21. febr 88): **J. P. Bartholdy,** fl t Skibby, se der.

Hjælpepræst hos pastor Bartholdy

1906—07: **P. M. Dam,** se ndf.
Kandidaterne **Villads Christensen,** se sp Græsted, og **P. L. M. Husum,** se sp Vammen-L.B. — virkede som uord medhj.

18. 28. april 1916–13. dec 29 (sp Gislum-V 23. nov 08): **P. M. Dam,** fl t Tersløse-S, se der.

SEEST — HJARUP

(Hjarup blev anneks ved kgl res 18. dec 1930).

Seest sogn, 1902 ha, grænser lige op til Kolding (kirken 1 km fra bygrænsen) er højtliggende (indtil 70 m) og bakket. Seest mølleaa i en smuk dal. Overvejende frugtbart, store grusgrave. Naturskønt. Smaaskove. – Byerne: Seest, 584 indbyggere. Seest er delvis forstad til Kolding, men ligefrem indlemmelse er vanskelig, da den ligger i Ribe amt. Bymæssig bebyggelse med centralskole (fra 1911, udvidet 1960), bibliotek, missionshus fra 1904, forsamlingshus fra 1905, kommunekontor i den gamle rytterskole, alderdomshjem fra 1935, Kolding oplands højspændingsforsyning, sportspl, butikker mm, – Vranderup, Tandholt, Hylke. Flere større gaarde.

Ingen oldtidsminder. Paa Skovgaards mark var Trefoldighedskilden, stærkt besøgt, men 1849 forbød ejeren besøg p gr a uorden (Schmidt: DH 154). — Ved Vranderup, som har hørt til Harte til 1714, stod 23. april 1849 en træfning, hvor general Rye søgte at hindre fjendens fremtrængen. En krigergrav minder derom. (Axel Liljefalk i Ribe aarb 1910, 3—21). Genforeningssten i præstegaardens skov ved Ravnbjerg.

Hjarup sogn, 1351 ha, er højtliggende, ret fladt, sandet jord mod vest, ellers ret god jord. Nogle smaaskove. – Byen H, 266 indbyggere, bymæssig bebygget, med missionshus fra 1876, forsamlingshus fra 1907. – Hjarupgaard, 122 ha, med smuk hovedbygning, Elisalund, 138 ha, ogsaa med smuk hovedbygning.

Der er 5 oldtidshøje, 1 sløjfet.

Det kirkelige liv

Pastor *C. E. Ørberg* (1931–58) ville oprindelig have været missionær og bevarede sin kærlighed til YM, blev fmd for Arabermissionen i Adén og medlem af DMS bestyrelse ved sammenslutningen. Som præst i Andst havde han staaet i en betydelig vækkelse, og derfra kendte man ham i Seest. Men i de mellemliggende aar var han blevet paavirket en del af Tidehverv. Hans prædiken var dygtig, men hans angreb paa IM medførte, at kirkegangen svandt ind, kun en lille flok blev tilbage. Hans første hustru havde daarlige nerver og det blev bedre, da han blev gift 2. gang. Men det var jo kun saa faa aar. Selv lukkede Ø sig efterhaanden mere og mere inde i sit studereværelse. Pastor Ørberg skriver, at der var god kkg, især i Hjarup, (15 pct), 6 pct i Seest, mgharbejdet præget udelukkende af IM, 2 IM smf, 2 sdsk, KFUM og K. YMkredse, 50 og 50 til valgm. Sbl slutter sig til Skanderup valgm. Sp skal læse med konf i Hj om vinteren.

Pastor *Niels Storebjerg* (siden 1958) skriver 1966, at kkg er 6 og 17 pct, god samling om gudstj, flere bibelkredse, 2 mh, præget af IM, ungdomsm i pgd, organisationer som hidtil, 20 og 24 fam til valgmgh. Præges af Koldings nærhed. Skanderup valgmgh har filial i Hjarup.

Blandt lægfolk i mg'h nævnes den grundtvigske *Hans Buch* († ca 1900). Proprietær *J. Friis Jensen,* Hjarup var fmd for valgmgh.

Blandt IMs ledere: Seest: Gdjr *Simon Huus,* Vranderup, gdjr *Chr. Hansen,* S, gdjr Carl Andersen, S, gdjr *Harald Hansen,* Vranderup, vejmand *Niels Madsen,* i mange aar leder af KFUM, paavirket af Carl Moe. Hjarup: Gdjr *Johs. Friis.*

Andre: Proprietær *Chr. G. V. Holst* overtog 1863 gaarden Virkelyst i Seest (fra ham overgik gaarden til Ludvig Rønnenkamp Holst, 1901 til Rs P. Juhl. Holstfamilien betød meget her). 1937 købtes gaarden af propr *Hans J. Hellesø* (* 98), fmd Koldingegnens landbof, medl Landbrugsraadet, BM Jydske landbof, Kolding sem mm.

Propr *Søren Haue* (* 80, † 55) Seestgaard, var fmd Kolding svineslagteri, Kolding oplands højspændingsværk, B. Koldingegnens landboforening.

Skolen

Førstelærer *N. P. Nielsen* († 1919) var en meget betydelig lærer, afholdt som lærer og menneske (hans søn er provst *Svend Aage Nielsen,* Haslev (født her 1910). Altsaa stammer to Haslev-sognepræster fra Seest.

Blandt lærerne desuden *E. K. Svennesen,* S (* 86, † 66) lærer her i S 1915. Lærer S var grundtvigsk. Efter at have virket som kirkesanger i S i mange aar meldte han sig ind i valgmenigheden. Horsens Folkeblad skriver: Det var lærer Svennesen magtpaaliggende at lære eleverne pligttroskab, arbejdsomhed og redelighed. Han stillede høje krav til sine elever, men samtidig havde han evne til at knytte børnene til sig, saa skolegangen blev harmonisk og frugtbar for eleverne.

Centralskolen i Seest har været ledet af førstelærer *A. Salling,* som har været her siden 1929. – Nu af skoleinsp *H. H. Lau.* – Hjarup gl skole er nedlagt. Hjarup har skoleforbund med en del af Skanderup, ny forbundsskole 1963, paa grænsen mellem de to sogne.

I Hjarup: førstelærer *Johs. Hansen,* der omkring 1928 kom fra Farup ved Ribe, var

førstelærer i Hjarup til sin død i 1962. Betydelig lærer, formand for menighedsraadet og IM samfund, provstiudvalgsmedlem m v, har haft stor betydning for Hjarup sogn og Koldingegnen.

1931 oplyses: Ret god kkg, gode forhold, ret store IM smf 2 mh, sdsk, KFUM og K, hørelyst, 40 og 85 til valgm. 1939: Kkg 10–15 pct, mgharb ledes af IM, fra gr side gøres intet i sognene, man søger Skanderup valgmgh (100 sbl) IM smf, M og K, sdsk osv, 1947: Do. 1966, se ovf.

Seest kirke, ligger højt, omgivet af en smuk kirkegaardsmur. Kirken er ikke stor, koret er romansk af hugne kvadre paa profileret dobbeltsokkel. Ved restaur 1963 fandtes spor af apsis. Skibet er mest af raa kamp med kvadre som sokkel. Begge døre er tilmuret. Triumfmuren ommuret med munkesten. Bjælkeloft. Senmiddelald lavt taarn af munkesten med blytækt pyramidespir. Hovedindgangen nu i vest, taarnrummet er vaabenhus. Tidligere var der vaabenhus mod syd. Skib og kor har tegltag. Hovedrestauration 1963—64, arkit J. K. Jepsen, kirken genindviet 2. april 64. Nyt, muret alterpod med antependium. Renæssancealtertavle fra 1594 med malerier fra 1904 (Rubens: Korsfæstelsen, ved A. Moe). Inventaret nystafferet 1963 ved Ernst Trier. Stager fra 1663. Romansk granitfont med glat cylinder-kumme, den firkantede fod fundet i gulvet 1963. Prædikestol paa rund, muret pille fra c 1700 med lydhimmel. Ny stolestader. Vest-pulpitur med malerier af Kristus og apostlene. Et »riffelmaleri« med den korsfæstede og den opstandne. Stor series pastorum i rokokostil fra 1763. Jernbunden pengeblok. Klingpung fra 1741. Senmiddelald Klokke uden indskrift. Mindetavle, gravsten. 180 sd. Orgel. Ligkapel (udvidet 1963).

Hjarup kirke (Sct Laurentius) midt i byen, er kullet, romansk kor af granitkvadre paa profileret sokkel med skraakant, men stærkt ombygget. Der har været apsis, skibet af raa kamp delvis paa skraasokkel. Skibet forlænget med 5 meter 1868. Gesimser og taggavle fra 1868. Kor og skib har skifertag ud i eet, bjælkeloft. Vaabenhus mod nord fra 1868. Kirken restaur 1966 (arkit J. K. Jepsen), da der i gulvet fandtes dele af farvet glas og en stor jydepotte. Nygotisk alteropsats med krucifixgruppe, istandsat af pastor C. L. Toft 1928. Groft tilhugget cylindrisk granitfont paa firkantet fod med hjørneknopper. Nyere prædikestol med lydhimmel fra renæssancetiden. Ny stolestader. Series pastorum. Klokken omstøbt 1936. 200 sd. Orgel.

Paa østgavlen en beboet storkerede, gl kirkegaardsdige. Ligkapel. En af dronning Margrethe skænket alterkalk m disk forsvandt antag under Svenskekrigen, idet pastor Peder Jørgensen og hans svoger 1659 skænkede kalk og disk til kirken.

Folketal: 1850: 742 og 468, 1901: 1073 og 596, 1925: 2151 og 548, 1960: 1074 og 470, 1965: 1545 og 476.
Altergæster: 1920: 700 og 450, 1930: 600 og 500, 1938: 375 og 356, 1946: 400 og 467, 1965: 735 og 305.
Menighedsraad: 1930: 7 IM, 5 u p, 1938: 6 IM, 2 gr, 2 soc, 2 u p, 1946 do, 1954: 7 IM, 2 soc, 3 u p, 1965: Seest: 2 IM, 2 soc, 3 u p, Hjarup: 5 IM, 1 u p.

Sognepræst

(1921: 1. kl, 1946: 2. kl, 1958: 12. kl. Pgd fra 1925, restaur 59).

19. 6. maj 1931–23. aug 58) (sp Ejstrup 29. okt 24): **Carl Emil Ørberg,** * 12. juni 89 Knebel. Forældre: Lærer Peter Christian Kristensen og Severine Kaiser. Stud Frborg 08, c 14^1 (h_1). Navneforandring. Sp Andst 8. dec 15, andenpr Næstved 14. jan 24, afsk 23. aug 58. ~[1] 2. aug 16 Frida Nyborg, * 1. maj 91 Kbhvn, † 16. nov 46. Faderen: Sp Haarslev-T, † 34, se der. ~[2] 10. dec 48 Gerda Schrader, * 2. marts 84 Skagen. Forældre: Postmester Stephan Hartvig S og Agnes Christine Marie Klitgaard. – Søn: Ørslevkloster-Ø.

Fmd Dsk kirkemiss i Arabien 29—46, BM DMS 46—58, næstfmd Kr Lytterf 26—33.

Udg 30: Kilder i ørkenen (Arabermiss), 33: K. G. Pfander. Red »Fra Arabien« 29—46.

20. 21. marts 1959 (landssekretær Kbhvns kirkefond 1. jan 54): **Niels Storebjerg,** * 28. juli 18 Bøvling. Forældre: Gdjr Thor S og Johanne Marie Eriksen. Stud Rønde 41, c 47^2 (l-99). Hjpr Grøndals k, Kbhvn 13. dec 47, rkp Kingos k, Kbhvn, 19. febr 49. ~ 17. juli 51 Ingeborg Hauge Nielsen, * 7. aug 23 Næsborg. Faderen: Sp Nr Nissum, se der. – Broder: Nr Snede. Fætre: Mejdahl, Struer, Mejdahl, Tirstrup-F, Eriksen, semlektor, fh Alslev-H.

BM Kr hjemstavnsf for Nordvestjyll 50, fmd 50—54, BM Unge præsters konv 55—57.

Litt foruden ovenn: Aug. Fr. Schmidt: Fra S sogn, Fra Ribe a 1948, s 90 f, Kirke og sogn, 1953, I, 248 f, M. A. Ebbesen: Da S bønder beskyldtes for ulovlig købmandshandel, Fra Ribe a 1940, 150 f, Hj og tr, XV, 75.

HJARUP — VAMDRUP

Vamdrup var anneks til Hjarup indtil 10. juni 1875 og udskiltes 1906 i kommunal henseende. Ejerlaugene i Ø Vamdrup, Søgaard og Bønstrup overførtes kommunalt fra Hjarup til Vamdrup, men forblev kirkeligt under Hjarup. Hjarup blev anneks til Seest 18. dec 1930.

Af den ældre præstehistorie

Præstehistorien omkring reformationen ligger noget i det dunkle. Pastor *Poul Sørensen* († 1659). Sognet døjede under krigen. Svenskerne røvede kirkens sølvalterkalk og disk. Pastor *Peder Jørgensen* († ca 1664) skænkede sammen med sin svoger nye vasa sacra. *Jens Pedersen Welling* (1664–92) havde 15 børn, som tog navn efter moderen, *Mette Bering* af Ø Snede. Flere af dem blev præster eller præstekoner. Hans søn, provst, magister *Peder Jensen Bering* efterfulgte ham (1692–ca 1732), en lærd mand, ortodoks. Hans datter blev gift med eftermanden provst *Jens Jacobsen Buch* (1732–59) af Skodborg. Brorson var 1744 vel tilfreds: Buch »gjorde af evangeliet Jh 16, 16f en smuk forestilling om den aandelige glæde, ungdommen svarede vel og menigheden var bevægelig«. (vis 20), 1750 »katekiserede B smukt og opbyggeligt om syndefaldet og oprejsningen. Ungdommen svarede meget vel.« (Vis 57). 1754: B katekiserede »skikkeligt over den 1. og 2. artikel, ungdommen, som i god mængde var til stede, svarede vel. Degnen og skoleholderen blev berømmede for at være ganske skikkelige mænd, og forældrene holder deres børn i almindelighed flittigt til skole« (Vis 90). *Fr. Chr. Friis* (1759–1802) havde været feltpræst, var gift 3 gange. Om sin 3. hustru skrev han: »Hun stod mig bi i nøden som en ærlig pige, da morderen Anders Olesen(?) aaret forhen ville have myrdet mig i min egen stue« (W I, 623) han var forfatter

(N 178). Efter *Frants Lund* (1802–12) kom *Jørgen Jørgensen* (1812–36), hvis 3 sønner blev sognepræster i Hygum, Sdr Bork og Vinding-V. I 1820'erne var der herrnhutisk paavirkning fra Vonsild og Christiansfeld. Hjarup var det første sogn paa Koldingegnen, hvor det aandelige livsrøre, der var begyndt paa Fyn omkring 1820, fik fodfæste. Pastor Jørgensen satte sig haardt imod det. *Chr. Bartholdy* fortæller (DnA 1932, s 130 f: jvf Begtrup: Dsk mghliv i gr kredse IV, 16, 22, 43 f):

»Som dreng blev jeg engang af en skolekammerat fra et gaardmandshjem spurgt: »Ved du, hvor mange slags bønder der findes« – »Nej.« – »Der findes tre slags!« – ? – Jo, først er der os, vi er almindelige bønder. Det er den første slags. Saa er der fremskridtsbønder, det er den anden slags. Den tredje slags det er – de Hjarup-bønder!«

Den gang fik jeg ingen som helst forklaring paa, hvorfor »de Hjarup-bønder« var en slags for sig. Men siden har jeg i »Nordisk Kirketidende« for 1837 set om røret i Hjarup i 1830'erne. Det skulde ikke undre mig, om det var derfor, de Hjarup-bønder havde ord for at være egne endnu 70 aar efter.

Den 22. november 1836 afsagdes ved Andst og Slaugs herreders Extraret følgende dom:

Thi kendes for ret:

De tiltalte *Ole Peter Holm Larsen, Anders Larsen, Niels Thomsen* og *Anders Jessen Østergaard* bør at bøde til Ribe Amts fattigkasse de tre førstnævnte hver især 20 Rbd sølv, og den sidste 5 Rbd sølv. Saa bør de og at betale alle af denne sag lovlig flydende omkostninger og derunder i salær til aktor, prokurator *Schwensen* 12 Rbd og til defensor prokurator *Kralund* 8 Rbd sølv, hvoraf $^2/_3$ udredes af de trende førstnævnte in solidum og $^1/_3$ udredes af disse in solidum med *Anders Jessen Østergaard.* Tiltalte *Niels Thomsen* bør desforuden for de i hans tvende indlægge af 13. juni og 24. oktober d aa fremførte fornærmelige ytringer om sognepræsten *Jørgensen,* hvilke herved mortificeres, at bøde 10 Rbd sølv til Ribe Amts fattigkasse, og lige saa meget til justitskassen.

Det idømte udredes inden 3de solemærker efter dommens lovlige forkyndelse, under adfærd efter loven. Oxenbøll.

Hvad havde de fire mænd gjort? De havde dels afholdt og dels givet husly til de »utilladelige gudelige forsamlinger«. Forhistorien var følgende:

Peter Larsen, ejer af gaarden Skræppenborg i Brylle sogn paa Fyen, havde allerede i nogle aar staaet som en af lederne indenfor den fyenske vækkelse. Han var ogsaa begyndt at komme til Jylland.

Ved december termin 1835 skulde han en tur til Kristiansfeld med nogle penge, han skyldte en svigerinde. Han fortæller selv: »Paa min rejse overnattede jeg hos gaardmand *Anders Larsen* paa Gamborg mark, og da vi tilforn var gode bekendter af hinanden, og denne havde tvende søstre i Holstein (menes: Sønderjylland), som han ønskede at besøge, blev vi enige om at gøre følgeskab, og han vilde tillige nok være mig behjælpelig med at bære foranførte specier til Kristiansfeld.«

Paa hjemvejen fra Kristiansfeld tog de to venner ind paa gaarden Riglandsig i Ødis. Der boede en fælles ven af dem, ogsaa en troende mand, *Lars Haastrup.* »Og da dette var paa en søndag, var det jo vore hjerters inderlige glæde, at vi i forening med disse kære venner kunne love og prise vores kære Gud og frelser,« skriver de i deres forsvar for herredsfogeden. Paa Riglandsig traf de en mand, de ikke før havde kendt, gaardmand *Niels Thomsen* af Hjarup. Han blev saa glad for de to fyenboer, at han bad dem hjem. »Og da vi i denne mand fandt en fortrolig ven og broder i Kristus Jesus, kunde vi ikke nægte hans og vore hjerter den glæde en aftenstund at opholde os hos ham for i forening med hverandre at opbygge os i Guds ord, da vor allerkæreste frelser har sagt, at hvor to eller tre er forsamlede i hans navn, der vil han selv være midt iblandt; og det tillige var paa en tid af aaret, at vi uden vores jordiske kalds forsømmelse gerne kunde være ude.«

Nu havde *Niels Thomsen* en svoger, *Anders Østergaard,* som han vidste ogsaa vilde glæde sig over at være sammen med de fremmede, saa om aftenen tog de ud til ham. Her var det da, at det lovstridige begyndte. Der var kommet flere til, saa de var blevet en lille forsamling paa nogle og tyve, det opgiver præsten i hvert tilfælde til herredsfogeden. »Vi læste, sang, bad, opmuntrede hinanden til at fare fort paa den trange vej, som fører til livet,« siger *P. Larsen-Skræppenborg.* Anklageren for retten, der havde præsten som hjemmelsmand, skildrer samværet mere systematisk: »Først blev der sunget en salme, derefter bad *Anders Larsen* en bøn (som saavidt jeg kan skønne ej blev oplæst af en bog), læste en prædiken i en huspostil, hvorpaa der atter blev sunget en salme, og endelig holdt *Peter Larsen* en slutningstale eller bøn.« – Læg mærke til, hvad anklageren understreger, at bønnen ikke blev læst op af en bog! Det var kun 100 aar siden, det ansaas for samfundsfarligt og kirkenedbrydende at bede en bøn, der ikke i forvejen havde været trykt og godkendt af øvrigheden!

Sognepræsten i Hjarup, *Jørgensen* hed han, en ældre, svagelig mand, tog sig den forsamling hos Anders Østergaard den 22. december 1835 meget nær. Saa snart han var kommen sig ovenpaa julens anstrengelser, sendte han herredsfogeden i Kolding en klage. *Niels Thomsen* maatte møde til forhør, og det blev betydet ham, at for fremtiden vilde deltagere i den slags forsamlinger blive retslig tiltalt.

Dette efterspil kendte fyenboerne imidlertid intet til. De havde været saa glade over besøget i Hjarup, at de bestemte sig til at gentage det. De tog anledning af et hestemarked i Haderslev, og den 23. februar 1836 var de igen hos *Niels Thomsen.* Han var nu saa forsigtig at gaa ind i præstegaarden, der stødte op til hans egen, og bede præsten med. Men aldrig saa snart havde han nævnt, at han igen havde faaet besøg af nogle fyenboer, og før han var kommet frem med sin indbydelse, faldt præsten ham i talen med et hidsigt: »Slig forsamling maa slet ikke finde sted, jeg

melder det straks til øvrigheden.« Hvorefter han forsvandt, saa *Niels Thomsen* noget ked af det maatte gaa hjem, dog ikke mere forknyt, end at de holdt en opbyggelse den aften og ikke skiltes før midnat.

Det trosliv, der bryder frem under saadanne kaar, faar en egen kraft. *Niels Thomsens* indlæg i sagen har baade næb og klør.

»Jeg har aldrig vidst, at det skulle være forbudet her i et kristeligt land, at vi ikke maatte opbygge os i Guds ord med gode venner, naar vi kom sammen. Min præst staar jo en gang om aaret, eller i det mindste burde gøre det, og oplæser for os den dertil anordnede epistel, at vi skal tale hverandre til med salmer og lovsange og aandelige viser og synge for herren i vore hjerter, og andet ved jeg ikke, vi har gjort.«

En anden gang skriver han om præsten: »Mon han hellere vil have, at vi skal svire, drikke, spille kort, synge viser og andre liderlige drikkestykker? Mon det kan bedre behage ham? Det lader svart til det. Thi nu bor jeg paa den ene side af hans gaard, hvor han hører, at jeg tillige med mine husfolk, undertiden ogsaa nogle venner, synger salmer. Men førend jeg blev gift, i mine yngre dage, har jeg desværre tillige med mine selskabsbrødre paa den anden side af præstegaarden i pastor *Jørgensens* tid lige saa tæt ved præstegaarden i et krohus indfundet mig næsten hver søndag og helligdag og der hurret og sunget og spillet kort hele nætter og om dagen, men det har han aldrig anklaget mig for.«

De to gaarde laa op ad hinanden, men aandeligt var der langt imellem dem. Man har et brev fra præsten til *Niels Thomsen,* »da jeg formedelst mit svage bryst ikke formaar at tale mundtlig med eder om Eders forhold«. »Jesus siger (Luk 6, 36): »Mon en blind kan lede en anden blind, monne de ikke begge falde i graven?« Hvormed vil da saavel du, min gode Niels, som dine fyenske venner, forsvare eders lærelyst for Guds domstol? Og lægger I ikke hertil Jesu ord (Joh 10, 1): »Sandelig, sandelig siger jeg eder, hvo, som ikke gaar ind ad døren til faarestien, men stiger andensteds over, han er en tyv og en røver«, og anvendes ordene paa eders fremtrængen som lærere, hvor syndigt bliver da ikke eders forhold efter overlærerens Jesu ord? ... At du, min gode Niels, vedbliver at være saadanne selvgjorte læreres hjælper, ærgrer mig meget; og naar du undskylder dette dit forhold derved, at din samvittighed ikke tillader dig at nægte fyenboerne tilladelse at prædike i din gaard, føler du da ikke, at det maa være en underlig samvittighed, som taler til fordel for omflakkende læreres begæring, der strider imod Guds befaling og øvrighedens bud, men tier, ja tillader dig at handle imod din øvrigheds og din præsts udtrykkelige forbud? Luk dog engang øjnene op og afstaa fra din forblindelse!«

Men hverken *Niels Thomsen* eller »de omflakkende lærere«, de troende fyenboere, gav op. Nu blev de ellers klare over situationen. For som følge af forsamlingen den 23. februar blev de stævnet til at møde for retten i Kolding den 24. maj 1836, hvilket var tredje pinsedag. De har vel saa tænkt, at skulde de mulkteres, skulde der ogsaa blive noget at mulktere dem for. Allerede pinselørdag var de i Hjarup og planlagde et møde paa Riglandsig pinsedag. Men Lars Haastrup var blevet bange og turde ikke have det. Saa holdt de det **første friluftsmøde,** jeg har læst om i vækkelsernes historie i vort land. I et indelukke paa Riglandsigs mark holdt de en kort andagt, hvor Peter Larsen talte, og der blev sunget et par vers af en salme.

Anden pinsedag skulde der have været andagt hos en gaardejer *Jens Larsen* i Hjarup. Men da han saa alle de mennesker, der strømmede til, blev han ogsaa bange. Hvorpaa fyenboerne og hele forsamlingen vandrede ud i en skov tæt ved. Der strømmede stadig folk til, og der kunde de tale og synge og bede, saa meget de vilde. Det **første skovmøde!**

Den næste dag mødte saa de anklagede i Kolding. Der blev rejst justitssag imod dem for retten igen den 14. juni. Selvfølgelig benyttede *Peter Larsen-Skræppenborg* lejligheden. Aftenen før, altsaa den 13., holdt han forsamling hos *Niels Thomsen.* Ikke underligt, at da sagen kom for overretten i Viborg, udtaler aktor: »Som et særdeles skærpende moment imod *Peter Larsen* og *Anders Larsen* og *Niels Thomsen* maa jeg specielt bemærke deres genstridighed og ulydighed imod saavel den gejstlige som verdslige øvrighed, saa at de endog under den anlagte justitssag har vedblevet udøvelsen af det lovstridige forhold, hvorfor de er tiltalt.«

De var jo ikke i livsfare, hverken de fyenske prædikanter eller de troende Hjarup bønder. Men det kostede alligevel noget den gang, det kostede blanke dalere. Det kostede anseelse. Hvad betyder det ikke for en hæderlig, dygtig bonde at blive stemplet offentlig som »modvillig overtræder af det kongelige bud!« Men de holdt fast, ikke fordi de kunde regne ud, at engang maatte de ad politisk vej faa forsamlingsfrihed. Vi fik den i 1849. Men de holdt ud i tro. Vi maa blive ved at minde hinanden om det Jesu-navn, siger Peter Larsen, for der er ikke noget andet navn givet, i hvilket vi kan blive salige«.

Tiden efter 1837

Pastor *H. C. V. Find* (1837–72) stillede sig ogsaa køligt over for vækkelsen. Degnen *Oluf Hansen Lind* stod midt i vækkelsen og betød meget for den. Han havde været i haard strid med pastor *Jørgensen,* da denne ville indføre Evg Chr salmebog, men *Niels Thomsen, Anders Jessen* paa Østergaard og *Lars Haastrup* paa Riglandsig var de bærende i vækkelsen. De vakte holdt deres møder og tog til kirke i Ø Starup, især hos F. Hammerich. Fra Hjarup forplantede vækkelsen sig til Vamdrup, desuden til Ødis og Skanderup. Lærer *Jørgen Fog* fortæller (Gr hjem i 19 aarh, v H. Begtrup I, 1929, s 65) om »den ikke liden opvækkelse i Hjarup« og om et møde sidst i 30*erne, hvor P. Larsen-Skræppenborg* talte for ca 200 mennesker paa aaben mark. »Mange blev ført til troen og omvendelsen ved disse forsamlinger«, men »fjenden, djævelen søgte at skade de troende, dels ved at ophidse onde mennesker til forfølgelse, dels ved at faa stiftet splid mellem de troende indbyrdes.« Vækkelsen delte sig i en grundtvigsk fløj, der samledes i det store

forsamlingshus i Hjarup, en slags frimenighedskirke, og en aktiv IMs fløj. Ogsaa i Vamdrup var der en kreds af troende mennesker, og det vakte en vis opsigt, at 25 lægmænd fra Hjarup og Skanderup sogne 1876 sendte et andragende til IMs bestyrelse om, at mindst 10 lægmænd valgt fra forskellige egne skulle udpeges som medarbejdere for bestyrelsen (IMs hist, 1912, s 150). Vamdrup var forøvrigt præget af, at herrnhutismen tidligt fik indgang i sognet, og der var en del troende familier, som søgte til Christiansfeld og brødremenigheden. Om provst *A. Caspers,* der 1864 var udn til præst i Vamdrup, se s 251.

Grænsedragningen 1864 fik stor betydning for Vamdrup. Det blev grænsesogn, en stab af grænsegendarmer og toldere fik bopæl her, 1866 oprettedes toldstation, og baade dansk og tysk toldpersonale fik hjemsted her. Dette i forbindelse med banens aabning førte til, at V by, som hidtil havde været en almindelig lille landsby, voksede stærkt.

Sognepræst

Indt 1771: 280 rdl, 1857: a) 106 rug, 90 byg, b) 3 dobb tiende af anneksgaard, 82 rdl, c) 1 pd ost og 1 par kyllinger pr td hartkorn, 15 lp smør, d) 550 rdl, e) 180 td ld incl skov. Gl firlænget pgd, 8 vær. — 1870: Regul: 3400 kr. Netto?

1963 hedder det i Kr Dbl:

»Den smukke præstegaard i landsbyen Hjarup (billede i Trap) tæt ved den gamle grænse mellem Kolding og Haderslev staar foran en omfattende restaurering. Men da præstegaarden ikke benyttes mere, vil menighedsraadet og sogneraadet nu overveje, om man vil efterkomme et forslag om overflytning af den gamle bindingsværksgaard til Frilandsmuseet paa Hjerl Hede.

Hjarup præstegaard er i aar netop 275 aar, idet den er opført i 1688. Den er bygget i smukt bindingsværk, hvis kraftige egetømmer er meget velbevaret. Præstegaarden er fredet, men har siden 1922 ikke været benyttet som præstebolig, idet Hjarup pastorat dengang blev lagt sammen med Seest ved Kolding.

Præstegaarden har de sidste aar været lejet ud, men den er nu i en saadan forfatning, at det ikke længere er forsvarligt at udsætte en restaurering. – Nationalmuseets folk har været i Hjarup, og de har anslaaet, at den helt nødvendige restaurering vil koste henved 150.000 kroner.

Da præstegaarden ikke benyttes længere, vil et forslag om overflytning af den usædvanligt smukke præstegaard til Frilandsmuseet indgaa i de overvejelser, som nu forestaar i Hjarup menighedsraad og sogneraad.

Som bekendt har Frilandsmuseet paa Hjerl Hede en lille romansk landsbykirke, men der er ingen præstegaard til den lille kirke. Muligt vil gaarden nu komme, og der er ingen tvivl om, at den smukke bindingsværksgaard ville kunne passe udmærket ind i omgivelserne paa Hjerl Hede«.

Pgd blev dog ikke fjernet, men restaureret. Udlejes af mghraadet. Restaureringen har kostet godt 300.000 kr.

11. 11. marts 1837–10. juni 72 (sp Seest 4. maj 27): **Henrik Carl Vilhelm Find,** * 15. marts 85 Vallø. Forældre: Gæstgiver Frederik F og Birgitte Schierning. Stud priv 04, c april 11 (1), landmd i Allerslev, ord kat Assens 27. febr 22, † 10. juni 72 (Udn t r af Dbg 11. juni 72). ~ 13. okt 15 Annette Margrethe Henriette Ungerland, * 28. febr 85 Aurich, Ostfriesland, † 13. nov 69. Forældre: Førster Fritz U og Anna Clara Schlefogt. – Sønner her og Allerslev.

Hjælpepræst hos pastor Find

1855—72, derefter kst sp: Sønnen **L. F. Find,** se sp Hjarup.

HJARUP

Pastor *L. F. Find* virkede her i 41 aar, fra han 1855 blev hjpr hos sin fader, til sin død 1896. Han blev kst sp i Hjarup-Vamdrup ved sin faders død 1872, og da Vamdrup udskiltes 1875, blev han sp i Hjarup 1876. Han var en dygtig og afholdt præst, en tid var han sogneraadsformand og styrede kommunen med dygtighed (»Kolding-posten 13. juni 96). I det lille sogn var der meget kirkeligt liv i den aandeligt vaagne befolkning. De grundtvigske søgte til nabosogne og holdt møder i forsamlingshuset, som 1887 blev solgt til IM, der var kommet i stærk vækst, især efter at *Carl Moe* var kommet til Skanderup, og vækkelsen bredte sig derfra hertil. 1. sept 87 blev missionshuset indviet ved en stor fest, hvor *Vilhelm Beck* og *Carl Moe* talte. Her udfoldede sig et kraftigt IMs liv med søndagsskole, KFUM og K og møder af forskellig art. Den gamle smed, *Kr. Dam,* Skanderup, fortæller (Hj og tr XV, 110) at han 1883 flyttede til Hjarup, hvor han i sin fritid mest spillede kort og var med til sjov. Der var den gang tre slags mennesker i Hjarup: De hellige, de grundtvigske og vi andre. Grundtvigianerne var fredelige, men »de hellige« kunne ikke lade os andre være i fred, og vi talte om, at vi maatte gøre noget for at faa munden lukket paa dem, fordi de forførte de unge piger, saa de ikke ville have med os at gøre, og det ville vi ikke finde os i.« Pastor *J. Vibe-Petersen,* som var kapellan hos Find, omtaler Find smukt. Men sognet blev præget af *Carl Moe.* Vibe-P som den gang ikke var IM, »fik her gennem *Moe* en stærk paavirkning til revision af sit kristendomssyn«. Dertil hjalp ogsaa de to betydelige ledere af IM i Hjarup, brødrene *Friis* og bødker *Junge,* samt lærer *Jensen.*

Pastor *A. E. Tiemroth* (1896–1922): IM befæstede sin stilling, og der holdtes mange møder. De grundtvigske skilte sig ud og dannede Hjarup valgmenighed som anneks til Skanderup valgmenighed 1910, med ca 70 sognebaandsløsere og regelmæssige møder i forsamlingshuset. Menighedsraadet havde IMs flertal. Pastor T havde til det sidste stor kirkegang.

Lærer Johs. Hansen († 62) var kirken en udmærket støtte gn en menneskealder (se foran s 246).

Sognepræst

12. 28. jan 1876–12. juni 96 (hjpr her 21. maj 55): **Ludvig Frederik Find,** * 11. aug 16 Allerslev. Faderen: Sp her, se ovf. Stud priv 39, c jan 46 (h), hjpr Estvad-R 24. marts 50, do Ørum-V 20. juli 51, † 12. juni 96. ~ 20. aug 52 Jensine Dorthea Hjorth, * 31. juli 12 Christiansø, † 31. dec 57. Faderen: Sp Ørum-V-V, † 53, se der. – Om pastor F, se ovf.

Hjælpepræst hos pastor Find

1892—93: **J. Vibe Petersen,** se Rødding, Sdj.
1893—96: **V. P. Hansen (Kærup),** se Klinte-G.

13. 8. aug 1896–6. sept 1922 (sp Andst 16. juni 86): **Arthur Eduard Tiemroth,** * 12. aug 51 Kbhvn. Forældre: Regeringsraad, medl af det kgl guvernement og justitiarius ved retten i Trankebar Christian T og Charlotte Mathilde Stricker. Stud priv 72, c 78[1] (h_1), lærer Kbhvn, hjpr Andst-Gesten 28. maj 79, kst sp der 82, afsk 6. sept 22, † 30. dec 22. ~ 9. aug 82 Ingeborg Kirstine Petersen, * 28. marts 53 Kbhvn, † 30. jan 29. Forældre: Herredsfoged Jens Peter Christian Ludvig P og Nielsine Olivia Elisabeth Smith.

Pastor T havde hele sin præstegerning gn 43 aar i Andst herred. Hjarup præstegaard var præget af en egen kultur. T stod midt i IM, men han var en ejendommelig skikkelse (»en løjerlig snegl« siger man). Han virkede ud over præstegerningen for børnegudstjenestesagen, som han var kredsfmd for her paa egnen. Han gjorde et stort arbejde i sdsk her og kom gerne andre steder og talte for børnene, naar der blev kaldt paa ham. Han var en meget stilfærdig mand, kom stille, talte stille og gik stille. Og stille tog han afsked fra dette sogn, hvor han havde tjent saa tro i 26 aar, i nær tilknytning til IM. Ved hans død blev anvendt ordet om patriarken Jakob, der var »en stille mand, som boede i telte« (1. Mos 25, 27). Venner rejste en sten paa hans grav. (DnA, 1924, s 72 f).

Litt foruden ovenn: Kirke og sogn, I, 1953, s 250, J. H. Byriel: Da de Hjarup gaardmænd laante, Fra Ribe a 1910, s 182 f, H. Begtrup: Gr Mghliv IV, 16, 22, 43, F. Elle Jensen i Ribe aarb 1956, Georg Hansen: Præsten, 1944, 201, A. Højmark og Uffe Hansen: De gr Fri- og valgmgh 1944, 293 f, C. V. A. Ruth: A. Nørgård, s 48.

VAMDRUP

(Udskilt fra Hjarup 10. juni 1875).

Vamdrup sogn, 4599 ha, langs den gamle Konge-aagrænse (støder op til Skodborg og Jels sogne) er ret fladt, gammel hedeslette, den store Bastrup mose er kultiveret. Den regulerede Kongeaa løber gennem sognet. Nord og syd for Øster Vamdrup smaabakket terræn. Mod sydøst en del skov (Østerbygaard skov, Bastrup skov). To smaa søer.

Byerne V, sognet: 3809 indb, Vamdrup by 2546 indbyggere, bymæssig bebyggelse med centralskole, bibliotek, missionshus fra 1899, politistation, apotek, alderdomshjem, 28 pladser, syge- og hvilehjemmet »Elim«, lystanlæg, stadion, biograf, missionshotel, Bøysens hotel restauranten Søpavillonen, butikker, banker, flere industrier (mejeri, fjerkræslagteri, og fjerfabrik, 350 ansatte), plejehjemmet »Gadegaards« børnehave, Johs. Schous farve- og lakfabrik, Kongeaa jernstøberi (100 ansatte) møbelfabrikker m m. Rockwool, elementfabrik, staalbørstefabrik, Schou: Isenkram en gros. – Vester og Øster V, Bastrup. – Bebyggelserne: Bønstrup, Søgaarde, Rørkær, Hafdrup, Horskær med hvilehjem i den gamle skole m m. – Flere større gaarde: Bl a Hg Øster-bygaard, nu udstykket (kun 61 ha, anselig toetages hovedbygning, sm beliggende stor have, Vamdrupgaard, (119 ha, ret anselig hovedbygning paa gammelt voldsted), Horskærgaard (155 ha), Lykkesholm (90 ha), Bønstrupgaard (94 ha) m m.

Vamdrup by var kendt som grænsebyen 1864—1920 med gendarmer, told o.s.v. Mange tjenestemænd var knyttet til grænsestationen. Fra 1911 var den tillige endestation for den nu nedlagte privatbane til Kolding. Kongeaaen løber gn byens sydlige del, jernbanen gennemskærer byen fra NØ til SV. Byens hovedstrøg gaar gn en viadukt under banen, Tøndervejen gaar paa en bro over Kongeaaen. De største industrier ligger i den sydøstlige del, byparken og Stadion ned mod Kongeaaen. Ophævelsen af grænsen 1920 følges i førstningen som et økonomisk chok, men det varede kun kort tid. Byens borgere viste initiativ, og Vamdrup blev industriby, 57 % af bef ernærer sig ved industri. Der er ogsaa en del handel, men oplandet er ikke stort. Derimod er V et vigtigt trafikknudepunkt i et omfattende rutebilnet. Der har ogsaa været en del tilflytning af ældre mennesker.

Oldtidsminder: 4 høje, 28 høje er sløjfet, flere laa i grupper. I Guldhøj og Trindhøj gjordes int egekistefund fra den ældre broncealder (redskaber, klædninger). En boplads er fundet ved Bastrup. Der har ogsaa været 2 runesten. (Se C. J. Boye: Egekister fra broncealderen, 70 f, H. C. Broholm: Danmarks broncealder I, 112 f, Margr. Hald i Nord fortidsm II, 230 f, D. Runest, s 53).

Vamdrup sogn bestod oprind kun af den del, der laa nord for Kongeaaen, Bastrup og Holt hørte til Skodborg sogn (Bastrup havde dog kirke og skole fælles med Vamdrup til 1864).

Det kirkelige liv

(9. juli 1864 blev den kendte præst og forfatter provst *Andreas Caspers* (* 1819, † 79), udnævnt til sognepræst i Vamdrup. Han havde fra 1851 virket i Husum, hvor han demonstrativt fremhævede sit danske sindelag (pastor G. F. A. Graae) og hævdede, at sprogreskriptet burde have været udstrakt til Ejderen. Han var en skattet taler og studerede især kirkefædrene, udgav »Pastoralstudien«, og i »Christi Fusstapfen in vier Büchern« (1861) udviklede han en ejendommelig ortodoks teologi med læren om Kristus som midtpunkt: Prædikenen er den individualiserede form for Kristi liv. Kun den præst, som selv har dette liv, kan meddele det til andre. Han blev r af Dbg 56, men da menigheden i Husum ønskede at beholde ham, blev han i Husum som tysk sognepræst, sendte sit ridderkors tilbage, og Vamdrup fik først sin egen sognepræst 1875. (Vald. Ammundsen, DBL IV, 57).)

Kirke- og sogneliv

Om tiden før 1876 se foran under Hjarup-Vamdrup. Der er omtalt 1) den kreds af IM folk, som 1876 rettede en henvendelse til IMs bestyrelse og 2) det liv, der fandtes, og som havde fundet vej hertil gennem brødremenigheden i Christiansfeld. Troslivet er i det hele kommet østfra hertil. Pastor *Severin Salling,* Vonsild-D (1812–33) var stærkt hernnhutisk. Senere kom paavirkning fra *P. Larsen-Skræppenborgs* møder i Hjarup, og i 1860'erne var der en del troende. Man samledes baade i Ø og V Vamdrup til oplæsning af postiller, og man sang Brorsons salmer. Baade emissærer fra Christiansfeld og IMs kolportører kom og holdt møde; de førende var *Jens Kaspar Platz, Jeppe Nissen, Johs. Kure og Mads Thuesen.* Omkring 1872 kom den senere kendte indremissionær *Hans Chr. Beck* i lære hos en troende murer i Vamdrup. Han fortæller om troslivet og møderne i V, og her begyndte han snart at optræde som vidne for sin tro, og da han sang godt, kom han til at virke med sin sang. Han holdt møder, bl a i Heils og kom meget i Sdr Bjert (N. Nielsen, HC B, 1924, s 12 f).

Samtidig var der en ret stærk grundtvigsk bevægelse med tilknytning til Askov og pastor *Hans Sveistrup,* Vejen.

Da Vamdrup sognekald oprettedes, ansøgte beboerne om at faa den stille, fine fredens mand, pastor *J. V. Johnsen* hertil. Hans opofrende arbejde blandt de hjemløse paa Alm hospital i Kbhvn, havde vakt opsigt. Han var sognepræst her 1876–87 og blev provst 1879. De bevægede kirkelige forhold i Vamdrup gav ham ikke den ro, som han, der holdt af stille studier, trængte til. Han fik nær forbindelse med *H. P. Børresen* paa Askov, og han var medlem af provsteretten, der dømte præsterne, som underskrev Askov-adressen 1881. Han mente ikke, at præsterne kunne dømmes, da der var religionsfrihed her i landet. Han indtog i det hele en formidlende stilling, hans forkyndelse var gennem-evangelisk, og han var nidkær som sjælesørger. Indre Missions venner fandt føde i hans prædiken, og han var dem en forstaaende ven, som stadigt kom til deres møder, satte sig stille midt imellem dem. Derved fik IM i Vamdrup et *kirkeligt* præg. (Fr. Zeuthen). 1885 kom *Carl Moe* til Skanderup. Vækkelsen der bredte sig til Vamdrup, og da *Carl Moe* var konstitueret sognepræst her under provst *Johnsens* sygdom og efter hans død, blev der vækkelse; de gamle troende sluttede sig til de nyvakte, deriblandt flere af de førende i sognet, f eks gaardejerne *N. Skousen, Peter Hørlyck* (hvis søn blev sognepræst i Vilstrup, Sdj), og *C. Hausted.*

Omkring 1890 var der en højskole paa V Søgaard (kaldes stadigt højskolegaarden).

Pastor *H. P. Traustedt* (1888–94) faldt ikke rigtigt til her. Han stod uden for IM, og de grundtvigske søgte udensogns. IM arbejdede selvstændigt, og 1890 indviedes det første missh i Vamdrup, skænket af gdjr *N. Skousen.* Og her blev arbejdet ihærdigt. De grundtvigske dannede en stor foredrags- og ungdomsforening, ledet af Moes skarpe modstander lærer *Hansen,* V.

Omkring 1890 virkede en indremissionær Simon Hansen her (IM Hist 1912 s, 548. Han udtraadte af IMtjeneste 1891.

Saa kom den bevægede *vakance 1894,* som førte til en højesteretssag. *Carl Moe* var konstitueret sognepræst i Vamdrup. Han fortæller selv (Oplevelser, s 99 f) om det stærke liv. Her kunne samles mange. Og nu stod der kamp om, hvem der skulle være sognepræst:

»I aaret 1894 var der vakance i Vamdrup. Der var ved den Indre Missions arbejde vaagnet en del liv i dette sogn. Et missionshus var blevet bygget. Ganske særligt frygtede man for at faa en Indre Missions-præst. Det var absolut nødvendigt, at der blev gjort noget alvorligt til hjælp for mange stakler, at de dog ikke alle skulde puttes i Helvede. En meget selvbevidst lærer, (Hansen) som tillige var kirkesanger, blev anmodet om at komme det betrængte folk til hjælp ved at affatte en adresse til ministeriet. Han gjorde det gerne, hvorefter han selv og en anden mand rejste ind til København og overrakte den, forsynet med ca 250 underskrifter, til minister Bardenfleth. Adressen lød saaledes: »I anledning af hr pastor Traustedts forflyttelse herfra og under hensyn til den forestaaende kaldelse af en sognepræst til Vamdrup præsteembede, tillader vi undertegnede selvstændige medlemmer os at fremkomme for Deres ekscellence med begæring om, at der maa beskikkes os en sognepræst, som ikke tilhører den religiøse retning, man i almindelighed betegner som den Indre Mission.

Vi har hyppige erfaringer for dens tilhængeres ufordragelighed overfor afvigende opfattelser, erfaringer for den adsplittelse og forvirring, den afstedkommer i enkelte familier som i hele menigheden, og da sognepræsten paa saa mange maader maa træde i forhold til menighedens medlemmer, saa vilde det berøre os i høj grad pinligt, om denne retning, der i vore øjne er et sygeligt udslag af kristent liv og kristendommens forkyndelse, skulde udvælges til stadig forkyndelse fra kirkens lærestol og paa denne maade blive den sædvanlige kilde, hvortil menigheden var henvist for at øse næring for sin religiøse trang.

For saa vidt som man vilde indvende, at vi ved dette vort andragende ikke tager det hensyn til Indre Missions tilhængere, som vi ønsker, at der tages til os, saa skulle vi anføre, at selv om vi kunde betragte den Indre Mission som en sund og god kirkelig bevægelse og altsaa som noget, der havde krav paa støtte, saa tro vi dog med sandhed at turde betegne den som et mindretal i menigheden, et parti, der ialfald endnu savner den moralske ret til at tage menighedens fælleseje i besiddelse, og dernæst tillade vi os at henlede opmærksomheden paa, at i Skanderup sogn, der ligger side om side med Vamdrup, have Indremissionsfolkene en let og af dem jevnlig benyttet adgang til at høre en meningsfælle i pastor Moe. I Vamdrup har de desuden et missionshus, som benyttes i udstrakt maalestok.

Vi haabe saaledes, at Deres ekscellence vil bifalde, at vi ønske, at vor kirke skal være et fredhelligt sted, hvor ingen yderliggaaende retning bør kunne gøre det uhyggeligt for de andre.«

Søndagen efter, at den var indgivet, skulde jeg prædike i Vamdrup, det var den 14. oktober. Teksten var Joh 4,34–42 om markerne, der allerede var hvide til høsten. Jeg talte da ogsaa om de Vamdrup marker, belyste livet i sognet og anførte som eksempel paa den aandelige død, der herskede i mange, ogsaa den omtalte adresse, som jeg kaldte en væmmelig adresse, fordi man der angreb livet og bad om at faa en præst, der ikke vilde prædike sandheden.

Det faldt naturligvis underskriverne stærkt for brystet, især degnen, der som adressens forfatter følte sig særlig fornærmet. Han kunde ikke dy sig for straks efter prædikenen, da han gav mig messeklæderne paa, at sige til mig, at dersom jeg havde set og læst adressen, saa havde jeg paa prædikestolen sagt en løgn, men hvis jeg ikke havde kendt den, vilde han kalde mine ord for usandhed. Ved gudstjenestens slutning bekendtgjorde han, at han udenfor kirken havde en meddelelse at give menigheden, og der gentog han saa det samme.

Det var en skrækkelig presse, vi havde den gang, og naturligvis kom denne sølle historie straks i aviserne. Der skulde gøres et rigtigt nummer ud af det, mens sindene endnu var i oprør saa kort efter harboørebegravelsen.

Altsaa stillede straks hr *Cavling* fra »Politiken« for at interviewe mig. Han traf mig ikke i præstegaarden, men satte straks efter mig ud til Gjelballe skole, hvor jeg holdt eksamen. Her bankede han paa og traadte ind meget stilfærdigt og ydmygt bukkende og stillede sig ved døren, taalmodigt ventende, til eksamen maatte være forbi. Saa bad han om en samtale med præsten, og vi to – Cavling og jeg – gik ind i et sideværelse. Her meddelte han mig, at han havde været i Vamdrup og vidste, at der i anledning af mit angreb paa adressen snart vilde komme en modartikel frem, og nu vilde han gerne vide, hvordan jeg saa paa den hele sag, og hvad jeg agtede at svare. Herpaa svarede jeg ham ganske kort, at jeg ikke ønskede at udtale mig derom; hvad jeg vilde svare, skulde jeg nok sige naar jeg havde læst artiklen. Saa rejste jeg mig og gik ind i skolen igen, og han bagefter. Det var nu nær middag, og børnene skulde nu blot til slutning synge nogle sange. Cavling stod fremdeles ved døren, beskeden og bly som en undselig jomfru. Da samtalen ophørte, udbrød han med hovedet paa siden og et næsten bedaarende smil: »Hvor er det yndigt at høre børn synge disse smukke salmer!« Vi skulde saa ud paa en aaben plads for at se lidt paa en smule gymnastik. Her henvendte han sig til et af skolekommissionens medlemmer, som var min erklærede modstander, og sagde: »Hvad er det for en præst, I har her? Det er nok ikke en almindelig risengrødspræst, jeg kan ikke faa et ord ud af ham.« Glad over denne opmærksomhed fik dette medlem læreren til at byde Cavling gaa med ind og spise til middag. Naturligvis takkede han og var elskværdigheden selv, han var ligefrem sød, lod sig maden smage vel og beundrede den dejlige vin, det var stikkelsbærvin. Saa rejste han hjem til København og lavede en lang straale i »Politiken« om præstegaarden, der lignede en ganske almindelig bondegaard, ligesom Noahs ark fuld af rene og urene dyr, om en lille forskræmt kone i døren, om sognets fem smede, hvoraf de fire svang hammeren for præsten, og om læreren, som han til tak for middagsmaden gjorde grin med. Andre aviser tog nu ogsaa fat, særlig »Dannebrog«, der sluttede med ordene: »I Harboøresagen fik pastor Moe det sidste ord, denne gang haaber vi, der maa blive taget ordentlig fat paa ham.«

Dette kunde kultusministeren ikke staa for. Tænk ogsaa, hvilken ulykke der kunde komme over kirken og maaske over hele landet, om en degn ustraffet kunde fornærmes! Altsaa beordredes en »provsteret« nedsat – egentlig et mærkeligt navn, man kunde, synes jeg, ligesaa godt kalde det en kommission, det plejer man jo, hver gang en sag skal undersøges »til bunds«, som en højrøstet herre paa Storebælts-færgen meget rigtigt tilraabte et par rigsdagsmænd: »Saasnart nogen bliver stukket af en loppe, skal der nedsættes en kommission for at undersøge, om det var en hanloppe eller en hunloppe.« Altsaa en kommission med navnet »provsteret«, velsagtens fordi der sad en provst i den, blev nedsat. En politibetjent mødte op med en stævning, og jeg maatte møde op paa raadhuset i Kolding for de høje dommere, provst *Schjøtt,* Lejrskov, og herredsfoged *Borup.* Til aktor var beskikket overretssagfører *Bennetzen,* Kolding, og begyndelsen var ret gemytlig, idet han sagde til mig, mens vi fulgtes op ad trappen til raadhuset: »Bare det var mig, der skulde være Deres defensor!« Borup var ret forekommende, han syntes aabenbart, at det var en løjerlig historie at gøre saameget væsen af, ihvertfald sagde han til mig: »Jeg ved ikke, om der kan komme noget ud af dette, men jeg vil nu bede Dem svare, som om der kunde.« Provsten tog mere højtideligt derpaa, han syntes aabenbart, at her burde statueres et eksempel, men han var jo ogsaa »gejstlig« og tilmed grundtvigianer, og det var jeg jo ikke.

Saa blev jeg spurgt om nogle ligegyldige ting og derefter, om jeg vedkendte mig avisernes referat af min tale. Af erfaring vidste jeg nu, at dersom jeg vilde benægte noget, vilde man blot beskylde mig for, at jeg »stak fra mine ord«. Derfor havde jeg besluttet at sige ja til alting, ogsaa i henhold til et bud, der ad en eller anden vej var kommen til mig fra stiftsprovst *Koch* i Ribe, om endelig ikke at svare paa andet, end hvad jeg blev spurgt om. Jeg havde jo forskellige afsnit i min prædiken, talte først om dem, der var fuldstændig døde for alting, dernæst om dem, der var raa og aabenbart ugudelige, saa man kunde træffe dem drukne og bandende paa gaden om aftenen, og saa om dem, der tilsyneladende var gudfrygtige og kristelige som f eks dem, der havde underskrevet den væmmelige adresse. Dette var nu i referaterne blandet saaledes sammen, at det kunde læses, som om jeg havde kaldt underskriverne af adressen, deriblandt altsaa ogsaa lærer Hansen, for ugudelige folk, der gik drukne og bandende paa gaden. Det var altsaa at æreskænde folk fra prædikestolen. Jeg saa godt, at det vilde blive brugt imod mig og skulde vel have sagt, at jeg ikke vedkendte mig referatet; men jeg

mumlede kun lidt om, at det var jo ikke refereret i sin rette sammenhæng, og sagde saa forresten ja! Ordet »modbydelig« stod ogsaa i referatet og synes at have vakt særlig anstød. Jeg vidste bestemt, at jeg ikke havde brugt det, jeg havde kun sagt »væmmelig«, men jeg tænkte: Lad det bare staa, det passer jo godt nok! Det skulde jeg nu ikke have gjort, da det jo ikke var hel sandhed.

Naa, der blev altsaa spurgt og svaret og protokolleret, indtil vi var naaet »til bunds«, saa rejste jeg straks med det første tog op til Harboøre, hvor jeg skulde til en hel anden fest – det var i begyndelsen af november.

Det foreløbige resultat af denne rettergang var nu, at herredsfogeden indsendte sagen til ministeriet med den erklæring, at man ikke fandt, at der var tilstrækkelig grundlag for at foretage videre i sagen. Men hermed var hr *Bardenfleth* ingenlunde tilfreds. Hvad vilde vel den offentlige mening med *Cavling* og »Dannebrog« sige til det! Der kom derfor det svar tilbage, at ministeriet maatte mene, at jeg kunde straffes efter straffelovens § 141 om krænkelse af privates eller det offentliges rettigheder ved embedsmisbrug, samt DL 2–4 –9 og 10 og ritualet af 25. juli 1685 om at lade private »affekter, had eller hævngerrighed raade«.

Og det skete saa, som Bardenfleth ønskede.

»Thi kendes for ret:

Tiltalte sognepræst for Skanderup sogn, Carl Julius Moe, bør til statskassen erlægge en bøde af 200 kr eller i mangel af bødens fulde betaling inden nedennævnte frist (4 uger) hensættes i simpelt fængsel i 20 dage.«

Dommen blev appelleret til landemodet – stiftamtmand Ahnfeldt og biskop *V. Gøtzsche* – med samme udfald. (Degnen fik ogsaa en bøde paa 200 kr ved landemodet). Saa gik den til højesteret. Da den nu var kommen ud af gejstlighedens hænder, ventede jeg et bedre resultat. Til aktor blev beskikket højesteretssagfører *P. G. C. Jensen,* der efter en længere udvikling fik klaret for »de høje dommere«, at ritualet ingen straf satte, men at straffelovens § 141 om krænkelse af privates eller det offentliges rettigheder kunde passe.«

Til defensor valgtes højesteretsadvokat *Hindenburg*. Han gjorde sit bedste ved at hævde, at religiøs ligegyldighed er absolut forkastelig. Kristus har sagt, at han er kommen ikke for at bringe fred, men sværd, og derfor har adressen ikke ret i, at kristendommen ikke maa bringe splid ind i familier og samfund, han erklærede sig »solidarisk med *Moe*« i hellere at have en ivrig præst, selv om han giver blottelser, end en ligegyldig. Det store flertal er helst fri for de præster, der, som de siger, maner ned i helvede, og ved menighedens præstevalg kan den præst ventes at blive valgt, som taler blidest, ja, maaske gaar paa akkord med sandheden. Naar adressen slutter med ordene om et fredhelligt sted, hvor ingen yderliggaaende retning maa gøre det uhyggeligt for de andre, er dette for Moe lunkenhed, og dermed forkasteligt, ja ogsaa for de høje dommere osv.

Men det var det nu alligevel ikke for de høje dommere. Hindenburg sagde mange andre rigtige ting, deriblandt ogsaa, at her i det højeste kunde være tale om en tilrettevisning, men ikke om en straf. Altsaa paastand paa frifindelse.

Højesteret stadfæstede underrettens dom – kun at degnen fik en læmpeligere dom (100 kr), end ved Landemodet (200 kr), vel sagtens fordi han ikke havde holdt nogen ligtale paa Harboøre. At det vilde gaa mig saaledes, havde forresten *Hindenburg* sagt mig forud. Under en samtale med ham sagde han: »Ja, hvis kun Deres biskop havde afgivet et fra provsteretten afvigende votum, kan De tro, jeg skulde tage mig af den sag, men nu vil Højesteret sige, som den plejer at sige i søfartssager, at det er noget, de sagkyndige forstaar sig bedre paa end vi.«

Noget tab voldte sagen mig ikke. En god ven betalte bøden for mig, og andre satte en indsamling i gang til dækning af omkostningerne, den gik saa villig, at jeg hurtig maatte sende bud ud om at standse, da folket bragte mere, end der var nødvendigt til tjenesten.

Det var en sag, man vel nok kan betegne som »lille bitte«, ikke andet, end at en degn, hvis navn ikke en gang var nævnt, var blevet fornærmet over en vel fortjent tugtelse. Gennem alle rettens instanser skulde den gaa, og det varede omtrent to aar, inden den fik ende. Tænk 2 aar. Der var da god tid til at puste den op. (Denne sag blev frembragt december 1955 i Folketinget, da professor dr *Flemming Hvidberg* angreb kirkeminister *Bodil Koch* skarpt for hendes afgørelse i sagen mellem pastor *Anker Sølling,* Kolding og pastor *Chr. Bartholdy* (se Kolding).

Efter vanskeligheder (underskud paa 3000 kr) med forpagtningen fik jeg 1895 en dygtig troende forpagter. Det var en glæde«.

Til sp i Vamdrup blev udnævnt pastor *C. J. Neergaard* (1894–1912). Han skriver selv hertil: »Det var ikke lette aar i begyndelsen. Hvis jeg virkeligt vilde fortælle, vilde jeg nok bedrøve eller fornærme gamle venner i Vamdrup, derfor nøjes jeg med at meddele, at vanskeligheden laa for mig i, at jeg paa een gang var klar ikke-indremissionspræst, og samtidig tog jeg min stilling i IM og havde mine bedste hjertensvenner der«.

1897 holdt IM en mødekampagne paa 5 steder paa egnen, bl a i Vamdrup var der vækkelse 1897–98, og IMs stilling befæstedes.

En søn, pastor *Th. Neergaard,* Laurbjerg, skriver:

»Saa blev far forflyttet til Vamdrup i begyndelsen af 1895. Og der laa alle vanskeligheder klare med det samme. Folk spændte for og kørte til Skanderup, mens sognet kun kunne mønstre et halvthundrede mennesker i Vamdrup kirke. Det var pastor *Moe,* som gjorde sin indflydelse gældende. Han var ikke med i konventet, dels ville han ikke, dels ønskede medlemmerne næppe at se ham. Medlemmer var *Bartholdy* i Seest, *Kampmann* fra Taulov og *Lind* i Eltang samt *Rasmussen* fra Vejstrup. Senere kom pastor *Schack* med. Min far samarbejdede med IM som det var naturligt og rimeligt, havde et godt forhold til den almindelige befolkning som sjælesørger, men

en egentlig spænding laa skjult, og var nu og da fremme aabenlyst. Enige var far og sognet i synet paa *Arboe-Rasmussen,* det var der ingen tvivl om. Men da far havde faaet *L. P. Larsen,* der var hjemme fra Bangalore, til at prædike i kirken, skete der noget. Ikke lige med det samme, men senere. L. P. L udgav kort derefter »Korset«, som ikke behagede far – og endnu mindre menigheden, der vejledes af pastor Aschenfeldt-Hansen i Indre Missionstidende. Og da der nogen tid derefter var møde i missionshuset, rettede tømrer *Hans Nielsen* drøje hug mod »en lærd professor«, direkte, og indirekte mod min far, der sad nedenfor talerstolen. Der var desuden en lille flok, der kaldte sig de fuldkomne under ledelse af cykelhandler *Oksbøl,* som var ret kritisk over for min fars indstilling, men dette sidste er mig ikke helt klart. I det hele og store fulgte man pastor Moe i teologien og gav ham af hjertet ret, da han ved slutningen af en prædiken i kirken bad en bøn kontra de grundtvigske, socialdemokraterne, katolikkerne og den forbandede bibelkritik.

I det hele var man i Vamdrup bange for alt uprøvet og nyt. Alt i alt tror jeg, at min far fik gjort en god og positiv gerning i min fødeby.«

Indre missions venner sagde om Neergaard: Han var KC, hans forkyndelse var bibelsk og positiv, og skønt en del tog til Skanderup, fik N snart god kirkegang og betød meget ved sin solide færd, redelig og ægte som han var. Selvom IMs venner for en del nok var noget tilbageholdende over for ham, havde de tillid til ham og holdt af ham, og de kom til hans møder i Vamdrup og i Bastrup skole. I disse aar (1897–1907) virkede den gode indremissionær *R. Frandsen Jørgensen* i Vamdrup. Han var udpræget kirkelig og absolut loyal over for pastor N. Adskillige taler om disse aar som »de rigeste i Vamdrup menigheds historie«. Der var en stor vækkelse i 1898 og der var atter vækkelse 1904–05. Missionshuset blev for lille, og 1899 indviedes et større og smukkere missionshus. Kirken var ogsaa for lille. Den blev dog først udvidet 1920. Vamdrup var et sted, hvor der samledes mange, og pastor N deltog trofast i IMs møder. Allerede i 1888 var der stiftet KFUM, i 1885 KFUK, og 1883 søndagsskole, som alle samlede mange. Tømrer *Hans Nielsen* var en udmærket leder af ungdomsarbejdet. KFUM havde lejede lokaler, til de 1921 fik deres egen bygning. Lærer *B. Møller* ledede KFUM, frk *S. Paulin* KFUK i mange aar.

Atter kom der *et bevæget præsteskifte* (1913). I en tid, hvor der var ret faa ansøgninger til ledige præsteembeder, var der 38 ansøgninger til Vamdrup. IM havde flertal i menighedsraadet, og det indstillede pastor *H. I. F. C. Matthiesen* som nr 1 med 5 stemmer, pastor *N. B. Gotfredsen,* Nykøbing F (han havde været sognepræst i nabosognet Andst), med een stemme, og den noget ældre – i IMs kredse højt ansete – pastor *C. Asschenfeldt-Hansen,* Nr Nissum, som nr 3 med 3 stemmer. Spørgsmaalet var, om kongen ville udnævne *Matthiesen.* Han havde som redaktør af »Kristeligt Dagblad« villet rense op i det danske samfund for lyssky synder, som han ansaa for en fare for den opvoksende slægt. Han var derved kommet til at nævne et navn, som ved højesteretsdom af 12. april 1911 skaffede ham en dom paa 3 maaneders fængsel for majestætsforbrydelse. Han var en af IMs mest kendte og ansete præster, havde staaet i store vækkelser i Asaa, Husby-SN og midt i IM i Ugerløse. Han var en søgt taler, havde været medudgiver af »Hjemlandstoner«, og fra skærtorsdag 1911 havde han siddet 3 maaneder i Vestre fængsel, Kbhvn, hvor han skrev sin meget læste andagtsbog over Davids salmer: »Stilhed og styrke«. *Carl Moe* skrev et brev til »den hæderværdige fange nr 20 i Vestre fængsel: Ære, hæder og fred over hvem som gør det gode. Med ønsket om, at herlighedens aand maa hvile over Dem og lade Dem gaa oplivet og styrket ud af fængslet for paany at fortsætte kampen mod djævelen og alle hans tjenere, sender Indre Missions samlede bestyrelse Dem en hjertelig hilsen ... »Det var et haandslag. Men ville han blive udnævnt? Kultusministeriet havde nyligt nægtet at medsende hans ansøgning til Vejle, og da menighedsraadet i Nyker opfordrede ham til at søge dertil, lagde autoriteterne atter hans ansøgning tilside. Saa greb biskop *H. Ostenfeld* ind over for ministeriet og paatalte det usømmelige i denne fremgangsmaade, og den nye konge, kong Chr X, viste storsind.

1913–21 var *H. I. F. C. Matthiesen* sognepræst i Vamdrup og en aarvaagen grænsevagt, indtil han 1921 fik det fornemste præsteembede i det genvundne Sønderjylland, embedet som sognepræst ved Haderslev domkirke.

Ved indsættelsen stod folk saa tæt, helt inden for alterskranken i den gamle Vamdrup kirke, at M knapt kunne komme for alteret, og i de første aar samlede han overordentlig mange. Kirken var ikke blot for lille, men den var heller ikke køn, og en af de første opgaver, han satte sig, var at faa kirken udvidet og forskønnet. Han rejste rundt og saa paa andre kirkeudvidelser, han lod kirkegængerne tælle for at overbevise myndighederne om nødvendigheden af udvidelse. Men saa kom krigen, og først 1920 kunde den udvidede kirke indvies, et aar før han rejste fra Vamdrup. Det var ham en særlig glæde, at V kirke, Genforeningskirken, blev indviet i genforeningsaaret.

Han tog sin plads midt i det store, levende IMs samfund. Man var ikke vant til, at præsten kom til fester osv i hjemmene, M fik gennem disse private sammenkomster hurtigt kontakt med folk. Han kom meget paa fattiggaarden, fik mange venner der, holdt juletræ for de gamle. Han ændrede ikke synderligt paa arbejdsformerne i IM, hvor missionær *Frandsen Jørgensen* havde lagt alt godt til rette og betydet meget. Maaske det mest mærkbare ved Ms arbejde i IM var, at han stadig gentog at troende mennesker burde have varm kærlighed til fædrelandet og til de fraskilte brødre paa den anden side af den nærliggende grænse. 18. april 1914 fejrede han *Dybbøldagen* med en stor fest ved V kirke. Basuner spillede: Slumrer sødt i Slesvigs jord, og M talte, saa de gamle veteraner græd. De var til kaffe i præstegaarden, og bagefter med til fest i missionshuset. Der var 50 veteraner og

nede fra Sønderjylland kunne man høre kanonsalut for tyskernes fest samme dag.

Saa kom krigsudbruddet 1914. Hver aften holdt M friluftsmøde paa et gadehjørne og belyste bagefter i missionshuset de sidste telegrammer.

Derefter var der bedemøde.

M fik meget arbejde med at hjælpe de unge sønderjyder i V. Skulle de rejse frivilligt over grænsen og melde sig under de tyske faner? M spurgte i ministeriet og fik et undvigende svar. Der blev telefoneret meget fra V præstegaard om den sag. En strøm af unge sønderjyder, der var dansksindede, kom over grænsen, og de blev gæstfrit beværtet i præstegaarden.

Menighedsarbejdet var i fuld gang, da M kom hertil. Men det var noget nyt, at han indbød sognets 90 gamle til julefest i præstegaarden. De blev hentet i lukkede vogne. Og det var her en af de gamle gav den meget slaaende karakteristik af M: »Jeg har aldrig truffet een, der ser saa tør ud og dog er saa morsom«. Lægfolk blev sat i arbejde, de skulle have ansvar som hidtil, bl a ledede de bedeugen i januar, og da var missionshuset stuvende fuldt. Hver grundlovsdag var der stort møde i præstegaardshaven. Uforglemmeligt blev mødet 1915, da højskoleforstander *Fr. Thomsen,* Børkop talte: »Det har slet ingen hast for den, som tror.« Og tankerne gik mod syd, hvor mange unge sønderjyder var i krig.

1916 oplevede *Matthiesen* atter en »sag«. Myndighederne fulgte hans færd, og i januar fik M et brev fra biskop *G. Koch.* Det var ikke som ellers indledet med »kære pastor M!« men: »Hr sognepræsten underrettes herved om en *meget* alvorlig sag.« Biskoppen havde fra kultusministeren faaet en skrivelse, hvori man udbad sig en erklæring om sognepræsten i Vamdrup, som havde gjort sig skyldig i »grov embedsforseelse, der kunne føre til ubehagelige forviklinger. Selve den tyske gesandt havde henvendt sig til udenrigsministeriet og udtalt forundring over, at en dansk kongelig embedsmand kunne tillade sig, hvad sognepræsten i Vamdrup havde drevet det til. Hvad forseelsen var, ville biskoppen ikke oplyse pr brev, men M skulle ufortøvet henvende sig til Ribe biskop. Og sagen maatte absolut ikke omtales til noget menneske. – M kaldte straks paa sin kone. »Karen! Er du et menneske? For saa maa jeg ikke fortælle, at bispen skriver, at en tysk gesandt har klaget over mig...« hun tog det roligt: »Har du nu igen rodet dig ind i noget? Det skal du saamænd ikke tage saa højtideligt. Husk det 11. bud: Du sollst dich nicht verblüffen lassen!« M lod ikke sagen forstyrre sin nattesøvn. Næste dag tog han til Ribe. Biskoppen tog imod ham paa perronen med en til sagen passende alvorsmine. Men M opdagede et glimt i biskoppens øjne, som tydede paa, at det kneb ham at lægge ansigtet i tilstrækkeligt højtidelige folder. Naa, Ms forbrydelse bestod i, at det var forebragt gesandten, at M lige ved grænsen havde holdt et møde og ladet forsamlingen synge: »Kongernes konge« med den forbryderiske linie om »den tapre lille skare«. Saadan en sang maatte »virke ophidsende i de let bevægelige elementer ved grænsen«. Biskoppen rynkede inkvisitorisk paa brynene: »Har De virkelig ladet den sang synge ved grænsen?« Stemmen var alvorlig, men glimtet var der stadigt i øjet. M tilstod straks og tilføjede, at han havde ladet den sang synge ikke een, men mange gange ved møder tæt ved grænsen. Ja, der havde endda været basunkor med, og de tyske gendarmer saa til, naar de saa folk strømme til. Musikken havde ogsaa spillet: »Slumrer sødt i Slesvigs jord« og »Det haver saa nyligen regnet.« Og en gang var deltagerne og de tyske gendarmer fotograferede sammen med de danske. Biskoppen foreslog, at man skulle sende det fotografi til ministeren. Fotografiet blev sendt ind, og man hørte ikke mere til den sag. Fra den dag sagde M at han foretrak Riber ret, vel at mærke, hvis biskop Koch var dommeren.

En aften, da M gik hen for at tale i KFUM, blev han arresteret, og der blev foretaget en komisk husundersøgelse, hvor de danske betjente rodede rundt i Ms skrivebord med prædikenopskrifter, manuskripter til »Julestjernen« osv. Han skulle øjeblikkeligt føres til København i anledning af en spionagesag hos dommer Thorup. M blev vred, han deltog ikke i nogen spionage, og han skulle have konfirmation to dage efter. Han skulle bortføres i dybeste hemmelighed, men M sagde harmdirrende: »Ministeren kan tro nej! Det finder jeg mig ikke i. Og jeg skal sørge for, at det bliver bekendt ud over hele landet, at ministeren arresterer mig paa saa løst et grundlag«. Efter at politiet havde ringet til Kbhvn, blev det allernaadigst tilstaaet M at han kunne blive i V og holde konfirmation. Da han gik til konfirmation om søndagen, kom een og sagde: »Det gælder Deres forbindelse med gymnastikdirektør *N. H. Rasmussen* og de sønderjydske krigsfanger«. Saa blev M rolig. For saa var han i godt selskab. Men M kom i forhør hos dommer *Thorup.* Det endte med et haandtryk, og sagen var sluttet. Trods alle advarsler vedblev M sammen med gymnastikdirektør N. H. R at arbejde for de sønderjydske krigsfanger og vandt snart en god ven i krigsfangernes fører, den unge stud theol *H. Fuglsang-Damgaard.* (Se Bent Rasmussen: I Gerning og sandhed, en bog om N. H. Rasmussen og de sønderjydske krigsfanger, 1927). – Der var mange andre oplevelser. Engang viede M et tysk brudepar, der i øsregn flygtede over grænsen.

M blev i sandhed grænsepræst. Og glæden var stor, da krigen sluttede, og det tabte land kom tilbage. Men skuffelsen over afstemningen i 2. zone var næsten lige saa stor. M var i Flensborg under afstemningen. Samme dag udbrød oprøret i Kiel. Næste søndag prædikede han i Jels. Han havde glemt at faa præstekraven med, og folk troede, at han ikke ville bære hvidt af sorg over Flensborgs tab.

Kort efter fik han opfordringen til at blive dansk sognepræst i Haderslev. Der blev ingen egentlig afskedsfest i Vamdrup. Men en søndag saa han, at den løber, der blev anvendt ved offergang, var lagt over det broderede altertæppe. Hans gode ven, lærer *Bent Møller* oplyste: »Der skal være ofring til præsten selv idag, inden sønderjyderne bortfører ham. Vi vil gerne bekoste en rekreationsrejse, for vi

ved, at krigsaarenes gæstfrihed har kostet Dem en lille formue.« Saa gik menigheden op og lagde 1500 kr paa alteret til deres præst. Derefter rejste M, som ikke var legemligt stærk, sammen med sin ven, boghandler O. Lohse, til Wiesbaden. Men 15. juni 1920, da kong Christian paa den hvide hest red over den gamle grænse, stod M sammen med titusinder af danske og hyldede kongen.

Pastor M var drivkraften i oprettelsen af interessentskabet »Jels Voldsted«, lige syd for den gamle grænse i den naturskønne egn omkring Jels-søerne. Voldstedet blev købt og indviet til kristeligt mødested.

Pastor M betød overordentligt meget, baade nationalt og kristeligt i V og paa egnen i disse aar. Han anses for at være »den betydeligste præst i Vs præsterække«. Menighedsarbejdet gik solidt og støt, kirkegangen var maaske lidt mindre de sidste aar. M stod *Carl Moe* nær; de kom meget sammen, og i konventerne var Matthiesen en af dem, hvis ord havde vægt. En udmærket hjælp havde han i sin hustru. (Se nærmere: Emil Steenvinkel: H. I. F. C. Matthiesen, 1934, s 187–226).

Pastor *Fr. B. Zeuthen* (1921–44), søn af IMs gamle formand, stiftsprovst Fr. Z, var en stilfærdig, ydmyg og dygtig IMs præst, som gennem 23 aar havde en god gerning i dette meget levende sogn. Han havde IMs tillid, var hele sognets præst, bortset fra at den ret store kreds af KS og DdU holdt regelmæssige gudstjenester ved indkaldte grundtvigske præster. Pastor Z skriver selv: »V er et godt sted at være præst. Der har været tider, hvor IM endog havde flertal i sogneraadet. Det aandelige liv er ret stærkt, med mange udmærkede og arbejdende lægfolk og forholdsvis god kirkegang. Der er stor kærlighed til Ydre Mission, og et særkende her er, at IMs samfundsliv ikke er snævert som saa mange andre steder. Hertil har maaske ogsaa den nærliggende grænse virket fra ældre tid. Og saa pastor Matthiesens indsats. Han var en anden type end Carl Moe. Men der trænges til nyt liv, og blandt arbejderstanden har kirken kun ringe indgang«.

Pastor *S. Jul Nielsen* (1944–60) vandt ved sin jævne færd folks tillid, han blev sognets præst, skriver lærer Philipsen. Han begyndte maanedlige møder paa skift paa byens to hoteller for at faa kontakt med kirkefremmede, han ledede studiekredse med kirkelige og kristelige emner og fik derved ny kontakter. Kirkegang og altergang var i begyndelsen stigende, senere igen aftagende. Trods sin frie stilling over for alt det kirkelige arbejde (ogsaa benyttet af DdU) stod han midt i IM, hvor han gennem flere aar var formand for samfundsraadet. Ogsaa uden for sognet var han en meget benyttet taler.

Pastor *K. A. Thuun-Hansen* har virket her siden 1960. Han har faaet en god indgang, og ved hans centrale forkyndelse er kirkegangen stigende. Han skriver: Kkg 7 pct, megen velvilje, stærkt organiseret menighedsliv, særlig IM, stort IM smf, sdsk, KFUM og K, YM kredse, kirkeblad, KS og DdU, 20 til valgm.

Blandt ledende lægmænd:

Indremissionær *P. Frandsen-Jørgensen* († 1907) var IMs flittige udsending gn 16 aar, deraf 10 aar i Vamdrup. Han var kredsfmd for IM og ungdomsarbejder, medl af KFUM og Ks fællesbestyrelse og af KFUMs missionskomite. Han var kirkens tro og loyale ven, og hans indsats for Indre og Ydre Mission og KFUM og K var til stor velsignelse. IMs formand skrev ved hans død: »Baade den gamle IM og den kristelige ungdomssag og Ydre Mission har i ham mistet en af deres bedste arbejdere, og vi føler savnet af ham.« (IM tid 1909, s 506, jvf. De unges blad aug 1907).

Gdjr *Mads Thuesen* (* 1832 her, begravet 1920 her). V Vamdrup, havde som ung sviret og moret sig, men en broders død fik ham paa andre tanker i aaret 1868, han blev et ivrigt vidne, søgte at faa sine svogre i Seest med. Han talte ikke selv, men indbød mænd som *Jens Holt,* Taulov og emissær *Petersen,* Christiansfeld. Paa hans omvendelsesdag, 19 febr blev der hvert aar holdt et stort møde i hans gaard, hvor missionærer talte. Adskillige fik deres aandelige gennembrud her. Da gaarden blev solgt, henlagdes møderne til Vamdrup mh, hvor de blev holdt til en tid efter hans død. Han stod *Carl Moe* nær, deltog i Skanderupfolkenes rejser til Harboøre, og *Carl Moe* talte ved hans begravelse i Vamdrup (DnA, 1928, s 112 f).

Tømmerhandler *Hans Nielsen* (* 64, † 22) drev en stor bygmestervirksomhed, tegnede og opførte det nuværende missionshus. I mange aar formand for KFUK og en af de ledende i IMs samfund. Var sammen med pastor *Matthiesen* den drivende kraft i købet af Centralhotellet til missionshotel (uden spiritusbevilling).

Førstelærer *Bent Møller* (* 65, † 38) lærer i Bastrup 1895–1903, førstelærer ved Stationsbyens skole (V Vamdrup) 1903–34, en betydelig lærer, der var med til at præge skolevæsenet under den stærke udvikling i disse aar, og med til at præge de unge. Han havde sit aandelige stade i IM, og var blandt de ledende der. Havde paa mange maader en vid horisont, og med sit friske humør sit livlige væsen var han med til at præge IM her. I 25 aar formand for KFUM og meget afholdt blandt de unge.

Gartner *Emil Damm* (* 99, † 41) var foregangsmand med hensyn til dyrkning af gartneriprodukter i større stil, især paa de mindre landbrugsejendomme. Meget kommunalpolitisk interesseret. Meget virksom i KFUM.

Livet i Vamdrup har været stærkt præget af mange haandværkere og handlende, der ved deres dygtighed har oparbejdet betydelige virksomheder. Saaledes kan nævnes købmand *Johs. Schou* (se under »En Vamdrupslægt«), isenkræmmer *N. N. Skousen* (* 70, † 47), søn af gdr *N. Skousen,* som skænkede det første missionshus. *N. N. Skousen* var en retlinet mand med faste standpunkter, præget af pastor C. Moe.

Anders Jensen (* 79, † 55) oparbejdede en trævarefabrik (river m m). Han var en ledende mand i IM og ungdomsarbejdet.

Snedker *Chr. Christensen* (* 86, † 63) begyndte at fremstille spisestuemøbler, hvilket førte til fabriksvirksomhed (Christensens Møbelfabrik), der nu føres videre som I/S. – Christensen var gennem en aarrække leder

af søndagsskolen, der havde hans store kærlighed. Han var blandt dem, der oprettede søndagsskolernes sommerlejr »Lyngsbo«.

Christensen var i flere perioder indvalgt af IM i sogneraadet, i længere tid sogneraadsformand, bl a i den meget vanskelige tid under den tyske besættelse. Han var ogsaa medlem af den lokale komité for modstandsbevægelsen. – Medlem af menighedsraadet og i mange aar formand for I/S »Jels Voldsted«.

To af Christensens tidligere medarbejdere begyndte hver for sig selvstændig virksomhed.

Snedker *L. P. Olsen* (* 89, † 66) begyndte en fabriksmæssig fremstilling af alle slags møbelben. Olsens møbelbensfabrik er nu som et moderne fabriksanlæg flyttet til industriomraadet og ledes af sønnen E. Olsen. L. P. O. var i længere tid medlem af sogneraadet, valgt af IM, og en overgang formand.

Snedker *Carl Sørensen* (* 96) specialiserede sig i fremstilling af stole. Nu er »Vamdrup Stolefabrik« en stor og moderne virksomhed, der er omdannet til aktieselskab. – C. Sørensen har af IM været indvalgt i sogneraadet og har beklædt formandspladsen i to perioder. I menighedsraadet har S gjort et stort arbejde. Han har som kirkeværge i over 25 aar betydet meget for kirken og kirkegaarden.

Førstelærer *Niels Philipsen* (* 96) 1930–65 førstelærer i Ø Vamdrup, har betydet meget her. KFUMs formand i 20 aar, medlem af menighedsraadet og fra 1954 formand for IMs samfundsraad. Medstifter af og formand for Sommersted Ungdomsskole. Han har leveret meget værdifuldt stof til denne skildring af Vamdrup sogn, som han maaske kender bedre end de fleste.

Realskolebestyrer *A. C. Andersen* var medstifter af IMs Kongeaakreds og talte ofte i IM her, se side 259.

Lærerinde, frk *Ellen Pedersen,* † 1963, 69 aar, virkede i mange aar i Bastrup, hun gjorde et godt arbejde i KFUK og var leder i mange aar.

KFUM-sekretær *Kr. Andersen* (Herregaardsmissionær) har virket i Vamdrup omkring 1920.

Blandt de *grundtvigske* ledere nævnes: Gaardejer *O. Heide-Jørgensen* (* 79, † 61) en betydelig og begavet mand, stærkt politisk interesseret og optaget af de sønderjyske forhold. Han var formand for KS i Vamdrup i mange aar. Fru Heide-Jørgensen blev nu formand for KS. Mangeaarig formd for Sønderjysk Foren. Nu æresmedlem.

Andre: Førstelærer *Gunnar Mønsted* (* 90) ledede DdU og mangeaarig kredsfm for Sydøstj Hovedkr af DdU.

Den kendte jernbanemand *Ivar Skovsted* (* 1845, † 1929) var stationsforvalter i Vamdrup 1874–87, kun 29 aar, da han overtog den vanskelige post her. Blev senere stationsforstander i København og 1900 jernbaneforeningens formand. Afgik som driftsleder ved DSB 1916.

Mejerimanden *Iver Nielsen Dall* (* 51, † 1907) overtog sin svigerfaders gaard i Bastrup 1877 og ejede den til 1904, en anset og dygtig landmand, fik 1883 oprettet fællesmejeriet i Vamdrup, senere andelsmejeri, han blev statskonsulent i mejeribrug 89, og blev snart den førende blandt mejerikonsulenterne. Faglig indsigt og interesse, hans brede, vennesæle væsen, hans myndighed prægede ham. 1903–06 var han tillige Landhusholdningsselskabets konsulent i mejeribrug. Særlig interesse havde han for ostefabrikationen (Ugeskr f landm 1906, 562, Mælkeritid 1907, 621–36, DBL XVII, 221).

Blandt kendte mænd i øvrigt: Benbrudslægen *Johs. Paulsen* († 1913) og statskonsulent i mejeribrug *Nic. Hørlyck* (* 1870, † 1936).

Tidl gdjr *P. Moos* (* 90), »Lykkesholm«, er kendt for sin historiske interesse og har stort kendskab til sognets historie.

Sammen med husmand *Aage Jessen* (* 99), Østerby, har han foretaget mange arkæologiske undersøgelser i sognet og omegnen.

Skoleinspektør *C. A. Birkebæk* (* 13) arbejder paa Vamdrup sogns historie, hvoraf 1. bind udkom ved byens 100-aars jubilæum 1966.

Tidl gdjr *Carl Nielsen* (* 99), »Dybdalgaard«, er nuværende formand for sogneraadet. Han har ledet de senere aars store udvikling i sognet med stor dygtighed. Sogneraadets indsats gav anledning til, at Kolding Salgs- og Reklameforening tildelte sit initiativdiplom i 1965 til Vamdrup kommune. Det hænger nu i sogneraadsformandens kontor i administrationsbygningen.

En Vamdrup-slægt: Slægten Schou.

Johs. Schou † 39, startede som købmand i 1912 i Vamdrup, der som grænseby havde livlig handel. Mange sønderjyder kom over og ville købe. I 1918 begyndte han en fabrik for kaffesurrogater, og den gik helt godt. I 1922 holdt den op, men saa begyndte S at lave nogle af de farver, han hidtil havde importeret. S blev blind tidligt. Hans ord var »Guds kraft fuldkommengøres i det skrøbelige«. Det var et ydmygt ord. Der var 9 børn. De kunne ikke faa et par sko, uden at saalerne skulle forniseres flere gange. Skulle de have cykler, blev der købt brugte cykler. Det var nøjsomhed, men med hensyn til uddannelse var der altid grønt lys. Sønnen blev sendt til Tyskland og England for at lære.

Johs. Schous søn, fabrikant *Laurids Schou* fortæller i Kr Dbl 21. sept 65:

– Man forstaar vanskeligt hans initiativ, naar han var blind, men mor var fars øjne, og hun sled sig for tidligt op. Far tog ikke mod offentlige tillidshverv. Han var meget belæst, for vi børn skulle læse op for ham af aviser og bøger.

I 1919 kom far paa Vejlefjord sanatorium. Der blev han en slags sjælesørger for mange. Han blev opmærksom paa, at enlige kvinder med tuberkulose næsten betragtedes som spedalske. Ingen ville have dem i huset. Far havde deres fortrolighed, og derigennem kom han til at kende deres kaar. I Vamdrup var der en stor bygning, som havde været brugt til overnatning for folk fra told- og jernbanevæsenet. Der var mange værelser. Den fik far øje paa og startede en landsindsamling for at kunne købe den til rekreationshjem for enligtstillede kvinder med tuberkulose. Hjemmet var i brug indtil for faa aar siden, da tuberkulosen jo tildels var bekæmpet her i landet, og blev solgt til hvilehjem.

Min bedstefader havde fabrik i Hvidsminde. Han var oprindelig karetmager, blev siden vognfabrikant med 30 mand i arbejde. Han lavede charabancer, jagtvogne og alle vogntyper til hele Skandinavien. Han var en rigtig vækkelsernes mand, kunne gaa flere mil for at høre en vækkelsesprædikant. Han har været med til at oprette adskillige missionshuse. Som far var han nøjsom og uhyre gavmild.

– Jeg respekterer det, bedstefar og far stod for som kristne af den gamle slags. Jeg føler mig taknemlig over de principper, far kunne give os børn at leve videre paa. Jeg har faaet en kuffert med paa livets rejse, men man maa jo selv træde sine stier.

Op til 1951 gik firmaet i mors navn. Derefter blev det aktieselskab, og vi var to brødre, der drev det. En tredje bror har detail farvehandel i Vamdrup. Min bror, der var i ledelsen af fabrikken sammen med mig, har nu isenkram en gros i Vamdrup. Fra 1946 har jeg haft ansvaret for produktionen, fra 1965 A/S Johs. Schou.

– Jeg har været aktiv spejder i 25 aar og har været med til at oprette KFUM-spejderne her i Vamdrup.

Bygningen til Aktieselskabet Johs. Schou, Farve- og Lakfabrik, inde i Vamdrup er revet ned og en ny fabrik opført nord for byen. Saadan en fabriksbygning er en ny tids herregaard. Der ligger dens hovedbygning med nydelige kontorer og bag ude strækker behagelige haller sig som lader. Uden om er der grønne plæner og flisebelagte stier. Den har ogsaa noget af det gamle herresædes isolation«

Efter Laurids Schous tidlige død 1966 drives virksomheden videre af hans hustru Nina Schou som direktør. – –

Forfatteren *Nis Petersen* er født 1897 i Vamdrup, hvor hans fader († 06) var garver.

Paa hans fødehjem, der nu ejes af »Andelsbanken«, blev i 1966 opsat en mindeplade for Nis Petersen.

Skolevæsenet

er efter 1958-loven ordnet saaledes, at Bastrup skole (leder: *K. Thomsen)* og Ø Vamdrup skole (leder *N. Philipsen* (afsk 65) er grundskoler for de første 5 aargange, medens V Vamdrup skole, der blev købstadsordnet med *H. J. Nymann* som leder, er centralskole for alle skolesøgende børn fra det 6. skoleaar. Den er overbygget med en realafdeling samt 8. og 9. klasse. Skoleinspektør siden 1964 er *C. Aschenfeldt Birkebæk.*

V Vamdrup skole udbygges nu til en tresporet skole. Men da byen vokser stærkt, særlig mod øst, hvor Ø Vamdrup nu er sammenbygget med Vamdrup by, vil der blive brug for en udvidet skole i den østlige bydel. Leder af Ø Vamdrup skole er fra 1965 *H. S. Jensen.*

Desuden findes en *privat realskole.* Den omfatter 6. og 7. hovedskoleklasse samt realafdeling. En ret stor del af eleverne kommer fra nabokommuner. Den er nu en selvejende institution. Den blev købt 1933 af *A. C. Andersen* (* 94), som sammen med sin hustru oparbejdede den til en betydelig og meget søgt skole. Hans svigersøn, *Mogens Jessen* er nu dens leder. Skolen nedlægges 1967. *A. C. Andersen* var ikke blot en betydelig skolemand, var ogsaa politisk og kommunalpolitisk interesseret, i flere perioder medlem af sogneraadet, indvalgt af IM. Han var en benyttet taler, særligt blandt de unge. Var stærkt interesseret i arbejdet for danskheden i Sønderjylland og Sydslesvig.

Lærer *Niels Nielsen* (* 73, † 40) var 1903–40 en afholdt førstelærer i Bastrup, mangeaarigt sogneraadsmedlem, indvalgt af IM. – Lærer *Iver Hansen Byriel* (* 60, † 49) var sønderjyde med lærereks fra Tønder. 1892 flyttede han over grænsen til Vamdrup, da han ellers paa grund af sin danskhed skulle have været forflyttet sydpaa. Han var førstelærer i Ø Vamdrup 1892–1930, stærkt historisk interesseret, skrev mange historiske artikler i blade og tidsskrifter, efterlod ved sin død en udførlig beskrivelse af sognets ejendomme og deres skiftende ejere siden udskiftningen, ligesaa en beskrivelse af sognets skolehistorie og mange interessante oplysninger om Vamdrup sogns historie.

Lærer *F. Schøning* er næstformand i menighedsraadet. Medlem af sogneraadet. Valgt af soc.

Under den tyske besættelse deltog mange fra V sogn i frihedskampen. Da frihedskæmperne 31. jan 45 søgte at likvidere stikkerne Johannes Rasmussen og Jenny Holm uden at opnaa andet end at saare to tyske soldater, blev der af Gestapo foretaget adskillige razziaer i byen, bl a maatte alle postbude gaa »under jorden«. Bylederen, cyklehdlr Petersen naaede at flygte, men hans hustru og datter førtes til Kolding, hvor de var udsat for overlast. De blev først fri efter kapitulationen. Under besættelsen var der stort sammenhold blandt beboerne. Dette gav sig bl a udslag i »Danske aftener« i missionshuset og alsangsstævner m lokale talere i byens anlæg.

1921 oplyses: (Prf bl 1921, s 158): Kkg 15 pct, en del trosliv, mgharbejde bl gamle og unge, gode forhold, 10 fam t valgm. 1935: Kkg 10 pct, gode kirkelige forhold, stort IM smf (sp), M og K, sdsk, YMkredse, KS, DdU, afgjort ligegyldighed, mange arbejdsløse, stort økonomisk tryk. 1943: Kkg 8–10 pct, gode, præget af IM, M og K (80 og 100), KS, DdU, kirkeblad. 1955: Kkg 7–8 pct, megen velvilje, stærkt organiseret mghliv, særligt IM, ellers som hidtil, 25 til valgm. 1966: Kkg 7 pct, gode, megen velvilje, ellers som sidst, 20 til valgm.

Vamdrup kirke, Sct Gregorius, vestligt i byen, er anselig. Det høje, brede skib er romansk af granitkvadre paa profileret sokkel. De oprind vinduer, 5 i hver side, er genaabnet. Rundbuet portal mod syd. Nordportalen er tilmuret, har tympanon med en siddende Kristus ml Paulus (? med liljescepter) og Peter. Senmiddelald. Vaabenhus mod syd, i nyere tid beklædt med granitkvadre (fra et kor og apsis, der blev revet ned omkr 1800. Samtidig fjernedes resterne af et taarn (som paa Pont atlas tid havde mistet spiret). Kirken blev hovedrestaur 1919—20 (arkit Andr. Hagerup), da der tilbyggedes kor med krypt (fyrrum m m) og et nyt, svært taarn med blindingsgavle i nord-syd, alt af mursten. Taarnet ses langt ned i Sønderjylland. Taarnrummet (200 sd) staar i forb med skibet. Overalt bjælkeloft. Kirkens nye dele er hvidkalkede, skibet er tækket med bly, det øvrige med tegl. Paa alteret et polykromt krucifix af brændt ler (Aug. Hassel) paa baggrund af en portalagtig opbygning, hvortil slutter sig to lavere dørpartier (præsteindgang m m). Stager fra 1640. Romansk granitfont med arkaderække med menneskefigurer og træer. Paa foden to væddere og nogle fugle. Glat daabsfad fra ca 1600. En grov granitkumme i vaabenhuset. Rund empireprædikestol fra ca 1830. Enkelte stolegavle fra 1641. Iøvrigt nye stolestader. I kirken et maleri fra 1850 (M. Johannsen: Bethania), orgelpulpitur i

taarnrummet. Klokke fra 1435 med minuskelindskr og smaa relieffer af jomfru Maria og Sct Gregorius.
Kirken nyrestaureret 1966. — Alterparti, prædikestol, stolestader m m nymalet i mere dæmpede farver. Dette arbejde blev ledet af kirkemaler Ernst Trier.
Fjernvarme indlagt. De to skæmmende varmekasser ved kortrappen er fjernet, og trappen udvidet til fuld bredde. Korpartiet fremtræder nu meget smukt.
Stolestaderne er ombygget og belagt med hynder.
Ved restaureringen fandtes paa skibets nordvæg rester af et kalkmaleri, det var saa daarligt bevaret, at det igen blev tildækket.
Vaabenhusets loft er hævet, og belysningen ændret, saa den sjældne indgangsportal træder smukt frem.
Ialt ca 600 sd. Orgel med 16 stemmer. — Paa kirkegaarden monument over dragon Jens Larsen, som faldt 1848. En broncefigur »Morgenrøden« rejst af billedhuggeren N. Hansen-Jacobsen til minde om hans svigerforældre, kbmd H. J. Jørgensen.

Mack J. G. 61 f, 174 f, Mack D. 310 f, 316, Uldall: Kirkekl 167.

Folketal: 1850: 1440, 1901: 3134, 1925: 3698, 1965: 3809.
Altergæster: 1914: 1613, 1924: 1565, 1932: 1277, 1942: 1300, 1954: 2100, 1965: 1538.
Menighedsraad: 1914: 5 IM, 4 u p, 1920 6 IM, 3 ikke IM, 1934: 5 IM, 4 gr og soc, 1942 6 IM, 2 gr, 1 soc, 1954: 5 IM, 2 gr, 2 soc, 1961: 5 IM, 1 gr, 3 u p, valg, 1965: 6 IM, 1 gr, 2 u p, valg.

Sognepræst

Indt 1913: 1. kl, 1946: 2. kl, 1958: 12. kl. Pgd opført 1876, omb 1956.

1. 28. jan 1876–5. dec 87 (kkp Taarnby 26. marts 70): Provst **Johan Vilhelm Johnsen,** * 21. maj 37 Kbhvn. Forældre: Gehejmekonferensrd, departementsdirektør i Finansministeriet Vilhelm Ferdinand J og Anna Johanne Thuesen. Stud Mtrp 56, c 62[1] (1), medarbejder Alm hospital Kbhvn, provst Malt-Andst-Slaugs herreder 1. febr 79–19. sept 87, † 5. dec 87. ~ 21. maj 70 Ida Anna Helene Jessen, * 26. marts 44 Randers, † 1924. Forældre: Kammerherre, overførster Jacob Nicolai J og Selma Henriette friherreinde Dirckinck-Holmfeldt. – Fætter: Hyllested-R.

Provst J var en højt kultiveret, nobel karakter, nidkær og dygtig og meget elskværdig (Kold folkebl 8. dec 87). Provstinde Ida Johnsen, der blev kgl klasselotterikollektrice har i »Mellem to tidsaldre, Memoirer og breve« XXIII udførligt skildret sin mand. I Kbhvn var han som skabt til at være noget for lemmerne paa Alm hospital. Han fik tilbudt en stilling som lærer for prins Valdemar, men kongen opfordrede ham til at arbejde blandt de daarligst stillede, og hans fredelige ord kunne stemme de ofte haarde sind til mildhed. I Taarnby havde han især sit arbejde i Sundby, en forstad, hvor der var 14.000 mennesker. Tidligt og silde »vandrede min mand rundt i dette kaos. Der var ofte 15–16 børn til daab, 10–12 vielser paa en søndag!« Søgte efter opfordring af beboerne Vamdrup, hvor der var stærkt kirkeligt røre baade af Indre Mission og grundtvigianismen, der havde sit foregangssted paa Askov højskole. »Disse bevægede kirkelige forhold gav ikke min mand den ro og fred, som han i saa høj grad trængte til. Hele hans sind var anlagt for de stille studier, som han ikke kunne undvære; men store skarer baade af studerende og af lægfolk var dengang grebne af en »missionstrang« imod rationalismen – alle ville »forkynde«. Min mand, der helt igennem var et barn af sin tid, gik det ligesaa, og uagtet han ved sine fremtrædende evner som lærer var som skabt for en lærestol ved universitetet, havde han dog valgt præstegerningen. For dog at faa tid til sine studier, benyttede han nu nætterne for at erstatte den ro, som han aldrig fik om dagen, hverken i Sundbyerne eller her. Overanstrengelsen blev stadig den samme. Han hørte nærmest til i det ireniske parti, det, der havde stiftet »Kirkebladet« med *Elmquist* og *Th. Rørdam* som førere; men han saa dog baade med forstaaelse og sympati paa grundtvigianismen. I Vamdrup sluttede ogsaa begge partier sig til ham. Han var en fredens mand, og hans hele hu stod til at forlige, for at de stridende partier ikke skulle bringe forargelse til de vaklende. Hele hans personlighed virkede stærkt paa hans omgivelser.« »En begivenhed indtraf, der optog alle partier og bragte end mere liv i de stærke strømninger, nemlig missionær *Børresens* ankomst hertil fra Santhalistan. Han kom til at staa provst J nær. Fra Askov havde man især bud efter ham, og det blev ét af hans hovedkvarterer under hans ophold her i landet; men pietisterne sluttede sig ogsaa begejstrede om hans varme, barnlige forkyndelse, saa at der paa dette punkt ikke var tale om partideling« »I begyndelsen af 1881 blev der holdt møder rundt om i landet, især af den begavede og begejstrede pastor *Leth* fra Middelfart, og der blev agiteret for den frihedsbevægelse, der havde givet sig udslag i lovene om sognebaandsløsning og valgmenigheder og andre omordninger af kirkelige spørgsmaal. I det store møde paa Askov i august 1881 var der forsamlet 700 præster og lægfolk for at diskutere formen for en opposition. Omtrent 80 af dem enedes om at indsende den saakaldte »Askovadresse« til lovgivningsmagten. Dens vigtigste punkter vedrørte »præsteløftets ophævelse«, »børns altergang«, »lægprædikanters ordination«, »frimenigheders adgang til kirken« osv. Resolutionen vakte stor opsigt i den kirkelige verden og megen forargelse, ikke mindst i den indre mission. Kultusministeren (Scavenius) gav imidlertid de præster, der havde underskrevet adressen, en alvorlig tilrettevisning, fordi denne var sendt direkte til rigsdagen, hvorved man havde forbigaaet ham som kirkens øverste. Denne tilrettevisning nægtede imidlertid flere af præsterne at modtage, og samtlige præster, der havde underskrevet adressen, blev da indstævnede for en *provsteret*. Da Askov laa i min mands provsti, dannede han tilligemed jurisdiktionens herredsfoged underretten«. Da der blev tale om en retssag, var min mand straks af den mening, at præsterne efter hans overbevisning ikke kunne dømmes paa grund af adressens indhold, da staten havde tilladt religionsfrihed, og præsterne var stillede som landets andre borgere. Men præsternes protest mod kultusministeren, »kirkens øverste«, mente han at være kriminel. Dette syn paa sagen vakte stor misfornøjelse hos mange, og han modtog mange misbilligende erklæringer baade gennem pressen og fra private folk. Hans meddommer i underretten, herredsfogden, saavel som i overretten, biskoppen og amtmanden, vare alle tre uenige med min mand i hans op-

fattelse af sagen, og han indgav derfor et »dissentierende votum«, i hvilket han frikendte præsterne med hensyn til adressens indhold, men foreslog en bøde for deres protest mod den af ministeren afgivne reprimande. Højesteretsdommen faldt 1885 – den stadfæstede min mands dom. Nu strømmede det ind med lykønskninger og tilslutninger, naturligvis mest fra jurister og blandt dem ikke faa, der var ham ganske ukendte.« »Min mands helbred gav altid aarsag til ængstelse. Efter den for alle parter egentlig godt overstaaede Askovsag tabte hans udseende sig paafaldende, og han taalte ikke mere de mange embedsrejser i alskens vejr og nattelejerne i de kolde gæstekamre. Selv maa han have haft en følelse af, at kræfterne svandt, thi han afslog at overtage to betydelige embeder, der blev ham tilbudt, det ene i Nordjylland, det andet i København. En dag sagde min lille pige: »Fader kalder!« Da jeg kom ind i hans studereværelse, fandt jeg ham liggende bevidstløs paa gulvet, med blodet strømmende ud af munden. Lægerne derovre erklærede det straks for kræft. Min broder sendte den dengang berømte specialist professor *With* over til os. Han saa noget lysere paa sygdommen, men ønskede at faa patienten ført til København, hvilket da skete ved menighedens og min broders offervillighed. Trods hans lidelser var det dog et forunderligt lyst og skønt sygeleje. Hans mange venner besøgte ham stadigt, og han var altid den livligste og gladeste af dem. Mærkværdig aandsstærk fulgte han med til den sidste dag saavel i kirkelig som i anden litteratur, og da han syntes, at hans latinske kundskaber var gaaet tilbage, studerede han den sidste maaned, han levede, hver dag et par timer i *Madvigs* Syntax, saavelsom i andre hjælpekilder. Henad julen 1887 udaandede han med hilsen til hele menigheden, som til mange enkelte venner, og forlod en tilværelse, hvor han kun har efterladt de reneste, fineste og kærligste minder.« Kolding avis skrev bl a: »Provst J var en i høj grad elskværdig karakter, dertil var han en nidkær og dygtig embedsmand, og under sit ophold her paa egnen lærte man i vide kredse hurtigt at paaskønne ham.«

2. 21. febr 1888–4. aug 94 (sp Kragelund-F 1. maj 84): **H. P. Traustedt,** fl t Trige-Ø, se Gaverslund.

3. 19. dec 1894–19. juni 1913 (sp Sahl-G 21. juli 90): **C. J. Neergaard,** fl t Skødstrup, se der.

4. 26. nov 1913–19. april 21 (sp Ugerløse 28. juli 1900–31. marts 04, red Kristeligt Dagblad): **H. I. F. C. Matthiesen,** fl t sp Haderslev domkirke, se der.

5. 29. juli 1921–21. april 44 (sp Vildbjerg-N 10. sept 10). **Frederik Bagger Zeuthen,** * 15. maj 74 Everdrup. Faderen: Sp Sct Michaelis k, Fredericia, stiftsprovst Fr. Z, fmd f Kirk forening f IM i Danm († 13), se der. Stud Viborg 93, c 99[1] (h_1). Sekr KFUM, Horsens 99, hjpr Gethsemane k, Kbhvn 26. nov 03, rkp smst 18. maj 06, afsk 21. april 44, † 2. aug 65. ~ 24. jan 05 Marie Elisabeth Margrethe Martens, * 26. okt 81 Vridsløselille, † 18. dec 46. Forældre: Kclrd, bogholder v Horsens tugthus Theodor Waldemar M og Emilie Müllen. – Fætter: Aulum-H, stamt 98.

Pastor Frederik B. Zeuthen var vel nok præget af sin fader, stiftsprovst Fr. Zeuthen. – IMs formand, men han var i øvrigt en absolut selvstændig personlighed. Han havde sine venner blandt IM – og havde deres tillid, men han var ikke snæver og ville gerne lytte til, hvad der blev sagt fra anden side. Hans aabenhed og udprægede redelighed gjorde, at han sikkert var respekteret langt ud over IMs kreds.

Han gik med ildhu op i sin præstegerning – var ikke særlig veltalende, men der var glød i hans prædiken. Den var central, og man havde en følelse af, at hvad han sagde, havde han først sagt til sig selv – og det var ham om at gøre ogsaa at faa sagt det til os andre.

Han kom vist ikke nemt til det. Hans hustru har engang fortalt, at hun en lørdag saa, at han sad ved sit skrivebord og havde ansigtet skjult i sine hænder – og græd. Han ville saa gerne have et bud at bringe fra sin Herre – men han syntes ikke rigtig at han kunne finde det.

Hans iver efter at gøre præstetjeneste forlod ham ikke. Ogsaa som emeritus i Odense har han holdt mangfoldige gudstjenester og møder – og det blev han ved med lige til han var 90. Ligesom han var leder af en bibelkreds – eller 2.

Hans nidkærhed som præst, hans redelighed og trofasthed – og hans kærlige sind – gjorde, at han havde mange venner. F eks var der mange, der kom for at hylde ham, da han fyldte 90. Det der vist den dag glædede ham mest, var det, at der ogsaa kom nogle af hans gamle sognebørn fra Vildbjerg den dag. Det var dog 40 aar siden, at han havde været præst der, men de havde ikke glemt deres gamle præst.

Det var et meget hyggeligt hjem, de havde i præstegaarden i Vamdrup. Der var lys og varme – det straalede ud baade fra præsten og hans kone. Det var et hjem baaret af gammel kultur – et friskt og lykkeligt hjem – og et sted, hvor det var let og naturligt at faa en god aandelig samtale.

(Axel Zeuthen, fh Aulum)

6. 19. aug 1944–31. aug 60 (sp Vorbasse 16. dec 35): **Stefan Jul Nielsen,** * 26. dec 03 Gjellerup. Forældre: Gdjr Niels Christian N og Maren Jensen. Stud Rønde 23, c 29[2] (1), huslærer 23–24, hjpr Sct Peders k, Randers 14. aug 29, andenpræst Store Hedinge 10. april 31, afsk 31. aug 60, forstander Løgumkloster højskole 60. ~ 9. nov 32 Irene Overgaard Lauridsen, * 24. maj 11 Dronninglund. Faderen: Sp Sct Peders k, Randers, † 51, se der. – Hustrus broder: Domprovst Felter, Maribo.

BM Rønde kursus 31, do Indenl sømandsmiss 35—46, do Ungdommens vel 45, do Kirk forbund 53—61, do Præsteforeningen 54—61, do Kr Sanatorief 56, medl biskoppernes udv ang Kristendomsunderv, medarb: 56: Ungdomsaar.

7. 4. jan 1961 (sp Hvidbjerg-Ø-L 29. nov 46): **Kristen Anker Thuun-Hansen,** * 2. nov 16 Randers. Forældre: Telegraffmd Peter Hansen og Ane Kathrine Nielsen Thuun. Stud Randers 37, c 43[2] (1-77), hjpr Vor Frue k, Aalborg 2. okt 43. ~ 26. aug 44 Else Ady

Kornerup Gad, * 13. marts 10 Ballerup. Forældre: Entreprenør Christen Pram G af Sengeløse, og Karen Marie Hansen. – Hustr slægt, se stamt 33.

Herredsrepr DKU 49—61, BM Santalmiss kredsfbd 49—61, amtsfmd Arb bibelkr 50—61.

Litt: J. H. Byriel: Fra V sogn, Fra Ribe a 1918, do: Mikkelsgrande i V, smst 1909, do: Fra Fæste til Selveje, smst 1908, Jørgen Nissen: Degnen Oluf Vind i V, smst 1905, Kirke og sogn, 1953, I 259 f, J. H. Byriel om Østerbygaard i Ribe aarb 1940—43, 337 f. Af Bastrup ejerlavs hist, Ribe aarb 1940—43, 665 f, H. K. Kristensen: Udskiftningen i Øster V, smst 1944—47, 346 f, P. Moos: V Vandmølle smst 1961, 281 f, Carl Moe: Oplevelser, 1926, Emil Steenvinkel: H. I. F. C. Matthiesen, 1934, 187 f, Blauenfeldt: IMs hist, 150, 349, 459, 472. C. Asschenfeldt Birkebæk: V sogn, 1966.

Slaugs herred

GRINDSTED

(med filialkirker i Nollund og Urup).

Grindsted var oprindeligt anneks til Hejnsvig. Grindsted blev hovedsogn 1641. 1810 blev Hejnsvig anneks til Vorbasse, medens Grene, der hidtil havde været anneks til Vorbasse, blev anneks til Grindsted. 1822—32 var Hejnsvig atter forenet med Grindsted (medens Vorbasse var forenet med Veerst-Bække). Grindsted-Grene-Hejnsvig var landets mest vidtstrakte pastorat i de aar. 1920 udskiltes Grene kirkeligt og kommunalt fra Grindsted. Nollund kirkedistrikt betjentes 1914—36 af sp Sdr Omme. Ogsaa Grindsted-Grene var et af landets mest udstrakte pastorater, ialt 18 886 ha.

Grindsted sogn, paa den store hedeslette, med enge langs vandløbene (hvad der har betydet meget for egnens bebyggelse), er meget fladt, nu kun lidt hede tilbage, ellers opdyrket eller beplantet, store plantager, plantningen begyndte 1875, men tog især fart 1889, flere vandingskanaler anlagdes i 1870'erne.

Byerne: *Grindsted* (6700 indbyggere), med kirke, pgd, 3 kommunale folkeskoler (Nordre, udv sidst 1962), Søndre (opf 1955), hjælpeskolen, (opr 1964), kommunalt gymnasium, opr 1961, bygn indviet 1964, Kost- og realskole (privat, fra 1886), externatskole under aandssvageforsorgen (fra 1961), handelsskole (1921) med egen bygning fra 1964, Midtjyllands landbo- og husholdningsskole fra 1961, 85 elever, bibl i egen bygn (oprettet 1834 med Grundtvigs fordanskning af Saxo og Snorre, skænket af kong Fr VI), mh fra 1919, Dansk missionsforbund med ny kirke 1967, KFUM og K bygning fra 1923, Tinghus fra 1962, med dommerkontor, arrest og politistation, redningskorpsst, amtssygehus fra 1907, sidst udvidet 1964 (108 pl), epidemisygehus, alderdomshjem, (28 pl), opr 1928, 70 folkepensionistboliger, heldagsbørnehave, apotek, 3 lystanlæg (det gl anlæg fra 1919 er anlagt af Hans Pedersen) i engen gn byen nyt anlæg m kunstige søer (anl 1955), mindelund paa kirkegaarden over ofrene fra besættelsestiden, sportspl, friluftsbad, markeds- og cirkuspl, biograf m teaterscene, fl hoteller, banker, mange butikker, en ikke ringe industri (Andelsslagteri (500 arb), kartoffelsorteringscentral, Grindstedværket (700 arb), kemisk fabrik (medicinalvarer, kemiske produkter), chromgarvestoffabrik, maskinfabrik, fabrik for typehuse, møbelfabrik mm (ca 3200 indb lever af industri og haandværk).

Byen *Grindsted* er som bymæssig bebyggelse en af Danmarks yngste byer. Omkring 1849 var G en lille, almindelig hedelandsby, afsides og fattig. Omkring 1725 var Vorbasse kro en kort tid flyttet til Grindsteddal, hvor der var en kro, som blev kgl priviligeret 1794. 1842 kom der læge og apotek i G, 1864 blev Vejle-Varde landevej lagt gennem G, og dermed begyndte opkomsten saa smaat. 1875 begyndte hedeselskabet sin virksomhed, heden opdyrkedes, moser kultiveredes, plantager anlagdes, og sognet skiftede udseende lidt efter lidt. Der plantedes nødvendige læhegn, der kom mergelbane osv. 1886 aabnedes en privat realskole, 1890 mejeriet, men endnu 1901 havde det store sogn kun 1227 indbyggere. Saa kom der sygehus 1907, G blev midtpunkt i vejnettet, flere veje mødes her (til Vejle, Varde, Give, Esbjerg, Holsted, Sdr Omme). Her blev et trafikknudepunkt paa et hedeomraade, hvor opdyrkningen først begyndte ret sent. Men det var først, da den første *jernbane* aabnedes 1914, at bebyggelsen ret tog fart i denne egn, hvor der var langt til købstæder. 6 baner samledes i løbet af faa aar i G, Vandel-G banen aabnedes 1914, Bramminge-G. – Funderbanen 1917, Kolding-G. – Troldhede-banen 1917, og Varde-G banen 1919. En stor stationsbygning opførtes 1916, 9 viadukter byggedes. Krigene 1914–18 og 1940–45 bremsede nok væksten noget, men der har været stadig fremgang, nye industrier kom til, mange butikker, G blev ikke blot midtpunkt for baner og veje, men ogsaa samlingssted for mange møder af kirkelig, kulturel og faglig art.

G blev industriby, men ogsaa en vigtig oplands-handels- og skoleby. Oplandet bliver stadigt tættere befolket, og der er en stærk økonomisk aktivitet. Billund lufthavn, ligger kun 14 km fra G.

Biblioteket er flyttet til større og bedre lokaler, og bogbestanden er i de senere aar blevet betydeligt forøget; det samme gælder bogudlaanet. Her eller paa det nye gymnasium arrangeres (af bibliotekar *Eriksen)* hver vinter folkeuniversitetsaftner med forelæsninger af betydelige kræfter, ligesom der jævnlig arrangeres egns- og andre udstillinger. En teaterforening sørger for koncerter og teaterforestillinger. Aftenhøjskoler med god tilslutning holdes flere steder i sognet.

Man værner smukt om minderne. *G musæ-*

um er oprettet 1923 af apoteker *S. Levin-Hansen* m fl, med mange egnshistoriske minder. Ved Vestre boulevard er rejst mindesten for *Dalgas,* i det gamle anlæg er en genforeningssten, ved Jernbanegade en mindesten for ftm *Laust Rasmussen* († 1924).

I sognet desuden byerne: Eg, Nollund med filialkirke, skole og bibliotek. Bebyggelserne Modvig, Loft, Jerrig, Lamborg med mh, Kærbol, Dyvelsrække, Urup med filialkirke, Vadbol, Tudsborg, Morsbøl, Horsbøl, Plagborg, Utoft, Hinnum, Dal o s v. Sønderby er forstad til Grindsted.

Oldtidsminder: 29 høje, 75 er sløjfet. Brudstykke af en runesten er fundet ved kirken, en Helligkilde fandtes paa Nollund klostergaard. Urup har været hovedgaard (en mindesten er rejst, hvor den laa), ogsaa Eg og Modvig har været større gaarde. Om Vorbassefægtningen 1864 minder to krigergrave paa kirkegaarden.

Af den ældre præstehistorie

Den ældste præstehistorie ligger noget i det dunkle. Præsten *Oluf Simonsen* (omkr 1575) skal have slaaet en mand ihjel, fordi han blev uvenner med ham om et par stude. (W I, 482). *Niels Sørensen* († ca 1621) klagede over, at bønderne i Risbøl søgte en anden sognekirke. *Mads Christensen Harboe* († ca 1656) skal have forsømt at berette en syg i Nollund, inden denne døde, hvorfor beboerne lukkede kirkedøren for ham. Han maatte forlige sig med dem ved at give ½ anker brændevin og ½ td øl (Wiberg tilføjer: O tempora! o mores!) 1641 blev Grindsted hovedsogn. *Cornelius Jørgensen Choren* (1656–69) var gift 2. gang med præstedatteren Ellen Henriksdatter, som for sin strengheds skyld blev kaldt »mester Ellen«. Han var til gengæld »saa sagtmodig, hvad der kunde behøves« (W). Om svenskekongens soldater paa rov i G præstegaard, se P. J. G. Poulsens art i Vejle d folkeblad 12. nov 1966 *Michael Ibsen* (1670–93): Præstegaarden brændte den aften han 1670 kom hertil fra ordinationen i Ribe. »Mester Ellen« havde nok villet »bakke godt op for ham!« Hun blev gift med Ibsen, og det siges, at hun ved offergang gik op til sidst og lod, som om hun ville ofre, men tog alt, hvad der laa paa altret til sig. *Jens Pedersen Murer* (1693–1712) var først gift med »Mester Ellens« søsterdatter. Han var »akkurat«, en stor hebræer. Se Slaugs herreds aarb 1950.

Efter *David Lauritsen Foss* (1712–28) kom *Claus Mikkelsen Haagen* (1728–67), søn af en tysk silkevæver. Han var »snild og tro i sit embede, munter og beleven«, 1738 indgav han (anonymt) en klage over biskop *Anchersen,* som han senere »ydmygeligst« tilbagekaldte. (Nye khst saml III, 843). Han lod slaa bro over aaen med brohus (bropenge). 1756 skriver *Brorson,* at H »prædikede opbyggeligt, ungdommen gjorde skikkeligt rede for sig, degnen i G (stud Niels Brochmann) var upaaklagelig, men i særdeleshed blev skoleholderen i Hejnsvig rost for bekvemhed og troskab. I begge sogne var der 4 medhjælpere, som »sognepræsten var fornøjet med«. 1762: Hr H prædikede bevægeligt om Kristi medlidende hjerte, skoleholderne blev rost, ungdommen svarede skikkeligt og mgh var bevægelig, intet blev klaget (Vs 110, 158). Et brev fra Brorson 1747 om en mand i G, der følte sig uskyldigt forfulgt (trods sin uret), og havde klaget til amtmanden, viser Brorsons smukke, faste sjælesorg og værn om sognepræsten (Vis s 196), jvf s 211) mod et menighedsmedlem, der fremturede i forargelse. Pastor Haagen er den af samtlige Grindstedpræster, der har været i embedet længst (39 aar) og sikkert den af den ældre tids præster, der har betydet mest for sognet. Om han var pietist, kan ikke med bestemthed siges, men adskilligt tyder derpaa: ven med Brorson, ivrig for skolevæsenet, samvittighedsfuld m h t sjælesorg o s v. Personlig var han en from mand. Provst *Chrf. Sølling* (1767–84) var en dygtig, anset præst. Af hans 6 børn blev 5 præster eller præstekoner. En datter blev gift med *Høgsbro,* sp Rødding, Sdj. *Ove Kastbjerg* (1784–99) havde været præst i Viborg, *Niels B. Nissen* (1799–1804) flyttede til Grimstrup-VN, se Sneum-T, *Søren Pedersen Bagge* (1804–11) var murersøn fra Kongerslev og havde som ung været yderligt fattig (Flemmers efterretn II, 44). 1810 byttede Grindsted og Vorbasse anneks. *Jens C. Høhne* (1811–19) flyttede til Ikast, se der. Bispinde *Engelstoft,* Odense, var hans plejedatter. – *Jørgen G. Sommer* (1819–32) havde 1822–32 tillige Hejnsvig som anneks foruden Grene, flyttede til Tjæreby-A. Sommer var en dygtig præst, biskop *Mynster* roser ham for at have faaet kirkegangen forøget (i Tjæreby-A, hvor kirkegangen havde været meget ringe), S prædikede godt og opbyggeligt, med frit og kraftigt foredrag, men hans stemme var ikke smuk (Mynsters vis II, 230). Mynster omtaler andetsteds S's »gennemgribende kraft« (smst s, 250). Han blev provst. 1832–37: *J. H. Brandt,* flyttet til Ølgod-S, se Skeby-O, *D. C. Bøggild* (1837–40) var her kun 3 aar, se Ø Velling-H.-G. *J. S. Schmidt* (1840–50) se Seest og Grundfør-S, begge højkirkelige, af den gamle skole.

Kirkelivet siden 1850

Indtil omkring 1880 var der ikke meget kirkeligt liv i disse vidtstrakte øde hedesogne. Pastor *Niels Mollerup Blach* (1850–1859) var søn af kromanden i Hadsten og blev præst i Grindsted i en alder af 47 aar. Han har efterladt sig godt lov, men var en meget tungsindig natur, hvis sindstilstand til tider grænsede til sindssyge. I 1859 bebrejdede han sig selv, at han ikke havde udført foraarskonfirmationen paa ret maade. Der siges, at en distriktslæge skal have bebrejdet ham dette. Fortvivlelsen derover naaede sit højdepunkt den 29. april og drev ham til at tage sit eget liv. Dette vakte naturligvis stor bestyrtelse, i disse to hedesogne. Pastor *Blach* blev begravet paa Grindsted kirkegaard tæt op til den sydlige kirkemur. Nabopræsten *Rambusch* i Sdr Omme forrettede jordpaakastelsen og citerede i sin mindetale Kingos vers:

Store helgen ogsaa haver Adams kød og klæder paa; deres høje himmelgaver de i lerkar bære maa.

Et smukt minde om pastor *Blach* lever end-

nu i Grindsted, gengivet saaledes af lærer *J. K. Nielsen:*

»I ældre tid brugte man træsko med træoverdel. En krampe var lagt over og fæstet under træskoen. Alligevel kunne det hænde, at en træsko blev »løwd an«, hvis krampen løsnedes eller gik itu. Det uheld havde en lille dreng i 1850'erne i forrige aarh, ligesom han gik ud af skoledøren og skulle hjem. Der stod han i snesjap og græd. Da kom sognepræsten *Blach* forbi. Han ynkedes over den lille *Søren Engelbrecht (Kristiansen),* tog ham paa ryggen til præstegaarden og gav ham sine støvler paa til den lange vandring til Sønderby hede. Søren Engelbrecht har som 85-aarig fortalt dette træk og huskede stadig den gode præst, der hjalp ham, da det kneb, og han berømmede ham for den gode gerning.«

Pastor *Frederik Peter Christian Moth* (1859–64) en elskelig, from og ydmyg præst, hørte til patricierslægten Moth, hvis ældstkendte medlem, der fik et kundbart navn, var kong Christian den Femtes elskerinde Sophie Amalie Moth, hvis børn med kongen fik tilnavnet Gyldenløve.

Til denne Mothslægt med de gamle, hver paa sin vis berømmelige, navne hørte altsaa *Frederik P. C. Moth,* der var født i København 1818 som søn af kaptajn i Vestindien Moth.

1859 blev Moth udnævnt til præst for Grindsted-Grene. Herude i det vidtstrakte hedeembede blev han i 1860 gift med præstedatteren fra Ronæs, Elisabeth Augusta Holm.

Aaret efter fødtes hos pastor Moths i Grindsted præstegaard en dreng, der fik navnet *Claus Frederik Moth.* Han blev holdt til bogen, tog 1888 skoleembedseksamen med græsk som hovedfag, latin og historie som bifag, siden tog han doktorgraden paa en afhandling om Tysklands første laurbærkronede digter Conrad Celtis Protucius. Fra 1895 til 1920 virkede han som lektor ved Kolding latinskole, siden til sin død i 1929 ved Haderslev latinskole. – Hans navn er kendt fra en række afhandlinger og bøger, der alle behandler emner indenfor verdenslitteraturen, f eks »Præste- og Munkefjendske Humanistdigte fra Renæssancetiden« 1899, »Abeilard og Heloise. Deres Livshstorie og Brevveksling« 1905, »Vagantviserne. Træk af Middelalderens Studenterliv og Digtning« 1913, »Aristotelessagnet eller Elskovs Magt. Et Bidrag til sammenlignende Novelleforskning« 1916.

August F. Schmidt, der i »Kolding Folkeblad« 18. jan 1940 skrev en længere artikel om Grindstedpræsten og hans søn, hvorfra ovennævnte er hentet, føjer til: »Det gamle ord om, at æblet ikke falder langt fra stammen, passer ingenlunde paa Moth. Det er vist sjældent, at en præstesøn har taget saa megen afstand fra sine fædres tro, som netop han gjorde«. Pastor Moth færdedes meget paa de lange, elendige veje, naar han var paa husbesøg. Pastor *J. J. L. Schjerner* (1864–71) var en dygtig embedsmand, skoleinteresseret, *H. J. J. Mygind* (1871–74) flyttede til Bøvling-F (se der), højkirkelig, fin og elskværdig ligesom sin eftermand, *H. G. M. H. Buchholtz* (se V Velling-S) 1880–86. I disse aar begyndte IM hos gdjr *Mads Andersen,* se side 266.

Et tilbageblik paa det aandelige liv i Grindsted og Grene sogne indtil denne tid viser ikke mange lyspunkter. Slid, slæb og nøjsomhed optog sindene, og dertil en del drikkeri og kortspil, selvom man ikke kan tale om udbredt umoralitet. Sognene var som sogne var flest. Levesættet var sundt og tarveligt, unødige udgifter indlod man sig ikke paa. Der herskede patriarkalske forhold mellem husbond, madmoder og tjenestefolk, nedarvet fra fædrene, en dygtig karl kunne tjene 200 kr, en dygtig pige 120 kr aarligt. Og de klarede sig fint. Mens østjyder tog penge ud af banken, satte hedebønderne penge *ind* i banken. Ganske vist lød det gamle mundheld:

I Grindsted aa Green'
æ der ett møj aa fortjeen',
Sønder Omme aa Hoven
æ et par gue sown!

Kirkeligt blev det *Indre Mission,* som foreløbigt kom til at præge kirkelivet i begge sogne. 1878 var pastor *H. M. Hoff* kommet til Andsager, hvor der kort efter udbrød en stor vækkelse, som forplantede sig til Grindsted og Grene. Pastor *Hoff* og hans efterfølger, pastor *M. C. Madsen* (sognepræst i Andsager 1886–90) var afgjort IM, og der var stadig vækkelse. Der blev et levende IMs samfund i Grindsted, hvor der blev arbejdet flittigt.

Pastor *C. O. F. Sommer* (1886–93) var født i Slesvig by 1856, mellem de to krige, familien maatte flygte 1864, og i København var forfatteren *Karl Gjellerup* og senere overkammerherre *O. Oxholm* hans skolekammerater og venner. Senere boede han paa Borchs kollegium sammen med *Herman Bang.*

Han var et friluftsmenneske, hvis hu stod til søen. Men han befandt sig godt herinde i landet i Grindsted. Han gik milelange ture i pastoratet til gamle og syge, han forestod præstegaardens drift. Han var en praktisk mand, inspirerede til at beplante heden (f eks Frodeslund plantage), medvirkede ved oprettelse af mergelbanen, han virkede for Københavnerbørns ferieophold her, han fik den gamle kirke i Grene erstattet af en ny og bedre beliggende, han var vel ikke IM, men støttede IM og vækkelsen og var virksom for opførelsen af missionshuset »Pella«, som blev indviet i Grindsted 1891, 1887 brændte præstegaarden, og han fik opført en ny. Der skete meget i hans tid her. Han savnede Grundsted resten af sit liv. Han var en omstridt personlighed, sagde sine meninger ærligt og uindpakket, kunne frastøde, havde mange interesser. Undertiden tog han (lige til sin alderdom) hyre paa skibe. Han var en yndet foredragsholder og husfliidsmand, lidet præstelig i klæder og optræden. En dygtig prædikant, et mandfolk, stor og kraftig, men en daarlig økonom, en skarp iagttager. Han var ogsaa forfatter, skrev en mængde fortællinger osv (se her III, 247). Der blev ogsaa bygget missionshus i Ankelbo, Grene sogn, i hans tid.

Pastor *C. O. F. Sommer* var født i Slesvig, og barndommens oplevelser havde præget ham for livet.

»Slesvig, du gamle i Danmarks historie« skriver han i nogle utrykte »Erindringer«, »du er mit fødested, og til trods for det sprog og det flag, der nu hersker og vajer der, føler jeg mig dog hjemme der. Hver gang jeg siden ulykkesaaret 1864 har betraadt dine kendte gader og standset ved de forskellige huse for at sige: der boede general *Wilster,* der major *Schrøder,* der *Johannes Helms,* der rektor *Poulsen* osv, har jeg følt, at i Slesvig har jeg rod, derfra min verden gaar«.

En sønnesøn, kordegn, *Otto Vilh. Sommer* skriver: »Han var en meget ejendommelig præst og en særpræget personlighed, der havde oplevet meget forskelligt. Han var jo paa mange maader foregangsmand i Grindsted og Grene sogne; jeg tænker paa kirken i Grene, mergelbanen, missionshuset i Grindsted og paa plantningssagen mm. Han var lykkelig for sin gerning i de to hedesogne og var egentlig aldrig rigtig lykkelig efter at være flyttet derfra«.

»Min farfar findes omtalt flere steder i Tang Kristensens erindringer, i Zakarias Nielsens minder og i Palle Rosenkrantz Junkerdrømme; endvidere i delvis skønlitterær form i Karl Larsens »Den gamle Historie« og i M. Hamanns »Fynsk Herregaardsliv«.«

Pastor *Johs. Vibe Petersen* (1893–1900) betegnes som den præst, der har sat de dybeste spor indtil omkring 1900. Han havde lige oplevet et aandeligt gennembrud, da han kom hertil, (jvf Rom 8, 38–39), og stillede sig midt i IM. Kirkebesøget voksede, saa kirkerne slet ikke kunne rumme dem, der kom, især Grindsted, og flere blev omvendt. De to dygtige lærere, *Nielsen,* Grindsted, og *Jensen,* Grene, blev hans gode medhjælpere sammen med den begavede indremissionær *Hans Jensen,* Billund. Flere søndagsskoler, KFUM og K blev sat i gang, missionskredse og møder for YM, samtalemøder rundt om i det store pastorat, menighedens trivsel var det afgørende (»Det var en velsignet tid, som jeg aldrig vil glemme«, skriver V. P). Han blev gift 1894 (»og med min pige jeg vilde dele kaar, ja, der var dejligt, ja dejligt paa heden«). Vibe-P har i DnA 1934 s 108 f og Ribe st aarb 1948, s 251 fortalt meget personligt om sine minder fra Grindsted og Grene. Her var vidt mellem skorstenene, og de store ubeboede strækninger kunne nok tage pusten fra den unge præst. I begyndelsen følte han sig ikke saa lidt trykket ved disse uendelige flader, og en stærk ensomhedsfølelse greb ham. Han gik i »naadensaaret« i de tomme stuer i præstegaarden hvor hans »fodtrin gav en hul genlyd«. Han anskaffede sig en hund, men den kunne han jo ikke tale med. Saa søgte han ud i sognet, hvor de modtog ham venligt, men lidt reserveret. Kirkerne var stopfyldte om søndagen, snart optog arbejdet ham helt, og han »følte det som noget rigt og godt at have sin plads midt imellem Guds børn«. Saa kom den store vækkelse 1896–97, og han fortæller minder fra denne bevægede tid. Bl a om en mand, der var radikal politiker, imod *Estrup,* sikker deltager ved alle politiske møder, men kirken gik han langt udenom. Hans hustru blev vakt, og en nat, under et forfærdeligt stormvejr, blev han rædselsslagen, næste dag søgte han præsten: »Jeg har hidtil været en spotter og en fjende af Gud, men i nat har han vist mig sin knytnæve, og jeg kan ikke fatte, at han skulle elske saadan een som mig« Og da han fik at vide, at alt er naade, fandt han vejen frem ... Smeden, som havde god fortjeneste, men var en drukkenbolt og pralhans, søgte kroen, men ikke kirken. Denne spottefugl, som elskede at haane de hellige, fandt en dag paa at gaa i kirke. Men han satte sig lige ved døren for hurtigt at kunne komme hen paa kroen. Men den dag ramte Guds ords pil ham, og hans svirebrødre undrede sig, at han tav, da de efter kirketid ville have ham med paa kroen. Han gik lige hjem, brændte sine slidte, fedtede spillekort, og om aftenen sad han i missionshuset og sang med paa salmerne. Det tog nogen tid, før han helt overgav sig ... En gaardmand og hans kone, som længe stod imod, blev omvendt, og for at vise, at en ny skik skulle indføres paa den lille hedegaard, tog han sin kone ved haanden, og de to gik en rundtur gennem alle gaardens rum, de stod stille hvert sted og takkede Gud for de dejlige høveder, for kalve og stude, for kornet i laden, mens gaardskarlen mumlede: »Nu er Per og Ane da blevet rent tovlige«. – Vibe P, var forøvrigt i disse aar til særlig velsignelse for sin ven, pastor *A. Fibiger,* som blev omvendt paa den tid. (Se Bjørnsholm-M, VI).

Pastor *Johannes Vibe Petersen* skriver: »hvor har jeg dog mange skønne minder fra den gamle kirke! Ikke alene om søndagsgudstjenesterne, der altid var godt besøgt, undertiden indtil trængsel, saa luften ikke altid var den bedste, og det var vanskeligt at trække vejre6. Sangen var heller ikke altid smuk, men velment; det hjalp noget, da der blev anskaffet et lille stueorgel, som blev anbragt paa et bjælkestativ inde i det vestre hjørne. Det allerbedste var dog, at Guds aand besøgte disse gudstjenester og arbejdede paa sjælene, saa at flere mennesker fandt fred med Gud.

Engang var Vilh. Beck paa besøg, og da han og jeg gik op til kirken, saa vi allerede i nogen afstand, at adskillige mennesker havde fundet stiger og sat dem op mod kirkevinduerne, hvor trækruderne var aabnet for at kunne høre hans prædiken, thi der var allerede saa pakfyldt inde i krken, saa jeg maatte bane vej for Beck op til alteret. Da kunne den gamle humorist ikke dy sig for at være vittig, men sagde med et blink i øjet: »Det er da en smal sag at komme i Grindsted kirke«. Ja jeg har mange andre baade alvorlige og fornøjelige erindringer fra min gamle sognekirke, bl a de højtidelige altergange og festlige daabshandlinger.

I aarene omkring 1896–97 brød der i min tid særlig 2 gennemgribende vækkelser frem i Grindsted sogn – ligesom enkelte andre steder i Vestjylland. Mange ældre og endnu flere unge blev grebne af det fremfarende vældige vejr, og gav Jesus deres hjerter. – Trods stormløb fra den ondes side fortsatte vækkelsesbølgen sit erobringstog gennem sognet saadan, at man endog i sogneraadet foreslog at sende »alle disse gale mennesker« ned til Armenien, saa tyrkerne kunne udrydde dem, som de engang gjorde med det ulykkelige martyrfolk der!!

De tider glemmer jeg aldrig, saa længe jeg lever!

(Af brev fra Vibe Petersen, dateret »Strib 12. marts 1948«).

Pastor T. Philipsen, Gram, gav følgende skildring af ham, da han fyldte 70: »Ganske vist er han søn af en østjydsk proprietær, men af gammel præstelig æt, og det spores. Det er den fribaarne bonde og den gamle embedsmand, der forenes i een person.

Børnevennen Vibe Petersen er kendt over det meste af Jylland. Sæt ham blandt en flok børn, og hans øjne bliver saa milde og kærlige. I 35 aar har provsten været sekretær for børnegudstjenestearbejdet.

Forfatteren Vibe Petersen er mindst lige saa kendt. Hver jul møder han med »Hjemmets Julebog«, og desuden kom der i aarenes løb en hel række fortællinger og skitser, allesammen levende og ægte.

Tilbage bliver saa mennesket Vibe Petersen. De, der kun kender ham paa afstand eller som embedsmand, kunne maaske mene, at han er afvisende og kold. Virkeligheden er, at provst Vibe Petersen er en af de mest trofaste venner, jeg har mødt«.

Han var en særpræget, dygtig prædikant og et ualmindelig godt og fint menneske, der var afholdt, hvor han færdedes.

Der var i disse aar ogsaa vækkelse i Grene sogn. Pastor *Poulsen* fortæller om Indre Mission her i de gamle dage:

»Indre Missions vækkelse begyndte i 80'erne i pastor Buchholtz' tid hos gaardmand *Mads Andersen,* hvis 3 børn døde af difteritis. Den ældste var en ung mand paa 18 aar. Nogle faa troende var begyndt at samles til bibellæsning og sang hos sadelmager *Jensen,* og her var han en aften kommet med. Ved midnatstid kom han hjem, og næste morgen var han saa syg, at han næsten ikke kunne tale. Han bad sin far om at læse lidt for sig i Bibelen, men han undslog sig, da det var noget ganske ukendt i hjemmet. Hverken salmebog eller Bibel blev brugt der, til gengæld blev spillekortene det saa meget desto mere.

Kort tid efter kom søsteren, *Anna,* i syndenød. En dag ville hun besøge en slægtning i Nollund. Paa vejen derud faldt hun paa knæ og bad om at kunne komme til at tro, og med et stod det klart for hende, at hun havde sine synders forladelse. Jublende glad løb hun derud og fortalte, hvad hun havde oplevet paa vejen, men de troede, hun var blevet sær. En nat vaagnede hun ved, at hun syntes, en sagde til hende, at hun skulle staa op og gaa til Hinnum for at se til en slægtning der. Det var haard vinter og frygteligt uvejr. Derfor prøvede hendes forældre at faa hende fra det, men hun følte, at hun maatte afsted.

Da hun kom derud fandt hun konen i den dybeste nød. Hun havde om natten bedt om, at der maatte blive sendt hende et menneske, der kunne sige hende, hvordan hun skulle faa sine synders forladelse, og det kunne Anna. Et par dage efter døde konen. Annas forældre blev troende mennesker, og nu blev deres hjem lukket op for møder. Her kom missionær *Risbjerg* og *Jens Holt,* Taulov, og nu voksede samfundet. Et par af støtterne var *Niels Horsbøl* og *Frederik Nielsen* i Horsbøl.

I pastor *Sommers* tid begyndte man saa at holde møder i skolen til stor forargelse for lærer *Nielsen,* der gik oppe paa loftet og lyttede. »Der sidder de og synger deres gudelige sange til dansemelodier«, vrissede han. Det syntes han var helt forkasteligt. Men det varede ikke længe, før han listede ned og satte sig midt i kredsen, og her blev han. Det mærkedes straks i skolen, hvor han nu begyndte dagen med morgenandagt.

Saa kom pastor *Vibe Petersen,* som dengang ikke var noget troende menneske iflg de gamles udsagn. Men de troende kom og talte med ham og gik sammen for at bede for ham og Vibe P blev afgjort IM. I Hinnum kom *Morten Kjær* og *Kristen Hansen* (kaldet Degn) med. Ogsaa *Lars Møller Jensen,* Løvlund Mølle, blev omvendt. Han var nær ikke blevet gift, fordi han den dag var saa fuld, at han daarligt kunne staa. Løvlund Mølle var dengang nærmest en smugkro.

Saa blev der vækkelse, først i Vibe P's tid, saa i pastor Hørlycks tid, især i hans andet aar i Grindsted. De mange søgende samledes i præstegaarden, og det kunne godt blive sent, inden de skiltes.

I gamle dage sang man meget ved møderne og i hjemmene. Det var en dejlig tid. Dengang var det Harboøresangbogen og senere Hjemlandstoner, der blev brugt. Ogsaa Brorsons salmebog blev benyttet dengang.

Undertiden kan man længes tilbage til de gamle tider. Hvor var det dengang en glæde at samles med de troende om ordet, og hvor holdt vi af hinanden! Og hvor blev der sunget meget! (Saadan fortalt af en af de gamle i sognet)«.

Kristen Kristensen (Kre Borg), død 1966, 93 aar gl, fortalte:

»Jeg takker Gud, fordi mine forældre lærte mig at regne med Gud fra jeg var helt lille, og at de tog mig med til gudstjenester og møder. Paa den tid var der ikke mange af dem, der blev kaldt hellige, men nogle var der da. Jeg nævner nogle af dem, jeg tidligst lærte at kende. Et af de steder, vi børn kom meget, var hos *An Karls.* Jeg kunne godt lide hendes søn, *Mads Karlsen.* Han var vist godt en snes aar, da jeg begyndte at gaa i skole. Det er et af de steder, jeg er kommet meget. En datter af ham blev gift med *Anders Stubkjær Borg,* der overtog gaarden og nu bor der. Af andre kan nævnes *Peder Christian Lauridsen, Frederik Nielsen,* begge af Horsbøl, *Morten Kjær* af Dal og gamle *Ingeborg* der boede i Loft gamle skole.

Jeg blev konfirmeret af pastor *Sommer,* der vel egentlig ikke var missionsmand. Men jeg husker, at han sagde til os børn: »Hold jer til den slags mennesker, saa bliver I nemlig ikke vildledt!«

Efterhaanden kom der flere til. I vinteren 1890 blev en del mænd enige om at forsøge at faa rejst et missionshus, og tanken vandt god tilslutning ud over sognet. Huset blev indviet i forsommeren 1891 i straalende sommersol af Indre Missions formand, pastor *Vilh. Beck.* Det kom til at hedde »Pella«. Den dag var huset altfor lille. En vogn blev derfor brugt som talerstol, og saa lejrede folk sig, som de nu bedst kunne, rundt om udenfor. Talen hu-

sker jeg ikke meget af, dog kan jeg huske, at Bech i indvielsestalen sagde, at dette hus ikke skulle være et »badutspringerhus« som forsamlingshusene, men det skulle være et hus, hvor Guds ord skulle forkyndes til fortabtes frelse. Og Gud er jo trofast, saa det varede ikke længe, før vi saa undere ske.

Egentlig modstand var her ikke. Det var værre i Hejnsvig. Jeg husker, at der en aften var kommet to yngre mennesker for at forstyrre. Jeg gik hen til dem og sagde: »Hvad ville I egentlig gøre, hvis Jesus pludselig kom og stillede sig foran jer?« De svarede ikke, men luskede ganske stille af. Den ene af dem blev siden et troende menneske.

Dengang svigtede man ikke kirken, selv om man ikke havde noget positivt forhold til kristendommen. Men efter gudstjenesten gik man maaske lige over paa kroen. Kortspil og drikkeri hørte til dagens orden.

Omvendelser var dengang noget gennemgribende.«

Pastor *K. M. Hørlyck* (1901–11) var en stilfærdig og solid IMs præst. H arbejdede godt blandt de unge. Der var vækkelse 1902–03.

I jubilæumsskriftet »Hedens Domkirke« 1948 skriver H. C. Larsen om ham: »H var en ydmyg, fredselskende og stilfærdig mand, afholdt og agtet i sin menighed. Fra sin hjemstavn ved Vamdrup i nærheden af den gamle grænse havde utvivlsomt grænsens tone fulgt ham livet igennem, og han fulgte derfor et kald ved at tage en præstegerning op i det genvundne land (Sdr Vilstrup). Hans minde lever stadig i Grindsted, ikke mindst husker hans gamle konfirmander ham fra de gode timer, de havde sammen med ham«.

Pastor H skriver:

»Med vemod skilles jeg fra den kære menighed i Grindsted og Grene, hvor der er vist mig saa megen kærlighed og overbærenhed. Der har i de ca 10 aar, jeg har været præst her været særdeles god kirkegang. Et enkelt aar var der en stærk vækkelse i begge sognene, særlig blandt de unge. Senere har det mere været enkelte mennesker, der er gaaet over til bevidst tro. Herren skal have tak for, hvad jeg har oplevet i Grindsted og Grene sogne. Gid han aldrig maa flytte lysestagen fra disse egne, men stadig lade sin aand og naade hvile over menigheden der«. (liber daticus).

Lærer *J. C. Nielsen,* Grindsted, skrev om kirkelivet her (Vejle amt folkeblad) og sammenlignede *Vibe-Pedersen* med en skrubhøvl og *Hørlyck* med en slethøvl – dermed mentes ikke, at H slog af paa kravene, men de var saa forskellige.

Under vakancen var der vækkelse 1911, da pastor *Ebbesen,* Hejnsvig, var konstitueret sognepræst.

Den ny tid begyndte i G i pastor *J. P. R. Drœbyes* tid (1912–19).

Et stort nyt missionshus byggedes i Grindsted 1915. Banerne omkalfatrede Grindsted i disse aar. I hans tid indviedes Nollund og Urup kirker, Grene udskiltes 1920.

Pastor D skriver: »De 7½ aar, jeg har været præst i disse sogne, har været fulde af naade og kærlighed, og jeg ser tilbage paa dem med glæde og tak til Herren, fordi jeg fik lov at virke her. Nu skilles sognene ad i gejstlig henseende, hvilket er en absolut nødvendighed, da ingen præst nogenlunde tilfredsstillende kan betjene det umaadelige pastorat med en befolkning paa over 4000 mennesker. Maatte Herren bevare og øge den levende menighed i disse sogne« (Liber daticus).

Pastor Dræby skriver senere:

»Naar jeg tænker tilbage paa aarene i Grindsted, staar de for mig i mindets solglans. Den gamle, kullede kirke med sin klokkestabel paa den vindomsuste lille kirkegaard var ikke meget imponerende at skue udefra. Heller ikke indvendig var der mange seværdigheder med undtagelse af gravkammeret og kisterne fra herregaarden Urup i koret. Men een skønhed havde den frem for mange andre kirker: den var altid fyldt, ofte overfyldt af en lyttende og lovsyngende skare.

Ingensinde har jeg følt mig saa baaret af menighedens forbøn, som naar jeg stod paa prædikestolen i Grindsted gamle kirke. Jeg ser endnu for mig alle de kære gamle og unge ansigter dernede i kirken og deres optagethed af ordet, der lød. Nu er mange af dem under mulde ude paa kirkegaarden, men jeg takker Gud for dem og glæder mig til at se dem igen paa Herrens dag. Ofte var der større eller mindre vækkelser, og i 1915 solgte vi det lille, gamle missionshus paa Sdr Ommevejen og byggede det nye, store overfor kirken. Det skete under megen bøn om, at arbejdet der og i kirken maatte gaa haand i haand til Herrens ære og sjæles frelse.

De sidste 3 aar jeg var i Grindsted, arbejdede vi paa at faa kirken udvidet, da den – skønt der kunne stoppes 3–400 mennesker ind i den – var for lille til de almindelige søndage for ikke at tale om højtiderne. Hver søndag blev – efter ministeriets forlangende – kirkegængernes antal talt og indberettet for hvert aar tre aar i træk. Saa endelig gik ministeriet med til kirkens udvidelse og til at tage del i udgifterne.

Den nye kirke, som jeg kun kender fra lejlighedsvise besøg, er jo imponerende at skue baade ind- og udvendig, men jeg savner alligevel den gamle, kullede hedekirke, hvor saa mange sjæle gennem de svundne aarhundreder fandt ind til Gud«.

(Brev fra pastor Dræbye, dateret »Birkerød 2. april 1948«).

Pastor Dræbye var ualmindelig afholdt. Han var en forstaaende og venlig mand, en klar prædikant og med evner til at samle mange mennesker om sin forkyndelse, skriver H. C. Larsen.

Under vakancen 1919–20, (pastor *Johs. Larsen,* Hejnsvig) var der atter vækkelse.

Pastor *Emil Clausen* (1920–29) var landskendt for sit arbejde for jødemissionen og kærlighed til den. Han skrev derom, talte overalt i landet om denne hans hjertesag. Han var en repræsentativ skikkelse, havde begyndt som hjælpepræst hos pastor *Chr. Holt,* Kbhvn, og sluttede sig der til IM. Men som den levende sjæl han var, fulgte han med i alt, hvad der rørte sig i kirke- og kulturliv. Han havde som præst blandt jøder oplevet krigens svære aar i Galizien, var stærkt teologisk interesseret, dygtig hebraist, havde studeret paa institutio-

nen »Judaicum« i Leipzig, og i 1920'erne var han optaget af Barths teologi. Han var en meget flittig og initiativrig præst. I hans tid nybyggedes G kirke. Pastor C skriver:

»Jeg har i de snart 9 aar prøvet at være tro mod det maal, kirkens herre gav mig her, at samle Guds adspredte børn og vække de tabte. Frugten er hans alene. Ved afskeden føler jeg, at baandene binder stærkere end rødderne, vennehaand mere end rodslagning i sogn og by, frem for alt hvor svært, ja menneskelig umuligt det er at være sandheden tro i kærlighed. Herren skænke Grindsted menighed en samler og vækker, der særlig kan og vil antage sig en saare vanskelig stationsbys ungdom og være god ved de gamle.« (liber daticus). (Se videre her under Ribe, s 93).

H. C. Larsen skriver om ham i »Hedens Domkirke«: »Efter at have arbejdet i 4 aar i hovedstaden som præst og missionær kom han i 1908 fra »hovedstadslarm til hedestilhed« i Thy som sp i Hjardemaal. 1912 rejste han til Prezemysl i Galizien, hvor han virkede som præst og israelsmissionær i tilknytning til den tyske, evangeliske menighed. Faa var som han hjemme i Israels historie, teologi og aandsliv, hvad han har givet udtryk for i adskillige bøger og bladartikler. Ved sin indsættelse som sp i Grindsted 1920 prædikede han over Lazarus' opvækkelse og udtalte bl a: »Vi kristne skal ikke bekrige hinanden, men give hinanden broderhaand. Vi skal ikke være ens, men være eet.« Det var en stærk, alvorlig etisk forkyndelse, der lød fra hans prædikestol. Hans maal var at samle og forene menigheden i navnet over alle navne, at vidne om Kristus«.

C døde 1932 som sp ved Sct Catharinæ kirke i Ribe.

Pastor *O. I. Sadolin* (1929–46), se ndf, tog sin faste plads i IM og fulgte sin forgængers raad om, »at være samler og vækker«. Især arbejdede han og hans dygtige, meget aktive hustru iblandt de unge, han var formand for KFUM og K, holdt mange ungdomsmøder. Virksom for at sætte lægfolk i arbejde, og der blev en god stab. Pastor S skriver: »Det har været 17 lykkelige aar, min hustru og jeg har haft som præstefolk i Grindsted. Der har været god kirkegang, ikke mindst det sidste aar. Vi har ikke haft de store vækkelser, som i mine gamle sogne, men 2 gange har der dog været tilløb dertil, og hvert aar har unge og ældre oplevet Helligaandens besegling paa deres tro, saa menigheden har glædet sig. Menigheden har haft mange arbejdende medlemmer, saa gudsrigets vidt forgrenede arbejde har haft gode kaar: søndagsskolen, KFUM og K, pigespejderne, Blaa Kors, ØM, DMS, LYM, og Arbejdernes Bibelkreds. Der er ogsaa af min hustru gjort et stort socialt arbejde gennem børnebeklædningen, som forældre har paaskønnet meget.

De sidste aar har der været ny fart i arbejdet. Der er blevet dannet 7 bibelkredse i Grindsted by med god tilslutning, og ude i landsognene har ungdomsarbejdet taget fart, idet de unge samles baade i Dal, Sønderby, Morsbøl, Urup og Nollund. Mange hjem har lukket sig op for de unge og nye ledere er fremstaaet.

Det er en bibeltro forkyndelse, der kan samle mennesker. – Sekterne har ikke haft fremgang. Modsætningen til dem er blevet skarpere efter, at de igen er begyndt med gendaab. Fremtiden ser lys ud.

Menigheden tog afsked med os paa en saare skøn maade. Paa grund af den overvældende tilslutning maatte festen holdes to aftener foruden KFUM og K's afskedsfest med min hustru, hvor der var omkring 200. Vi blev ogsaa glædet med store og smukke gaver.

Det er saaledes med tak til Gud og mennesker, vi forlader Grindsted. Ham være æren og prisen«.

Pastor *P. J. G. Poulsen* (siden 1946), slutter sig til IM, har fulgt i forgængerens spor. Han har gjort et stort arbejde i det store sogn, har øvet en indsats i menighedsraadsforeningen paa egnen. En stor fest holdtes april 1961, da frk *Anna Stubkjær Borg* for 3. gang udsendtes til Tanganyika som missionær under DMS.

Vejle amts folkeblad bragte (23. dec 61) en samtale med pastor Poulsen:

»Grindsted har en imponerende og skøn landsbykirke. Den kan rumme 800, naar udtræksstolene er i brug.

Og hvad mere er – den hører ikke til »de tomme kirker«, man taler saa meget om. End- og søndag før jul, hvor kirkerne landet over plejer at have forholdsvis ringe besøg, var der omtrent fuldt hus. Den slags er sjældent i Danmark paa denne søndag.

Der er i Grindsted en sognepræst og en res kapellan. De er begge meget flittige, og hvad der er lige saa vigtigt: De arbejder sammen i største fordragelighed, uanset at de tilhører hver sin kirkelige retning. Det er noget, man taler om i Grindsted samt blandt den befolkning, der hører til anneks-kirkerne i Urup og Nollund.

Pastor P. Poulsen er landskendt som særligt kyndig med hensyn til salmers og ikke mindst aandelige sanges historie. Om de sidste har han holdt en række radio-foredrag i vinter, som ifølge Danmarks Radios »programmeter« er blevet meget aflyttede. Og han har udgivet adskillige bøger om salmers og aandelige sanges historie.

Pastor Poulsen har formentlig Danmarks største sang-kartotek, i hans bibliotek er der 100–150 forskellige danske sangbøger, foruden hvad der i biblioteket findes af forskellige danske salmebøger gennem tiderne samt litteratur om danske og udenlandske salmer.

Pastor *Poulsen* kom hertil fra Vendsyssel, og bladet spørger:

– Der er vel forskel paa vendelboer og folk herinde i det sydlige Midtjylland

»Jo, det er der. Men kun lidt. Vi jyder er jo jyder, hvor vi saa stammer fra i Jylland. Befolkningen heromkring har samme jyske lune som vendelboerne og er i besiddelse af den samme gæstfrihed. En velvillig og interesseret befolkning, dejlige mennesker, saa vi præster her har kun grund til at være taknemlige for det virkeomraade vi har faaet. Jeg har kun været præst to steder, i Saltum-Alstrup i Vendsyssel, mellem Løkken og Blokhus – sognet gaar helt ned til havet – og saa her i Grindsted. Min kone og jeg befinder os lige

saa godt her som deroppe nord paa. I den store stationsby er der selvfølgelig livligere aktivitet. Og i de 15 aar, vi har været her, er indbyggerantallet i selve stationsbyen steget fra 2900 til 5–6000 indbyggere. Byen vokser, viser statistikken, med én indbygger pr dag aaret rundt – der er mange tilflyttere«.

»Er det en overvejende indremissionsk befolkning?«

»Det har været. De mange tilflyttere har ændret billedet noget, men der er da stadig et ikke helt lille indremissionsk islæt.

Siden vi taler om forskellen mellem vendelboer og befolkningen i Grindsted, kan man maaske sige, at vendelboerne er mere aabne, og de stikker som bekendt aldrig deres mening under stolen, heller ikke over for præsten. Det kunne hænde, mens jeg var præst i Vendsyssel, at folk sagde til mig i kirkedøren efter gudstjenesten: »Hwa mient De mæ det, De dér sa'e? Hwis A ha wat præst, will' A ha' saae det paa en an'en maade«.

»Se, saadan noget siger man ikke her i Grindsted. Her er folk lidt mere forsigtige og høflige. Joeh, de spytter saadan lige ud i Vendsyssel. Da min kone og jeg holdt sølvbryllup for nogle aar siden og havde indbudt til en lille, festlig sammenkomst paa hotellet her i Grindsted, kom ganske uventet en 3–4 biler med folk helt oppe fra Vendsyssel – fra mit gamle sogn. Vi kunne jo ikke undgaa en del taler, men en af dem, der morede os mest, blev holdt af en vendelbo. Han sagde bl a: »Hvis der ær nue, I ka' li' ved jer præst, saa skal I da wide, at det er os, der haae opdrawet ham, dej bette klør!«

Pastor Poulsen er en beskeden og stilfærdig mand. At han kan overkomme saavel præstegerningen – alle i Grindsted ved, at han er meget flittig, ogsaa til at gaa paa husbesøg, og det er en krævende gerning i saa stort et sogn – som sit forskningsarbejde, hvad angaar salmer og sange, forekommer mange ufatteligt. Og derefter fortæller pastor P om de sange, han holder særligt af...

(Max Lybeck Sørensen)

Det grundtvigske arbejde.

1936 oprettedes et embede som *kaldskapellan* (rkp 57). Kapellanerne har alle været grundtvigske og staaet i ledelsen af det gr arbejde: *S. E. Prœstholm* (1936–42), *E. H. Knudsen* (1943–46), *J. E. Fenger* (1946–52), *H. Anker-Møller* (1953–57) og *T. Linneboe,* 1957–66, (se ndf), *Th. Heick* siden 1966.

Det grundtvigske liv i vore dage kan føres tilbage til realskolebestyrer *J. Futtrups* energiske arbejde her. Han fik stiftet en afdeling af KS her 1919, med ca 95 medlemmer, senere optoges ogsaa et gr ungdomsarbejde. DdU er oprettet 1942 (110 medl). Pastor *Povl Olesen,* Sdr Omme, har været en meget brugt taler.

Det grundtvigske ungdomsarbejde (DdU) er p t indstillet, men KS arbejder støt med møder og gudstjenester (ved fremmede talere) om vinteren, fmd lærer *Rolskov,* Hinnum.

Blandt de helt unge øves der et dygtigt, godt og meget stort arbejde, dels med uniformeret ungdomsarbejde (grønne, gule og blaa spejdere samt en meget talrig FDF), dels med civilt arbejde (ungdomsklubber, søndagsskoler). KFUM (fmd salgschauffør *Peter Lindved)* og KFUK (fmd sygeplejerske, frk *Anna Marie Olsen*) har egne bygninger; men der foreligger udarbejdede tegninger og bevillinger til en ny, stor ungdomsborg til afløsning af disse.

Sognets kirkeliv har i de to sidste menneskealdre væsentligt været præget af IM med et vidt forgrenet arbejde: mange kredse for de forskellige missioner, bibelkredse, Unge Hjem, maanedlige »Aabenthus-aftner« for ungdommen – de sidste har i de senere aar kunnet fylde det store missionshus paa deres aftener.

Ungdomsarbejdet har det sidste aar haft en halvtids sekretær, *Holger Hedegaard,* ansat og lønnet af den stedlige KFUM og KFUK

Menigheden holder af deres kirke og er trofast mod den.

Indre Mission har samtalekredse i Grindsted, Dal, Hinnum, Morsbøl, Urup og Nollund. Der er et samfundsraad for hele sognet, større fællesmøder i Grindsted. Arbejdet samles om det store mh og IM er kirketro her.

Dansk missions forbund har et mh opført 1906 i Lamborg, og et mh i Grindsted, opført 1930 afløst af en kirke 1967. Bevægelsen stammer her fra pastor *N. P. Madsens* fuldkommenhedsperiode, da en del i IM her blev paavirket af ham og den blinde indremissionær Knudsen. Missionshuset i Lamborg blev bygget af IM, men før indvielsen gik ejeren af grunden over til frimissionen, og mh kom under Dsk missionsforbund. Der har fundet gendaab sted i Grindsted aa. Frimissionen har siden haft sin egen missionær her.

Af andet frikirkeligt arbejde kan nævnes lidt pinsemission, Maran Ata bevægelsen, som er udgaaet derfra (med eget missionshus) havde en kort tid en vis opblussen, men er nu hensygnende. Ogsaa Jehovas vidner har egen »Rigssal«, men deres engang ret paagaaende agitation mærkes der ikke ret meget til mere. Sognet er stort set kirkeligt indstillet.

Blandt ledende lægfolk:

Mange aandeligt vaagne kvinder og mænd rundt om i hele sognet har været med til at bære og sætte præg paa sognets aandelige liv. Som et enkelt eks kan nævnes *Mads Karlsens* hjem i Morsbøl. Det stod aabent for alt Guds riges arbejde, og en aldrig svigtende arbejds- og offervilje var altid at finde der. Det fulgte med hjemmet, da datteren *Anna* († 1966) giftede sig med en dattersøn af den kendte missionær *Anders Stubkjær, Anders Stubkjær Borg,* hvis datter *Anna Stubkjær Borg* virker som missionær i Tanzania, udsendt af DMS.

Indremissionær *Niels Kr. Plagborg* († 1918) levede hele sit liv i Grindsted sogn. Han kendte dette sogn som faa, elskede naturen og menneskene der, han havde en stor gaard, som gæstfrit aabnedes for talere og møder, og hans stilling som anset gaardejer aabnede dørene for ham til mange af sognets gaarde. 1904 blev han tillige indremissionær, han rejste ud og holdt møder, men fortsatte utrætte-

ligt i sit eget sogn. Han var et samfundsmenneske og kirkens ven. Han befandt sig bedst i en vennekreds, hvor man kunne tale om Guds riges ting. Saa straalede hans glade milde ansigt. Han blev meget savnet, da han døde. (DnA 1920, s 51).

Ogsaa missionærerne *P. S. Hansen* og *L. Mellergaard* har virket her.

Fra den ældre tid skal mindes gaardejer *Peder C. Lauridsen,* som omkring 1885 flyttede til Horsbøl fra Nørup, i hans hjem blev der holdt mange møder. Ogsaa gdjr *Morten Nielsen (Kjær),* Dal, aabnede sin gaard for møder. I pastor *Sommers* tid gik mange herfra til kirke i Andsager. En af de første som kom med, var *Kr. Kristensen (Borg),* der blev omvendt ved at høre en prædiken i Andsager om vintræet og grenene. Husmand *Mads Karlsen,* som mindes for sine mange trofaste besøg hos syge, hvor han utrætteligt talte om Guds kærlighed, og husmand *Anders Angelbrekt Kristiansen,* var begge trofaste til at holde søndagsskole og til at samle til møde. Pastor *Vibe Petersen,* der blev sekretær for IMs søndagsskoler, mens han var her, gjorde meget for søndagsskolerne, og her var disse to husmænd nogle af hans bedste medarbejdere.

Blandt de gamle typer fortæller Kr Dbl 20. april 61 om: »Æ smed«.

»Den jyske smed i Grindsted, saadan kendes han over hele Jylland og mange steder paa øerne. Hans fødenavn er **Anders Andersen,** men det er gaaet tabt i en fjern fortid, er blevet til »æ jysk smed« eller, hvilket er det samme som at være paa fornavn med ham, »æ smed«.

Den jyske smed fylder 80 aar i dag, men alderen trykker ham ikke. Stadig er han travlt optaget i den smedeforretning, som fra en spæd begyndelse i hans ungdom er blevet til et stort familieaktieselskab — A/S »Den jydske smed«, Grindsted, hedder det naturligvis. Og endnu kan han ogsaa efter en travl arbejdsdag sætte sig til rette for om aftenen at køre ud og forlyste en salfuld unge og ældre eller helst begge dele med sine lune jyske historier.

For kunsten at fortælle mestrer den jyske smed som faa. Og aldrig er han bedre tilpas, end naar han en saadan aften faar lov med sine historier — baade de alvorlige og de muntre — at faa sagt sine tilhørere noget om tilværelsens alvor og fest. Han er maaske den, der gennem aarene har underholdt flest i KFUM- og KFUK-foreninger eller FDF-kredse i Jylland, og heller ikke de grundtvigske ungdomsforeningers møder i forsamlingshusene siger denne missionsmand nej til.

For missionsmand er han, og af dem, der ikke gaar paa akkord. Klog af skade stiller han altid, naar en forening sender bud, spørgsmaalet, om der skal danses. Skal der det, saa er den jyske smed ikke den mand, der er brug for. Han nægter ganske simpelt at optræde, og det er sket, han er kørt hjem til Grindsted igen, fordi bestyrelsen i en forening ikke respekterede ønsket«.

1965 døde »Den jydske smed«, og med ham gik en stout og særpræget personlighed bort, men hans minde vil leve her langt frem i tiden. Han havde livet igennem sit faste staasted i IM og det arbejde, der herfra udgik i forskellig retning, betød virkelig noget for ham. Ungdomsarbejdet havde i ham en trofast forkæmper. Han var saaledes i sine yngre dage med til at stifte FDF i Grindsted, og indenfor KFUM bevægelsen var det ikke mindst KFUMs soldaterarbejde, som havde hans varme interesse. Han kendte betydningen af i samlet flok at gøre en indsats for en god sag.

Grosserer *T. C. Øhlenschlæger* har været en af de mænd, der kom til at præge byen paa en god maade. I det ydre kom han til at præge den som en fremragende forretningsmand med initiativ og fremsyn. (Efter at han i flere aar havde drevet købmandsforretning, oprettede han en kolonial en gros forretning, som han i 1924 udvidede ved sammen med grosserer *I. P. Jensen,* Grindsted, at overtage et Esbjergfirma). Paa det indre omraade satte han præg paa byen gennem det arbejde han udførte, og den forstaaelse, han udviste paa det aandelige livs omraade.

For nogle aar siden omdannedes hans virksomhed i Grindsted til et aktieselskab. Derved fik T. C. Ø en del mere tid til raadighed, saa han i endnu højere grad kunne ofre sig for sine interesser paa det aandelige livs omraade. – Det var forbavsende, at han trods mangeaarig sygdom fik saa meget udrettet, som han gjorde. Han var fmd for menighedsraadet, soldatervennekredsen, IM og LYM, og selv om andre maatte hjælpe holdt han dog traadene i sine hænder og var paa flere omraader aktivt med i arbejdet.

En trofast mand var T. C. Ø i al sin færd. Han ville saa gerne tjene sin Herre og Mester, glæde og hjælpe sine medmennesker. Han var ogsaa en ydmyg mand, der vidste, at et menneske kun formaar saa lidt i egen kraft. – En fredens mand var han«.

(Nekrolog fra »Vestkysten«)

Koncertsanger *Anker Olesen,* ejer af missionshotellet, Grand Hotel, var meget elsket som sanger, især sang han Mads Nielsens digte. (Der er nogle, der bestandig gaar, som de gik kongebud) ind i folk. En fin, kultiveret personlighed.

Den syngende smededreng fra Juelsminde, der blev hotelejer i Grindsted, fik sin debut som sanger i Odd Fellowpalæet i København. Kritikken tog venligt imod ham. Det samme gjorde siden det store publikum, han glædede ved utallige koncerter og gennem radioen i dens unge aar. Hans første optræden i radioen var i 1924. Det var i den berømte kammersanger *Emil Holms* periode, og han var kritisk. Mikrofonen i det lille studie, som de kaldte »flødebollen« blev ikke udleveret til hvem som helst. Da den unge sanger i 1931 besluttede sig til at gaa over i hotelfaget og bosætte sig i Jylland, skrev den uforlignelige speaker Daniel Prior i hans gæstebog: Hvis for bestandig Sjælland ryggen De vender, bli'r der sorg i huse med antenner.

Helt svigtede den unge sanger dog ikke sin kunst, men de glade turnerende aar var forbi. De aar, som digteren *Anton Berntsen* (hans gode ven) bl a skriver om i sin bog: »De mange aar, jeg har i verden levet«:

»Han gjorde mine viser kendte ved at synge dem, dels i radioen og dels ved koncerter og møder. Hans smukke stemmeklang og hans ypperlige tekstudtale gjorde ham i særlig grad skikket til at synge jydske viser, saadan at baade ord og toner kom til deres ret. Hans frue akkompagnerede smukt, og jeg har haft mange festlige stunder sammen med disse to gode venner«. (»Jyllandsposten« 7. okt 1956).

Arkitekt *E. Schjørring* var ud af den kendte præsteslægt Schjørring, og hans far har bl a været præst i Ølgod og Aadum. Som ung arkitekt nedsatte han sig i 1913 i Grindsted, og her fik han et omfattende virke. Byen er hovedsagelig vokset op, siden arkitekt S kom hertil, og han har udarbejdet tegninger til den overvejende del af de huse, der er opført

i Grindsted, og herigennem har han været med til at sætte præg paa byen. I Grindsted blev han betroet mange tillidshverv. Han interesserede sig meget for de unge haandværkeres dygtiggørelse, og straks han kom til byen, blev han lærer paa teknisk skole, hvor han gennem mange aar har været forstander. Fra 1913 til sin død 1957 sad han i bestyrelsen for Grindsted haandværkerforening, for borgerforeningen, for sognebogsamlingen mm. I en lang aarrække var han medlem af menighedsraadet, og han har været et meget virksomt medlem af Kirkeligt Samfund, i hvis ledelse han sad, og hvor han ved sin død var formand. Han kunne til tider være impulsiv – men det var hjertevarme, der udstraalede fra hans gode og følsomme sind«. (Nekrolog i »Vestkysten«).

Sygehusinspektør *Hans Chr. Larsen,* sogneraadsfmd 50–58, kyndig lokalhistoriker, sygehusinspektør her i 30 aar. († 63, 66 aar gammel). Var redaktør af »Vestkysten«s Grindsted-udgave i 24 aar. Han stammede fra Hans Tausens by, Birkende paa Fyn, men han blev jyde saa godt som nogen, dog gemte han i sit sind noget af sin fødeegns mildere og blidere klima. Sit barndomshjem glemte han aldrig, og sine forældre omtalte han altid med den dybeste respekt og kærlighed. Især mindedes han sin fars gode og indholdsrige bønner.

H. C. Larsen var sin egn en god mand, og det baade naar han sad i offentlige stillinger eller færdedes som privatmand. Ingen i sognet sad inde med et saa indgaaende kendskab til sognets og egnens historie i fortid og nutid som han, og mange beklager, at han ikke naaede at faa skrevet sin paabegyndte sognehistorie færdig. Han havde jo ikke blot intenst levet med i egnens liv og udvikling gennem en menneskealder, men han holdt af sin egn og af de mennesker, der boede her.

Mod kirken var han tro, og det havde han været lige siden han som dreng med sin lille haand i sin fars stærke haand travede afsted ved hans side til Birkende kirke. Han har selv skildret det paa den maade, og denne trofasthed mod og kærlighed til kirken og hele kirkens liv lagde han aldrig skjul paa. Den kom saa tydeligt til udtryk i hans mangeaarige bladvirksomhed, den kom frem, naar han ved forskellige lejligheder tog ordet, og den var kendelig i hans eget private liv. Han stolede paa Gud, men paa sig selv kun lidt. I alle de mange hverv, der blev ham betroet, betragtede han sig aldrig som andet end tjener. Hans lyst var at tjene og være noget for andre.

Bogsælger *Søren Nielsen* († 61) havde drevet forretning i Egtved og i Vittrup ved Lindknud, var i nogle aar bestyrer i Bethesda, Kbhvn, flyttede til Grindsted, blev inkassator for vandværket og kolportør for Lohses forlag. Altid aktiv og levende med i mgh.

Menighedsraadets formand er pt: Grindsted: Købmand *Johs. Borg Kristensen,* Nollund: Gdjr *Tage Lauridsen,* Urup: Gdjr *Otto Jensen.*

Samfundsraadenes formænd er: Grindsted: Cementvarefabrikant *A. Andresen,* Nollund: Gdjr *Svend Aage Nielsen,* Urup: Gdjr *Otto Jensen.*

Nollund-Urup har fællesforening for KFUM og KFUK. Formand: Gdjr *Bernhard Jensen,* Nollund.

Skolen

Overlærer A. Halk (* 1830) øvede en stor indsats i plantningssagen.

Lærer *C. N. Christensen,* † 61, 81 aar, i 28 aar medl af sogneraadet, Nollund.

Lærer *J. K. Nielsen.*

I 1887 kom J. K. Nielsen til Grindsted som lærer og kirkesanger. Indtil 1920 var han enelærer (nu er der ved Grindsted kommunale skolevæsen over 50 lærere), saa han fulgte indtil sin død i 1938 med i byens og egnens vældige udvikling. Han var en meget dygtig lærer og en meget flittig mand. Det var især naturfagene, historie og kristendomsundervisningen, lærer N var en mester i, og hans undervisning var særpræget og bar vidnesbyrd om stor kærlighed til stoffet. Han satte spor ikke blot i skolens liv, men ogsaa paa anden vis. Ingen kendte egnens historie som han, og talrige artikler har han skrevet derom. Adskillige videnskabsmænd tyede til ham for at faa udbytte af hans rige erfaringer. I adskillige aar sad han i bestyrelsen for museet. Ogsaa som geolog var han noget af en videnskabsmand. Han havde store samfundsinteresser, kunne være stejl i sine meninger, men havde en redelig og nobel karakter. Afholdssagen havde hans store kærlighed, og han var med til at oprette Blaa Kors lokalafdeling.

Hans tjeneste i kirken blev udført paa en egen stille, ydmyg og værdig maade, netop som tjeneste. Derom skriver realskolebestyrer Futtrup:

»Der falder et smukt lys over vort erindringsbillede af den gl kirkes sidste og den nye kirkes første kirkesanger, lærer Nielsen. Han kunne gøre den gl kirke næsten skøn. Han var god at se paa, naar han stod i kirkedøren. Synet var skønnere end noget Rembrandtbillede.

Kirkegængere fra den gl kirkes tid! Kan I mon ikke endnu gennem indgangs- og udgangsbønnens ord høre lærer Nielsens stemme. Han har fortalt mig, at han selv som gl kirkesanger kunne være angst, naar han skulle sige bønnens ord i kordøren. Angsten var vel angst for, at han skulle komme til at gøre noget ved ordene, der kunne gøre dem ringere. Derfor hørte vi saa denne tørre, i ædel forstand ydmyge stemme, der unddrog sig ethvert forsøg paa deklamation eller blot personlige betoninger. Selvudslettende blev denne kønne skikkelse i kordøren en ordets bærer.

Det er ordet, og det alene, der helliger huset. Men mennesker kan pryde det, blot ved at være der!« (I »Hedens Domkirke«).

Skoleinspektør *S. H. Sørensen* døde 6. juni 1957. »Vestkysten« skrev da:

»Skoleinspektør Sørensen, der blev 73 aar, fik sit virke ved Grindsted kommunale skolevæsen i 25 aar, og han var anerkendt som en dygtig lærer, der forstod at gøre undervisningen levende. Han havde et sjældent godt tag i sine elever, og de elskede ham, som han dem. Med samme følelser omfattede han sin gerning som kirkesanger i »Hedens Domkirke«,

og han beholdt denne stilling, efter at han var faldet for aldersgrænsen i skolens tjeneste. Overalt gik Sørensen med liv og sjæl op i sin gerning, og han var et følelsesmenneske, der kunne begejstres for en sag eller en opgave.

Inden han kom til Grindsted, var han lærer i Hoptrup i Sønderjylland, og det nationale og nordiske laa ham stærkt paa sinde. Han blev da ogsaa under besættelsen taget af tyskerne og anbragt i Frøslevlejren. Her mærkede han forøvrigt første gang til den sygdom, for hvilken han nu maatte opereres. – Han var altid rede til at ofre sig for de opgaver, der meldte sig«.

Som hans efterfølger i skolen og kirken fulgte hans mangeaarige medarbejder og kollega *Niels Søndergaard Hansen,* der paa en god og selvopofrende maade har ført de traditioner videre, som var skabt af hans to forgængere.

Skolevæsenet i Grindsted er købstadordnet. Leder: Stadsskoleinspektør *P. Enggaard.* Nordre skoles leder er skoleinspektør *N. Søndergaard Hansen.*

Realskolebestyrer *Jens Futtrup* (* 1887 † 1961), var i aarene 1914 til 1942 bestyrer af Grindsted private realskole, stifter af og fmd for KS i Grindsted 1918–1942, i flere perioder medlem af menighedsraadet og en overgang fmd. Da han var død, skrev en af hans gamle Grindstedelever (i den private realskoles aarsskrift 1962):

»I 1942 blev han forstander for Jelling seminarium. Da han i 1953 trak sig tilbage fra denne stilling, flyttede han sit virke til Sydslesvig, der i aarene under og efter krigen havde faaet en stedse større plads i hans sind og tanker. Han blev i Sydslesvig tilsynsførende og raadgiver ved det danske skolevæsen, altid parat og utrættelig, naar der kaldtes paa ham fra det kæmpende Danmark dernede. Først en maanedstid før sin død forlod han Sydslesvig og arbejdet dernede for at bosætte sig i Jelling.

Jens Futtrups liv faldt saaledes i tre ret skarpt adskilte afsnit: Grindsted, Jelling og Sydslesvig. Alle tre steder satte hans indsats spor. Vi gamle Grindsted-elever vil dog mene, at Grindstedtiden var den væsentligste. Her gik det lange spand af aar. Her voksede han til det, han blev, gennem sin ungdoms og manddoms gerning. Og her satte han sit præg paa unge, modtagelige sind, saa hans gamle elever kan vidne om, at uden mødet med *Jens Futtrup* og hans skole var deres liv blevet fattigere. – Hans liv blev en tjenergerning over for Gud og hans næste. Hans liv blev en tjenergerning over for Danmark«.

Efter *J. Futtrup* fulgte *Mogens Højrup* som skolens leder. Han var en dygtig og initiativrig mand, der i de aar, han ledede skolen, satte sig dybe spor. Da han overtog den, var der c 200 elever; da han i 1958 døde, var den vokset til over 500 elever. En stor kostskoleafdeling er knyttet til den (og den er efter hans død blevet betydelig udvidet), og disse elever følte han en særlig forpligtelse overfor. Han søgte at skaffe dem saa gode hjemlige forhold, som det nu lod sig gøre udenfor hjemmet. Selv om det gik nogen af dem ilde, slog han ikke haanden af dem, men søgte at hjælpe dem, hvor han kunne, besøgte dem, brevvekslede med dem og fik mange breve fra gamle elever.

Efter hans tidlige død (kun 49 aar gl) førte hans hustru, Karen Højrup, skolen videre indtil 1966, da hun døde. I dag ledes skolen af *F. Dittrich.*

Fra 1961: *Gymnasium*: rektor er *F. Frederiksen* (* 16, Marstal. Medl G Teater og musikforening. Sogneraadsmedl 64). Gymnasiet kaldes »Hedens gymnasium«, en smuk, moderne bygning.

Landbrugsskole opr 1961. Forstander *Højstrup Jensen.*

Folketingsmand *Laurids Laust Rasmussen* (* 1850, † 1924), husmd og snedker i G, i sogneraadet, folketingsmd 90–18, venstre, solid, intelligent, medvirkede til, at G blev jernbaneknudepunkt, mindesmærke i G 1926 (DBL XIX, 234).

Lektor *Paul-Erik Hansen* (* 16), har virket for ordblinde, sk 43 om Povl Helgesens forfatterskab, flere hist. Skrifter og Afh.

Modstandskampen i Grindsted kom til at koste dyrt. »Den begyndte med, at skolebestyrer *Højrup* inviterede dr *Mynster* og dr *Næsted* (begge Grindsted) til en lille sammenkomst. Her aftalte man – iøvrigt uden at have forbindelse udefra – at starte en art modstand mod den tyske besættelsesmagt. Det var en beskeden start, og til at begynde med koncentrerede man sig om at finde folk, som eventuelt kunne bruges i et kommende samarbejde« (se nærmere derom i »Derfor maatte vi sejre«, 1945).

Denne begyndelse udviklede sig til en ret omfattende organiseret modstandsgruppe, som desværre blev trævlet op. Mange blev ført til tyske koncentrationslejre og flere døde dernede.

Paa Grindsted kirkegaard blev der efter krigen indrettet en mindelund for dem, der døde i koncentrationslejre eller paa anden maade mistede livet i modstandskampen. *Mogens Højrup* og hans hustru fik ogsaa deres urner nedsat her.

De øvriges navne er flg:

Kornet *Knud Børge Madsen,* der faldt i Nyborg 1943. Repræsentant *Kaj Schjørring,* skudt af tyskerne i Kbhvn 1944. Politibetjent *Eigil Krog Pedersen,* død i Buchenwalde 1944. Cand pharm *Palle Hansen,* død i Soest 1945. Maskinmester *Arne Michael Hansen,* død i Neuengamme 1945. Landmand *Søren Bojsen Madsen,* død i Tyskland 1945. Alle af Grindsted.

Ogsaa fra krigene 1864 og 1914–18 findes der krigergrave paa kirkegaarden. Fra 1864 er der to. I den ene hviler korporal Laust Nielsen, om hvem det i kirkebogen hedder: »Han blev i rytterfægtningen ved Vorbasse den 29. febr meget haardt saaret af et stiksaar gennem højre øre. Han døde af hjernebetændelse«.

I den anden hviler en tysk husar, *Valentin Jacobi,* skrædder af profession. Om ham hedder det i kirkebogen: »Han blev af en dansk cavalleriafdeling bragt til Grindsted kro som fange og dødelig saaret af et hug i hovedet.

Han døde 29. febr 1864 og blev begravet næste dag efter rekvisition fra ritmester Moe.«

Efter krigen 1914–18 blev en russer interneret i Fugdal, Hejnsvig sogn, hvor han døde. Han blev begravet paa Grindsted kirkegaard, men hans grav er nu forsvundet.

1920 oplyses: Kkg 12 pct, kirken for lille, stort IM smf, mh bruges meget, aandeligt rø-re, KS indkalder særlige præster til gr gudstj. Der stilles store krav. (Prf bl 1920, s 205). 1927: Kkg 15 pct, store IM smf, KS (166), KFUM (100) og K (113) DdU (75). 1939: Kkg god, noget svingende, præget af IM (fmd: sp), gode forhold. 1954: Kkg 8–8–10 pct, væsentligt præget af IM, store IM smf, KFUM og K spejdere, YMkredse, KS (60 kkp), DdU (110 og 40) FDF, kirkeblad. 1963: Kkg 5–5–10 pct, gode kirk forhold, stor mødevirksomhed, præget af IM, 3 sdsk, FDF, M og K med egne bygn, K spejdere, mange YMkredse, KS (110, rkp) 2 gr ungdomsf, kirkeblad, frimission m egen miss, Jehovas Vidner, enkelte adventister mm. 1966: do, gn 70 aar præget af IM, KS (117, rkp).

Grindsted kirke. Den gamle kirke var en uanselig, kullet, romansk kirke af kvadersten med c 100 sd, vaabenhus mod syd, prædikestol med groft udskaarne figurer, alteret med et tarveligt nadverbillede (lammet »lignede en flaaet rotte«, siger Vibe Petersen). Pastor Haagen havde ydet giveren af altertavlen, von Lichtenberg paa Engelsholm i Nørup, sin ærbødige hyldest 1740 i et rim: »Gud, glæd højædle mand, som pryder her dit tempel, hans dyd har givet skin, patroner til eksempel« o s v).

Grindsted nuværende kirke (Hedens domkirke) stammer fra 1921—23, indviet 6. maj 23. Arkit H. Lønborg-Jensen og C. M. Smidt har her genialt bevaret den gamle kirke og skabt en anselig købstadkirke. Det gamle kor afsondredes som sakristi, koret indrettedes i det gamle skib, der overhvælvedes, og korbuen omdannedes til alterniche. Vest for det gamle skib opførtes et nyt, højt, treskibet langhus med kamgavl mod øst, udvendigt er de 3 skibe samlet under eet stort tegltag, mod syd store dobbelte spidsvinduer, sideskibene er overhvælvede, forbundet med hovedskibet ved 3 buer, baaret af svære piller, midtskibet har bjælkeloft. En høj trappe af røde munkesten fører op til koret. Mod vest opførtes et anseligt taarn med 4 spidsgavle og et højt vindue mod vest. Vaabenhus paa taarnets sydside med den gl dør fra 1652 og den gl tympanon. Romansk alterudsmykning, inspireret af de gyldne altre (ved kunstmaler Mørch) med en forgyldt korsfæstelsesgruppe (Maria og Johannes ved korsets fod), hvilende paa en predella med Christus og apostlene skaaret i relief. Altertæppe med gotiske motiver. Den sjældne, gamle granitfont, formet som et udhulet, firkantet søjlekapitæl, paa ny fod. Nederlandsk daabsfad fra 1625 med springende hjort. Ny prædikestol i renæssancestil, lydhimmel med Christus triumfans. 4 kannikestole i koret. I midtskibet en kæmpelysekrone. Orgelpulpitur, orglets facade tegnet af Lønborg-Jensen. Den gl altertavle og prædikestol er i et kirkemusæum i taarnet. Ombygningen kostede 313 000 kr, hvoraf staten ydede halvdelen. Alt det ny er hvidkalket, det gamle staar i granitkvadre. 800 sd.

Mackeprang, D s 33, M. Petersen: Kalkmal s 4 (1883 og 1921 fandtes kalkmal i den gl kirke), H. C. Larsen: G kirke, hedens domkirke, samme i Aarb for Slaugs herr I—II om den gl altertavle.

Da kirken byggedes, var aanden paa arbejdspladsen ret enestaaende. Arkitekten skrev ved dens 25 aars jubilæum: »Mens de murede, sang de salmer, ... kirken er ikke bygget i moderne stil, den ærværdige gamle kirke var det sædekorn, som alt det andet ganske naturligt groede ud af. Den smukke kirkegaardsport, som var saa rig paa minder for sognets beboere, som i umindelige tider er gaaet igennem den, baade i sorg og i glæde, blev bevaret og bestemte kirkens plan. Og helt eventyrligt var det, da den fine, romanske portal under nedbrydningen rullede ud af den gamle kirkes granitmur, hvor den var glemt og gemt til lysere tider og atter kom til ære og værdighed. Da følte jeg, at G kirke mindede om disse gamle jyder, hvis aandelige rigdom kun ses af dem, de vil aabne sig for. Netop saadan er G kirke.«

Paa kirkegaarden er minder baade fra krigen 1864 og 1940—45. Fra 1940—45 mindes verdenskrigens ofre ved en lille mindelund og navne paa 6 mand, der faldt eller omkom herfra.

Kong Christian X besøgte 2 gange G kirke.

Nollund kirke, indviet 2. febr 1915, arkit Paludan, er en lille, hvidkalket, teglтækt bygning, bestaar af skib, kor, kamgavlet taarn, halvt indbygget i skibet, alt paa kampestenssokkel. Sakristi. Indgang i taarnets vestside. Bjælkeloft. Altertavle i vidtløftig ramme med Gethsemanebillede, kopi ved Hoffmann. Ny granitfont med ranker. Prædikestolen har snoede søjler paa hjørnerne, staar paa muret fod. Byggesum: 18 500 kr, 122 sd. Harmonium.

Urup kirke, ligger ensomt, er lille, indviet 12. okt 1919, arkit H. Christoph. Hansen, er hvidkalket, teglтækt, bestaar af skib, apsis (med femdelt tag), og et slankt taarn, delvis indbygget i skibet, sorttjæret sokkel. Taarnets gavle vender nord-syd. Indvendigt er den flade, rundbuede apsisbue kunstfærdigt bygget med mønstermurværk i røde teglsten og store volutter forneden. Skibet har tøndehvælv, apsis halvkuppel. Altertavlen er et forgyldt trækors paa fodstykke. Glat, ny døbefont. Prædikestolen kom til efter kirkens opførelse, med smaa kvadratfelter. Byggesum 55 000 kr. 150 sd. Orgel.

Folketal: 1850: 605 og 299 (Grene), 1901: 1227 og 638, 1930: 3722, 1965: 8629.

Altergæster: 1902: 779. 1912: 876, 1922: 1058 og 200, 1932: 1008 og 150, 1942: 1297 og 130, 1946: 1642 og 202 og 125, 1954: 3545 og 149 og 224, 1962: 3778 og 188 og 443, 1965: 3404 og 209 og 440.

Menighedsraad: 1920: 8 IM, 4 gr, 2 u p, 1930: do, 1945: 13 IM, 7 gr, 1 soc, 1954: 14 IM, 7 gr, 1 soc, valg i G, 1961: 14 IM, 9 gr, 1 soc, valg i G, 1965: valg i G, 8 IM, 3 gr, 1 soc, Urup: 3 IM, 3 gr, Nollund: 4 IM, 2 gr.

Sognepræst

Indt 1771: 214 rdl, 1857: a) 50 td rug, 50 rdl, c) 5 lpd smør, 40 sn æg, 6 lpd ost, d) 130 rdl, e) 153 td ld, sandet ager, samt stor hede og mose. Maadelig bolig ved en aa, firlænget, stuehuset 19 fag. — 1913: 1. kl, 1958: 13. kl. Pgd opf 1887. Ny moderne, stor pgd 1966.

21. 25. okt 1840–21. aug 50: **J. S. Schmidt**, fl t Seest, se Grundfør-S.

22. 29. okt 1850–29. april 59 (hjpr Voldum-R 26. sept 50): **Niels Mollerup Blach**, * 22. marts 03, Hadsten kro. Stud Aarh 26, c maj 36 (nc). Hjpr Grundfør-S 20. sept 37, do Astrup-T-H 45, † mp 29. april 59. ~ 8. nov 53 Caroline Adelheid Cristensen, * 15, † 11. sept 64. Faderen: Lærer i Kettinge, Fred C.

23. 4. juli 1859–21. marts 64 (hjpr Udby, Fyn 58): **F. P. C. Moth**, fl t Vinding-B-V, se der.

24. 13. juni 1864–12. maj 71 (hjpr Vestenskov-Kappel 25. okt 55): **J. J. L. Schjerner**, fl t Kobberup-F-G, se Egebjerg.

25. 1. aug 1871–26. marts 74 (sp Omø 24. nov 65): **H. J. J. Mygind**, fl t Bøvling-F, se Fraugde.

26. 8. juni 1874–5. maj 80 (hjpr Glud-H 3. febr 66): **E. F. Bøllemose**, fl t Skelby-Gedesby, se der.

27. 17. sept 1880–5. febr 86 (hjpr Harring-S 8. maj 79): **H. G. M. H. Buchholtz**, fl t Skæve, se V Velling-S.

28. 13. nov 1886–27. juni 93: **C. O. F. Sommer**, fl t Veflinge, se der.

29. 18. okt 1893–10. nov 00 (hjpr Hjarup 15. febr 92): **Johs. Vibe Petersen**, fl t Hygum-H, se Rødding, Sdj.

30. 22. jan 1901–10. nov 11 (hjpr Nr Vedby-NA 6. nov 97): **K. M. Hørlyck,** fl t Borre, se Vilstrup, Sdj.

31. 20. april 1912–20. okt 19 (sp Blaahøj-F 31. dec 10): **J. P. R. Dræbye,** fl t Esbønderup, se der.

32. 2. sept 1920–17. juni 29 (sp Hjardemaal 11. dec 08–11. jan 12, israelsmissionær Przemysl, Galizien 12–18): **Emil Clausen,** fl t sp Sct Catharinæ k, Ribe, se der.

33. 10. sept 1929–13. juni 46 (sp Tersløse-S 23. juli 17): **Olaf Irenæus Sadolin,** * 14. juni 76 Valløby. Faderen: Sp Reerslev-R † 08, se der (af Torrild-V). Stud priv 97, c 03[1] (h_1). Hjpr Søborg-Gilleleje 25. april 03, kkp smst 18. dec 07, sp Ejerslev-J 23. okt 11, afsk 13. juni 46, † 14. jan 58. ~ 4. april 05 Augusta Gabriella Petersen, * 20. okt 78 Kbhvn. Forældre: Fabrikant, grosserer August Louis Nicolai P og Augusta Henriette Louise Jacobsen. – Datter ~ Heinsen, Værløse nu Hans Tausens k, Kbhvn. Broder: Kippinge-A. Brodersøn: Assens. Stamt 74.

Realskolebest Gilleleje 03—11, fmd IMs børnegudstjenester, Mors 14—17.

Pastor S var en patriarkskikkelse, præget af sit barndomshjems kultur og af samarbejdet med *P. Krag* i Søborg, stærkt støttet af sin initiativrige, dygtige hustru.

Pastor S skriver hertil: »Den retningslinie, hvorefter jeg har øvet min præstegerning er let at tegne: *Bibelen* har været min hovedrettesnor. Jeg har lagt et stort arbejde i mine prædikener, saa de helt igennem blev bibelprædikener. Bibelen har ogsaa været det bærende i min konfirmandundervisning og i min sjælesorg. Jeg tror, at det har været den væsentlige aarsag til de vækkelser, jeg har oplevet som præst. Og saa har min hustru og jeg altid lagt særlig vægt paa ungdomsarbejdet. I mit hjem blev jeg paavirket af min fader, som var grundtvigsk, jeg har aldrig set nogen, der saa grundigt læste sin bibel og var optaget deraf, hvilket ogsaa prægede hans samtaler med mennesker. Derfor kunne min fader ogsaa samle IM under sin prædikestol. – Men gennem søndagsskolen og personlige oplevelser blev det dog i IM jeg fandt mig hjemme, fordi jeg der fandt det trosliv, hvor man prøvede at vandre i Jesu fodspor. Og dermed laa min linie fast...« I Søborg-Gilleleje, hvor *P. Krag* var sognepræst til 1910, havde S et nært samarbejde med P. Krag, med IM og Lt. mf. – I Ejerslev-J gik S og hans dygtige, aktive hustru klart ind i IM, men de kunne i ungdomsarbejdet anvende friere former end de gamle IMs folk syntes om. De havde nogle gode aar paa Mors (se her V, 803) – I Tersløse-S havde S overordentlig stor kirkegang, han og hans hustru stod med megen autoritet i Vestsjællands IM, han oplevede vækkelse baade paa Mors og i Tersløse, han ledede de store sommermøder, samarbejdede med kolonien Filadelfia, var meget afholdt, ogsaa i konventet, hvor præsteparret Sadolin betød meget. Han maatte døje med mindelser om, at han i Ejerslev var blevet sparket af en hest, hans helbred kunne vakle. Saa kom der brydninger i IM, hidført fra et nabosogn, og han søgte til Grindsted, hvor han fik en meget rig og paaskønnet gerning. En stille og dygtig præst, se i øvr ovf og her II, 169 og V, 803.

Hjælpepræst hos pastor Sadolin

1934—35: **J. Heinsen,** se Værløse.
1935—37: **E. Fridberg,** se Overlade-H.
1940—41: **P. A. Maarbjerg,** se Holbæk-U.

34. 25. nov 1946 (sp Saltum-A 29. nov 30): **Poul Johan Georg Poulsen,** * 1. jan 02 Kraghede, Brønderslev. Faderen: Husejer. Stud Rønde 24, c 30[2]. ~ 12. dec 30 Cecilie Lassen, * 29. maj 01 Gabøl, Nustrup. Faderen: Lærer.

Kredsfmd KFUM og K 40—46, sekr Udv t revision af De unges sangbog 45—49. Udg 39: Kendte sange og deres forfattere, 53: Menneskeskæbner i salmebogen, 54: Salmebogen fortæller I, 55: II, 56: III, 61: Aandelig sang gn 100 aar, 62: Paa opdagelse i salmebogen. Adsk artikler og afhandlinger.

Kaldskapellan

(Oprettet 31. juli 1936, 4. kl, nedlagt 26. febr 1957).

1. 2. nov 1936–24. nov 42: **S. E. Præstholm,** fl t Føvling, se der.

2. 29. marts 1943–1. marts 46: **E. H. Knudsen,** fl t Ørre-S, se Haslund-S.

3. 6. juni 1946–29. nov 52: **J. E. Fenger,** fl t Ensted, se rkp Skjern.

4. 10. febr 1953–16. jan 57: **H. Anker-Møller,** fl t Gørding-V-B, se der.

Residerende kapellan

(Oprettet 26. febr 1957, 3. kl, 1938: 12. kl, bolig fra 1950).

1. 21. juni 1957–10. febr 66 (kkp Zions k, Esbjerg 9. okt 48): **Tage Linneboe,** * 26. april 19 Mygind. Faderen: Sp Humble. Stud Svendborg 37, c 44[2] (1-100). Hjpr Dalum 3. febr 45. † 10. febr 66. ~ 4. april 45 Astrid Anker, * 8. aug 17 Smidstrup, Blidstrup sogn. Forældre: Lærer Sigurd Hansen A og Kristine Graversgaard.

Linneboes berøringsflade udadtil var større, end man almindeligvis forestillede sig. Han lod f eks ikke gro græs paa de stier, der førte fra præsteboligen i Østerbrogade og til sygehuset eller til stuerne rundt om i sognets enkelte hjem. Pastor Linneboe behøvede ikke at lede efter anledning til at glæde eller trøste andre. Han havde en egen fin evne til at komme netop de steder, hvor man trængte til en præst og et varmhjertet menneske. Han skaanede ikke sig selv. Af legeme var han ikke stærk, men paa en fin og følsom maade kunne pastor Linneboe tale med mennesker om spørgsmaal af baade aandelig og timelig art, og altid følte man, naar man var sammen med ham, at her var et ærligt og redeligt menneske. Han kendte samtalens betydning, og en inspiration til arbejdet udadtil fik han gennem det rige familieliv, hvori han var midtpunktet i præsteboligen. Her lærte vennekredsen, hvad sammenhold og ægte livsglæde vil sige. Præstefamilien viste ogsaa samhørigheden udadtil, naar den i samlet flok drog til gudstjenesterne i en af de tre kirker, der hørte under pastor Tage Linneboes arbejdsomraade. Ogsaa ved de folkelige møder var det en selvfølge, at familien var med for at knytte baand med de øvrige beboere i sognet.

Pastor Tage Linneboe bekendte sig til den grundtvigske retning. Det lagde han ikke skjul paa, men han betragtede det først og

fremmest som sin opgave at være præst for alle. Og det var han.

Foruden præstegerningen lagde pastor Tage Linneboe gennem flere aar et stort arbejde i ledelsen af Grindsted Aftenhøjskole, hvis formand han var, og ved siden heraf forenede han det folkelige og det kristelige gennem Kirkeligt Samfunds møder.

For et par maaneder siden rejste pastor Tage Linneboe til København for at underkaste sig specialbehandling for sukkersyge. Herfra vendte han glad tilbage, følte en absolut bedring, og i søndags genoptog han sit kirkelige arbejde. Tidligt i gaar morges ramtes han af en blodprop, der var af saa alvorlig karakter, at døden indtraf.

(Horsens Folkeblad 11. febr 66).

2. 15. juni 1966 (Højskolelærer Rønshoved) **Thorbjørn Christian Heick,** * 17. nov 36 Gram. Forældre: Direktør Frederik H og Ingeborg H. Stud Tønder 55, c 63[1] (1-96). ~ 27. juli 63 Gudrun Bojsen-Møller. * 4. okt 39 Vejle. Faderen: Læge V. B-M og Karen Præstholm.

Litt: Om **Slaugs herred,** se O. Nielsen: Hist efterretn om S herred, Da saml III, 1868, J. M. Møller: Hist oplysninger om S herr, 1914, Mogens Lebech i Jy saml 5 r II, 1935—36, 213, 323. Aarbog for S herred.

Foruden ovenn: Om **Grindsted:** S. T. Rasmussen, Jydske byer og deres mænd, III, 1916, Brøndberg-Jørgensen: Opkomlingen G, i lømmelalderen, i katalog for amtsudstillingen i G, 1926, F. Børgesen og C. Jensen: Utoft hedeplantage, i Botanisk tidsskr XXVI, s 177 f, Saml t j hist og top, III, 411 f, Fra Ribe a 1925 (om Urup hg), flere artikler om G i »Vestkysten« 1940 med pastor C. O. F. Sommers minder, H. C. Larsen: En 100 aarsdag, om overlæge A. F. R. Halk, og hans indsats i plantningssagen, Vestkysten 22. febr 57, flere art af H. C. Larsen smst, Kr Dbl 11. sept 58 (I G skal alle udvide!), Politiken 20. nov 1959), Om kroen, om kampe om spiritusbevilling, om Anker Olesen. Fra G og Nollund, Fra Ribe a 1931, s 720 f, Kirke og Sogn 1953, I, s 213 f, J. K. Nielsen: Fra G hede, Adam (Johs. Vibe Petersen) i Dn A 1934, 38 f. Ribe aarb 1928—31, 720 f, A. Sørensen: Udskiftningen i G-Hejnsvig, smst, 1940—43, 456 f, J. Vibe-Petersen i Ribe st aarb 1947—48, 25 f, H. C. Larsen og A. C. Andersen: Strejftog gn G bys og egns historie, 1963, Jy saml III, 1870 411 f (om Urup). Arne Sundbo: Fra Andsager og Grindsted-Grene sogne. Hist aarb 1959.

Søren Vasegaard: Grindsted — Storbyen på Heden. Nyere jydske bydannelser. Jyllandsposten 17. febr 1932. N. K. Mortensen: Grindsted-egnen i hundrede aar. Vejle Amts Folkeblad, 16. okt 1965. Vort Sogns Historie i 100 aar. Grindsted sogn. 1951. Grindsted Sogn. Danske Byer og Sogne. Ribe amt. 1931. J. K. Nielsen: Fra Grindsted Hede. Fra Ribe Amt 1928—31. J. K. Nielsen: Træk af Grindsted Sogns Historie. Artikler i Vejle Amts Folkeblad 1930—33. Aage Aagesen: Geografiske Studier over Jernbanerne i Danmark. (Heri om jernbanernes indvirkning paa befolkningsforholdene i Grindsted) 1949. Modstandsbevægelsen i Grindsted. Derfor maatte vi sejre ... 1946. P. J. G. Poulsen: Svenskekongens soldater paa rov i Grindsted Præstegaard. Vejle Amts Folkeblad 12. nov 1966. H. C. Larsen: Om Sognepræsten Jens Pedersen Murer og hans Hustruer. Slaugs Herreds Aarbog 1950. H. C. Larsen: En hundredaarsdag. Folketingsmand Laurids Rasmussen og hans Slægt.

GRENE

(Udskilt fra Grindsted 29. jan 1920).

Grene sogn, 5570 ha, er ret højtliggende, flad gl hedeslette med gruset sandjord. Enkelte bakker. Nu ikke megen hede tilbage, mest mod SV, enge langs vandløbene; der er flere afvandingskanaler (man siger, at Grene betyder: »forgrening af vandløb«).

I sognet: G kirke, byen *Billund,* vokset op efter 1910, nu sognets hovedby, 1475 indb, med centralskole fra 1955 og 63, med realafd, bibl, mh fra 1913, fh fra 1939, alderdomshjem fra 1954, lystanlæg, stadion, afholdshotel, butikker, fjernvarmecentral. Den store legetøjsfabrik »Lego«, oprettet 1937, 800 ansatte, desuden papirindustri, trævarefabrik, cementfabrik, stort industrihus, opført 1964, flyveplads, anlagt af »Lego«, fra 1964 udvidet til trafikhavn for Midt- og Vestjylland. – Bebyggelserne: Grene, Krog, Løvlund med mh fra 1914, og dambrug, Silkeborg, Graahede, Elkær, Ankelbo, Plovslund mm. Banen blev nedlagt 1957 (nu rutebiler).

Billund by er ny. Den i 1965 afdøde Laust Jessen Hansen, der blev 95 aar, fortalte at han kunne huske, at det første hus blev bygget i B, 1891 var der kun 8 gaarde, den ene med kro.

Oldtidsminder: 13 høje, 43 høje er sløjfet. 1867 fandtes rester af et træskrin med mønter fra 16-hundredtallet, ved Plovslund, desuden sølvtøj m m (Jørgen Olrik: Drikkehorn og sølvtøj, 1909, nr 7.)

Sognets kyndige historiker er sogneraadsfmd **Hans Jensen,** som har ydet en stor del af flg stof. Han fortæller om gamle dage:

Grene sogn var jo i gammel tid, ja, for slet ikke saa mange aar siden et fattigt hedesogn. En fremmed kom engang op at køre her ude med en bonde. Da de havde kørt et stykke, og den fremmede havde siddet og set sig undrende om, sagde han, at han ikke forstod, hvordan mennesker kunne leve her. »Jo, sagde bondemanden, »det er saadan, at jorden føder os, faarene klæder os, og saa er der kun udgifter til træsko og tobak«. Endnu i min barndom og ungdom var der megen hede her, men den egentlige opdyrkning havde fundet sted lidt før.

»Vi havde ikke noget at slaa til side med. Vi sparede, for det var vi simpelthen nødt til. Vi led ikke under de smaa kaar, for naboerne havde det paa samme maade, og vi tænkte ikke paa, at det kunne være anderledes. Til jul slagtede vi, og vi spiste kød fra saltbaljen aaret rundt. Der var ikke megen afvigelse i dagenes forløb. Der var dog bryllupper og begravelser, som gav anledning til gilder. Ved disse lejligheder samledes gildeslaget, det vil sige den sædvanlige kreds af venner og naboer, som ikke omfattede ret mange, for der var jo langt mellem folk. Til bryllupper blev der af dem i gildeslaget givet naturalier, der i forvejen sendtes derhen, hvor gildet skulle være. Der var i de tider et godt sammenhold. Man havde hjerte for og følte forpligtelse til at hjælpe hinanden. Til jul blev vi børn i gaardene sendt ud med en kurv fødevarer til fattigfolk«.

Pastor **C. O. F. Sommer** (1886—93 sp i Grindsted-Grene) fortæller, at naar man kom med postvognen fra Vejle og holdt paa Vandel bakke, saa man foran sig et landskab, der var fladt som et strygebræt, og temmeligt øde. Nu brydes fladerne af levende hegn og store plantager, mange huse, og skønt egnen er ufrugtbar, er sognet i fremgang, takket være folks flid og fremdrift.

A. Kristiansen fortæller i Vejle a Folkebl 9. maj 63 bl a:

»Naar man kommer fra Hejnsvig over Trøllund for at aflægge Grene gamle kirkegaard et besøg, kan man ikke lade være med at lade blikket fra Trøllund banke ligesom »afsøge« terrænet »Grene Sande«. Det er et meget ejendommeligt stykke natur, der her møder iagttageren. Grene Sande er til-

dels nu et beplantet omraade; men der findes i »klitterne« den allerfineste flyvesand, der efter en dag med kraftig blæst, kan fremvise de smukkeste »riller«, akkurat som i Vadehavet ud for Ribe, naar der er ebbe.

Paa højre haand har man den nu udtørrede Grene sø, som af befolkningen deromkring kaldes »Green sye«. I denne sø, hvor der for en del aartier siden altid var rigelig med vand, har der været et rigt fugleliv, idet graaanden her i foraarstiden udrugede sine ællinger — og der var mange kuld.

Men der var selvfølgelig ogsaa mange andre fugle, saaledes bekkasiner, tinksmede, klyder, regnspover og fiskehejrer; thi der var baade aal og gedder i søen.

I søens umiddelbare nærhed laa der en lille ejendom, og denne kaldte man »æ Søejendom«, ikke saa underligt, at manden, der boede der, kaldtes »æ Sømand« og konen »æ Søkuen«. Og det var søkonen, der for øvrigt hed Mette, der en dag under andejagten blev ramt af et skud hagl i hovedet, men dog ikke dræbende, hun klarede sig, men mistede det ene øje, saa det maatte erstattes af et kunstigt øje, som hun dog sjælden brugte. Manden, der affyrede de skæbnesvangre skud, var fra Trøllund.

Naar man har passeret søen, hvor der nu kun er enkelte vandpytter tilbage, og man er kommet igennem »klitplantagen« i det kuperede terræn, standser man uvilkaarligt op ved aaen i denne smukke og ejendommelige natur, hvor gammelt og nyt mødes. Her tænker jeg paa det moderne anlagte fiskeri — Grene gamle kirkegaard, der ligger til venstre i aaens nærhed, og ved hvis indgang i den nordre side, en tung, todelt rusten jernlaage ligesom vaager over, at ingen forstyrrer de dødes, men ellers tilsyneladende glemte grave.

Der er noget dystert over denne gamle kirkegaard, hvor folk i fjerne tider mødtes i glæde og i sorg, og hvor de glemte grave nu ligger stille hen, og hvor de snart — af tidens tand — udslettede inskriptioner paa mindestenene, søger at forklare, hvem der ligger gemt under mulde.

Pastor Sander Sørensen tilføjer:

»Saa vidt jeg kan se af kirkebøgerne, er fhv sognefoged **Niels Kristensen** den sidste mand, som er begravet paa den gamle kirkegaard, nemlig den 26. marts 1914, den sidste kvinde blev begravet 23. juli 1919. — I tilslutning hertil oplyser pastor Sander Sørensen at den første begravelse paa den nye kirkegaard fandt sted 20. jan 1892. (Se G kirkes jubilæumsb 1966).

Den gamle sønderjyde, lærer *Jørgen Fog* (* 1805 i Vodder, † 83 i Ankelbo, Grene sogn) har i sine livserindringer fortalt om den gudelige vækkelse i Vodder og de sønderjydske egne der omkring. Den pietistiske vækkelse førte over i rigt dansk grundtvigsk liv. Han stod *P. Larsen-Skræppenborg* nær, og var præget af ham. Fog blev 1850 lærer i Ankelbo, hvor han var en flittig og dygtig lærer, mens hans kone drev bageri. Han søgte til kirke hos *Birkedal,* Sdr Omme, og *Sveistrup,* Nørup og gik den lange vej til Askov. Der var meget lidt aandeligt liv i Grene, men der var dog enkelte familier, som Fog kom sammen med *(Peter Johnsen, Math. Christensen, Chr. Mikkelsen)* og de læste Grundtvigs søndagsbog, sang Grundtvigs salmer, de indkaldte *Skræppenborg* og præsterne *Birkedal, Sveistrup* og *Schjørring,* Hodde, til smaa møder i skolen og i hjemmene, bl a hos gaardejer *Jens Pallesen* og *Kr. Mikkelsen,* Elkær. Bevægelsen blev grundtvigsk præget. *Fog* skrev en del i Højskolebladet, han skrev ogsaa mange sange til bryllupper og begravelser, meget alvorlige; ofte sendte folk, der var i sjælenød, bud efter ham. I skolen underviste han frit, afskyede remser og taalte ikke præstens indgreb. Han ville selv bestemme metoden. Han tog afsked 1879, flyttede ind i et lille hus, virkede stadigt som sjælesørger til sin død. (Begtrup: Gr hjem i 19 aarh I, s 48 f).

Det kirkelige liv

Under henvisning til foranst om Grindsted oplyses flg:

Allerede »Ribe oldemoder« omtaler ca 1340 Grene som selvstændigt sogn med egen kirke. Grene var anneks til Vorbasse til 1810, da det blev anneks til Grindsted. I 17. aarh skal der have boet kapellaner i Grene, da sognepræsten i Vorbasse vanskeligt kunne overkomme det vidtstrakte pastorat.

Grundtvigs moder var sønnedatter af pastor *Jørgen Bang,* Vorbasse-Grene (1695–1720), og grundtvigsk liv var den første af vækkelsesbevægelserne i 19. aarh, som kom til Grene med lærer *Jørgen Fog* (se foran her). Den grundtvigske kreds holdt en del møder i skolen og i hjemmene. Blandt talerne var præsterne *J. Richter,* Vejen, *E. Hagerup,* Ringive, *A. Højmark,* Aarhus og flere højskolemænd (især forstander *Maltesen).* Der blev bygget forsamlingshus i Elkær 1904, hvor der blev holdt mange foredrag, og 1939 byggedes et nyt og større forsamlingshus i Billund. (Se Brodersen: Fra gamle dage 1912, 233).

1891 fik pastor *Sommer* bygget den ny Grene kirke.

Indre mission kom til Grene i 1880'erne, især gennem vækkelsen i Andsager. Den gamle skole i Ankelbo omdannedes 1890 til mh og brugtes som saadant indtil der 1914 blev bygget mh i Løvlund. Der var vækkelse i pastor *Vibe Petersens* tid (1893–1900), KFUM var stiftet 1890, dens første formand var *Knud Søndergaard* (senere indremissionær), KFUK stiftedes 1892, med Knud Søndergaards søster, *Karen,* som formand. Søndergaarden i Krog var arnestedet for IM i Grene sogn. Den elskelige møller *Lars Møller Jensen* († 1936) var i mange aar formand. *Knud Søndergaard* begyndte ogsaa søndagsskolen. Da Søndergaard 1897 flyttede til Sdr Omme, blev *Kr. Mogensen* leder af søndagsskolen.

I pastor *Hørlycks* tid (1901–11) var der atter vækkelse 1903–04. De gamle beretter om, at der kom saa mange til møderne i mh, at man forsøgte med to hold paa hver bænk (et hold paa bænkeryggen, et hold paa bænkesædet, indtil pastor H foreslog, at man flyttede møderne til kirken. Vejene var sorte af folk, der ville høre Guds ord, (der fortælles om en mand, der arbejdede paa sin mark og saa disse folk strømme til møde. Han fik lyst til at gaa med, spændte hesten fra, blev i kirken ramt af ordet. Da han kom hjem, talte han med sin kone derom. Hun blev vred og sagde: »Du er klogere, du vil da vel ikke være missionsk?« Manden holdt ved sit, og da hun senere saa, hvor glad han var, omvendte hun sig ogsaa til hans store glæde). I vækkelsestiden gjorde man ivrige forsøg paa at faa andre med. Man besluttede at efterleve Jesu ord om at gaa ud to og to og indbyde.

Den unge smed *Hans Jensen,* der flyttede til Grene omkring 1890, blev indremissionær, (i Varde og paa Mors), men flyttede 1910 tilbage til Grene, og var missionær her til sin død 1924. Lærer *Jens Jensen Grimstrup,* Billund, († 22) gjorde ogsaa et godt arbejde i IM.

I pastor *Dræbyes* tid (1912–19) fortsattes arbejdet solidt. Der blev bygget mh i Billund

1913 ved den tid Billund begyndte at blive hovedbyen i sognet, og i den tid virkede *Hans Jensen* flittigt som missionær. Missionshuset i Løvlund blev flittigt brugt, lederen her var gaardejer *Mads P. Jensen* († 1917).

Saa blev Grene udskilt som selvstændigt sognekald 1920, og den første sognepræst pastor *M. C. Frøkjær-Jensen* (1920–24) var afgjort IM, arbejdede stærkt for vækkelse, havde god kirkegang, men denne IMs aktivitet vakte ogsaa de grundtvigske til daad, og den kreds af KS, som 1918 var stiftet sammen med Grindsted, blev nu selvstændig, indkaldte gr præster og foredragsholdere, og erobrede halvdelen af menighedsraadet. Der blev ogsaa dannet en ungdomsforening. Men det var IM, der prægede. Søndagsskole og KFUM og K, voksede, og der blev holdt møder i de to mh. Skellene blev skarpe.

Pastor *Johs. Brus* (1924–59) skriver bl a: »Det var lidt af et problem, hvordan en ung københavnsk præst skulle klare sig her. Vel havde jeg arbejdet i et kirkefondssogn i Kbhvns IMs aand, som stemte med mine KFUMdages retningslinier, men allerede ved Absalons kirke viste det sig, at jeg ikke ubetinget følte mig hjemme i IM. I min ansøgning skrev jeg, at jeg ikke var retningspræget, og paa denne baggrund blev jeg indstillet i Grene, hvor der var lige mange IM og gr i menighedsraadet. Selv regnede jeg, der ikke havde megen forhaandskendskab til gr liv og IM paa landet, med, at det vel væsentligt ville blive IM, jeg skulle komme til at samarbejde med. Det gjorde jeg ogsaa i begyndelsen, men efterhaanden ændrede det sig, selvom jeg ikke direkte opponerede mod IM, som jeg helt igennem var blevet vel modtaget af. Dels blev jeg nok en skuffelse for IM, dels lærte jeg de grundtvigske at kende og blev godt modtaget af dem og opfordret til at holde maanedlige menighedsmøder i Elkær forsamlingshus og Billund. Jeg begyndte med et foredrag om »Fadervor som læremester i krd«, og fortsatte med mange forskellige emner, fra bibellæsninger til Kaj Munks skuespil. Tilslutningen var efter forholdene god, og jeg kom mere og mere til at føle mig hjemme blandt de virkelige grundtvigianere, som jeg forstod havde ældre rødder i sognet end IM. Jeg mistede dog ikke kontakten med IM, navnlig knyttede vor fælles interesse for Ydre Mission os sammen. Og selvom min kone og jeg gik ind som medlemmer af KS, bevarede vi mange venskabsforbindelser med de ældre missionsfolk. Flertallet i menighedsraadet skiftede mellem IM og gr.

En tid var der et *konvent,* først med pastor *Johs. With,* Vorbasse, som formand, derefter *Povl Olsen,* Sdr Omme. Jeg skal ikke nægte, at dette for en del paavirkede mig i tidehvervsk retning, skønt ikke alle konventets medlemmer delte denne retnings tanker. Til sidst opløstes konventet.

I de fleste af de 35 aar forløb arbejdet normalt i sognet. Men besættelsestiden bragte unægteligt visse forandringer, selvom vi ikke kom ud for voldsomme begivenheder. Der var tysk indkvartering i skolerne og i forsamlingshuse og i nogle hjem. Naboskabet til Vandel flyveplads førte til visse uheldige forhold.

Allerede 5 aar efter min ankomst hertil begyndte jeg at søge andet embede, men uden resultat. For mit eget vedkommende fortryder jeg ikke nu bagefter, at jeg ikke blev forflyttet, selvom jeg tror, at sognet ville have været bedre tjent med en afløser for mig før 1959«.

Lidt mere om Indre Missions vækkelse i Grene sogn.

I heftet: Fra vækkelsestiden i Grene sogn 1940 (Gudelige smaaskrifter nr 698) fortælles:

Løvlund mølle i vestsognet, hvor aaen er stemmet op til en dam og et lille vandfald i mange aar har drevet en mølle, fødtes 1852 *Lars Møller Jensen.* Hans moder var en hellig kvinde, hun døde 1865, hun havde fortalt sine børn meget om Jesus og lært dem at synge salmer. Faderen var uden religiøs interesse, men en god fader. Han hed *Jens Kr. Nielsen,* var en dygtig møller. Der kom mange i møllen for at faa malet korn. Her var et samlingssted, og brændevinsflasken gik flittigt rundt. Den unge *Lars* kørte med sin møllevogn rundt til folk, og han fik tidligt smag for spiritus. Bortset fra en kort læretid paa Houborg mølle tilbragte han hele sit liv i Løvlund. 1883 overtog han gaarden og møllen, giftede sig med en gaardmandsdatter, *Karen Iversen,* fra Dal, Grindsted. Dagen før han skulle giftes, drak han saa meget, at han maatte ligge i sengen for at sove rusen ud, men da bruden kom i fuld brudedragt, kunne han dog køre med til Grindsted kirke for at blive gift. Lars havde en ret stor forretning, vandmøllen var jo ikke afhængig af vinden, han drev den store gaard, handlede med kreaturer, blev en kendt og holden mand, men det liv han førte, var ved at ødelægge ham. Men saadan var det næsten allevegne. Der blev drukket tæt. Men Lars fandt ogsaa vej til tro og nyt liv, og det vakte opsigt. Om hans omvendelse hører vi:

Omkring 1886 blev det første IMs møde i G sogn holdt hos gaardejer *Peter Kristiansen,* Silkeborg, med *Laust Jensen,* Rygbjerg, som taler. 1888 gik der en stor vækkelse over Andsager. (se pastor *M. C. Madsen:* Fra mindernes væld). Den naaede ogsaa til Grene. Om vinteren blev der holdt et møde hos sogneraadsformand *Kr. Søndergaard,* Krog; en søn af ham var blevet omvendt i Vorbasse, og nu bad sønnen, om der maatte blive holdt møde i Søndergaard. Faderen mente, at sønnen var blevet en farisæer, der ville være bedre end andre, og han var betænkelig ved at opfylde sønnens ønske. Derfor raadførte han sig med lærer *Jensen;* det blev et velsignet og skelsættende møde. *Kr. Søndergaards* 3 døtre græd, og sønnen *Knud,* blev vakt. Han blev leder af IM her og senere missionær i Sdr Omme. Dagen efter skulle der være gilde hos sognefogeden, med drik, kortspil og dans. Der stod kamp i de unges sind paa Søndergaard, om de skulle gaa med. Døtrene blev hjemme. *Knud* manglede endnu mod til at bryde de gamle vaner. Men faa dage efter overgav han sig helt. Og paa enkelte gaarde brændte man kortspillene. Der var i Billund en troende smed, som fik en troende svend, *Kr. Mogensen.* Her begyndte de første samtalemøder i G sogn, og *Knud Søndergaard* var glad. *Kr. Mogensen* ledede møderne godt, fik

indkaldt fremmede talere, og der kom mange til møderne, og adskillige blev omvendt. Man begyndte en søndagsskole, og 1889–90 var der god vækst i samfundet. 1890 ombyggede de den gamle skole i Ankelbo til mh, og de ældre kunne fortælle om mange rige stunder der. *Peter Kristiansens* kone, *Stine,* blev redskab til Lars Møllers kones (Karen) omvendelse. Stine var en af de stille, hellige kvinder, der blev til stor velsignelse. Hun var nabo til Løvlund mølle, Stine og Karen talte meget sammen. Disse to og de troende mænd, der kom i møllen, gjorde meget for at faa mølleren med. Og da missionær *Hans Jensen* flyttede til Billund omkring 1890 og gjorde et stort arbejde, søgte han ogsaa at vinde mølleren. Men Lars blev vred og ville ikke til møde. *Hans Jensen* talte alvorligt med ham, og da *Lars* fik lungebetændelse og paa sygelejet bad sin troende kone om at give ham regnskabsbøgerne, sagde hun stille: »Du skulle i stedet gøre dit regnskab op med Gud!« Det talte svært til ham. Møllen laa ikke langt fra Hejnsvig kirke, og fra 1890 søgte mange til pastor *Tage-Jensen* der. *Tage-Jensen* besøgte mølleren, og mølleren blev omvendt. En tur til en gudstjeneste i Hejnsvig fik stor betydning for Lars. Et nyt afsnit i hans liv begyndte. Kortene kom væk, flasken kastet i mølledammen, bibel og andagtsbog blev flittigt brugt. Karen sang godt, og hellige sange fyldte hjemmet. Men de gamle svirebrødre spottede. Mange træk er fortalt om den velsignelse Lars blev til for naboer og bekendte. Han blev leder af samfundsmøder og af søndagsskolen, mange præster og missionærer har boet hos ham, og da missionshuset blev bygget i Løvlund 1914, var han den førende og i mange aar dets formand. En lammelse tvang ham til at trække sig tilbage, han var en enestaaende trofast ven, stod med stor autoritet, var præsternes gode medarbejder, og gennem søndagsskolen fik han betydning for det unge slægtled. Karen døde 1935, en ny vækkelse gik over Grene sogn 1935, hvor mange unge blev omvendt, og 1936 døde Lars Møller. Begravelsen foregik ligesom Karens fra det gamle hjem i møllen. (DnA 1925, s 78).

1899–1907 virkede miss *B. Bojesen* her, senere miss *Marius Christensen* († 59).

Formænd for IM i Billund: mejeribest *A. C. Christensen* 1919–24, gdjr *Laust J. Hansen,* til 33, gdjr *Kr. M. Kristiansen* til 36, lærer *Johs. P. Olesen* til 40, gdjr *Hans Jensen* til 52, gdjr *Chr. Rasmussen,* Billund. Samfundet har ca 250 medl. Nuv leder: Gdjr Jens Fr. Nielsen.

Formænd for IM i Løvlund: *Lars Møller Jensen,* gdjr *Johan Madsen,* gdjr *Søren Jensen,* gdjr *Jens Saugmann,* gdjr *Jens Madsen,* gdjr *Viggo Sørensen.* Den gl gdjr *Laust J. Hansen* var en af IMs bedste støtter gn mange aar. Samfundet har ca 75 medl, nuv leder er gdjr *Oscar Christensen,* Brundbjerggaard.

Det *grundtvigske* arbejde (KS) blev i en aarrække ledet af gdjr *Kr. Hansen* († 31), senere af *K. Nørregaard,* Elkær (* 83), malerm *Pedersen,* Billund, gdjr *J. Hansen Jensen,* Ankelbo, gdjr *Aage Kristiansen,* førstelærer *Sv. Hansen,* tømrerm *Tage Jensen,* Billund, *Laurids Puggaard Kristensen,* Plougslund.

Pastor *H. Sander Sørensen* har virket her siden 1959. Han er gaaet godt ind i arbejdet og skriver bl a:

»Forholdene maa siges at være gode. Befolkningen er kirkelig og velvillig. Et interessant sted at være præst, Billund i vældig udvikling, nu udpræget industriby. Der kan være modsætninger ml land og by, mellem IM og gr, men kirken samler. Skellene mærkes mest ved sogne- og menighedsraadsvalg, ellers fredeligt. Kkg ca 6 pct, foruden IM og gr, er der bibelkr, M og K spejdere, 2 KFUM og K, 2 sdsk. Kirkeligt samfund har ca 175 medl.«.

Der er nu 11 bibelkredse og en arbejderbibelkreds. Disse kredse kan evt danne grundstamme i en mgh ved en kommende kirke i Billund.

Skolen

Der oprettedes en selvstændig skole i Ankelbo Grene 1741, den første skole i herredet. 1861 blev skolen ombygget, senere solgt til missionshus, og der byggedes skoler i Krog og Billund i 90'erne. Begge skoler udbyggedes efter loven 1937, og 1963 byggedes *centralskolen* købstadsordnet, fra 1962 er skoleinspektør *Verner Pedersen* skolens leder.

Blandt lærere, der har virket her, nævnes især *Jens Jensen Grimstrup,* († 22), Billund, efterfulgt af Johs. P. Olesen, † 41, derefter overlærer *Svend Hansen.*

Ved Krog skole især: *H. C. Fog,* lærer her 1907–45, *J. Chr. Thomsen* 1946–59, *Johs. P. Dahl,* 1959 flg, samt lærerinde fru *Erna Madsen* (siden 1941).

Der har kun været 3 kirkesangere i G siden 1891: 1891–22: *Jens Jensen,* 22–41: *Johs. P. Olsen,* 42–: *Sv. Ingemann Jensen.*

Blandt sogneraadsfmd nævnes gdjr *Mads Hansen* († 35) og *Hans Jensen.*

Eventyret om legetøjsfabrikken »Lego«.

Det startede under landbrugs krisen i 1930-erne. Paa det tidspunkt fandtes i Billund en landsbyhaandværker, tømrer og snedker *Ole Kirk Christiansen.* Da byggeriet paa egnen standsede i kriseaarene, begyndte *Ole Kirk Christiansen* at fremstille trælegetøj.

Denne produktion har nu udviklet sig til, at der fra Billund eksporteres for millioner af kroner legetøj til Vesteuropa, Japan og andre lande. I USA og Canada er der oprettet licensfabrikker for det danske speciallegetøj. Fabrikant *Ole Kirk Christiansen* døde i 1958, men sønnen, direktør *Godtfred Kirk Christiansen,* som var faderens nærmeste medarbejder, har givet virksomheden yderligere vingefang, ogsaa bogstaveligt. – Om *flyvepladsen* fortælles.

Det begyndte, da *Kirk Christiansen* anlagde sin egen flyveplads, som kostede omkring halvanden million kroner. Den blev oprettet, fordi man havde et flyvebehov. Kirk Christiansen tilbød at stille pladsen vederlagsfrit til raadighed, hvis kommunerne ville udbygge den til lufthavn for større maskiner og til flyvning under alle vejrforhold. Det viste sig, at Billund med en radius paa 50 kilometer har større opland end Tirstrup og Aalborg, og disse beregninger var baggrunden for, at regionsudvalget for Vejle Amt straks viste interesse for planerne.

Ole Kirk Christiansen, Billund (* 91, † 58), begyndte at lave legetøj, og legetøjsfabrikken »Lego«, som han startede 1933, blev ved flid, opfindsomhed og nøjsomhed arbejdet op til et millionforetagende, med eksport til mange lande. Vanskeligheder har der været, 3 gange er fabrikken brændt, sidst 1942; med jysk stædighed fortsatte C og fik succes. For Billund har han betydet meget, 60–70 huse er opført alene til folk, der er tilknyttet »Lego«. Han var med til at starte borgerforeningen, har siddet i bestyrelsen for »Dansk arbejde«, været foregangsmand paa mange omraader, aktiv i menighedsarbejdet, i Indre Mission og KFUM. Han blev syg 1953, hans arbejdskraft svækkedes, men ikke hans virkelyst. Hans 4 sønner fører den store virksomhed videre, og den er stadigt vokset. »Lego« har faaet verdensry, og det er vist den eneste danske industrivirksomhed, der har ansat en præst: Pastor *G. A. Højlund,* se sp Rye, som personalechef. 1962–64.

G. A. Højlund vendte 1964 tilbage til præstegerningen og blev sognepræst i Rye, fordi han hellere vil være præst. Han siger, at han aldrig helt har kunnet tænke sig at holde op med at være præst, selv om tiden paa Lego er gaaet storartet.

»Men havde jeg været lige saa ked af at holde op med at være personalechef, som jeg var, da jeg holdt op med at være præst, havde jeg aldrig sagt farvel til arbejdet i Billund,« siger han til dagbladet Aktuelt.

»Opgaven paa fabrikken kan lige saa godt løses af en dygtig forretningsmand. Min baggrund som præst har der ikke været brug for. Da der er brug for præster andre steder, har jeg valgt at forlade Lego. I øvrigt vil jeg tro, at alle præster ville have gavn af at komme ud i industrien tre-fire aar og derefter komme tilbage til præstegerningen igen«

Der arbejdes med tanken om et *kulturcenter* i Billund med børnehave, bibliotek, ungdoms- og mghlokaler. Primus motor er direktør G. K. Christiansen, »Lego«.

Sogneraadsfmd **Hans Jensen** siger (1961) om **Ole Kirk Christiansen:**

Han var en dygtighed. Skulle han lave noget, skulle det være det helt rigtige. Han var snedker og tømrer. Landbrugskrisen i trediverne slog ham ud, men han gav jo aldrig op. Han kunne komme til mig og spørge, om jeg ville med ud at køre. Saa havde han lavet strygebrætter eller noget andet, som han tænkte, han kunne faa afsat, naar han tog ud til folk. Saa kørte vi rundt fra sted til sted, og det var helt morsomt, men Ole kom i reglen hjem uden kontanter. Folk havde jo ikke penge, og han maatte tage varer i bytte for sine ting. Engang lavede han disse yo-yoer, som var kommet paa mode. Da han ikke kunne faa dem solgt, fandt han paa, at de kunne bruges til hjul til legetøjsbiler, og det blev begyndelsen til Lego. Han kunne altid finde paa noget, og det kan de stadig ovre paa Lego. Ole Kirk blev jo en rig mand, men det forandrede ham ikke. Han var lige ydmyg og stærk i troen som rig og som fattig. Ogsaa i den retning har de taget noget i arv paa Lego. Jeg ved, at hver morgen, inden de tager fat paa arbejdet, samles de til andagt.

— Billund er for lille til en fabrik som Lego. At der opstaar en saadan virksomhed kræver store investeringer og rejser mange problemer. I øjeblikket bygger vi en skole til cirka 1,5 million kroner, og vi har et kloakeringsprogram i gang for en million. Vi skal skaffe plads til boligbyggeri. Vi er ved at lave en byplan, og veje og kloakker skal selvfølgelig anlægges efter den plan. Vi er klar over den fare, der ligger i, at en by bygges op omkring en enkelt fabrik. Kunne vi faa et par industrier til, uafhængige af Lego, ville det give os en mere solid basis.

Iøvrigt siger Hans Jensen:

— Man taler om de gode, gamle dage, men var de saa gode? Der var maaske nok tidligere en hjælpsomhed mellem menneskene, som er gaaet tabt. Jeg synes, vi har faaet mange goder, som vi ikke havde før. Man taler ogsaa om, at folk er blevet upaalidelige. Jeg kan ikke se, at det gælder her. Der er aldrig nogen i Grene sogn, der bliver pantet for skat, og vi kender heller ikke noget til tvangsauktioner.

Her er ikke standsforskel.

Vi er alle meget jævne. Vi er alle dus. Det har været saadan engang, at de eneste, vi ikke sagde du til, var præsten og degnen, men det er hørt op nu, da vi har faaet en præst, som helst vil være dus med befolkningen. Det har maaske sin rod i, at han er husmandssøn. Selv ovre paa Lego, hvor der er folk fra alle egne af landet, fra Tyskland, Schweiz og England, er de dus. (Axel Holm).

Kr Dbl 18. dec 61.

1920 oplyses: Prf bl, 1920, s 205): Kkg 20 pct, IM fremherskende, 2 mh, der benyttes meget, nogen gr, gode forhold. 1924: Kkg 20 pct, godt IM smf, samtalekredse, YMkredse, KFUM og K. 1931: Kkg 8–10 pct, afhængig af vejret, jævnt gode forhold, stillestaaende, retningspræget. næsten udelukkende kirkeligsindet befolkn, 2 maalbevidst arbejdende IM-smf, KS, DdU, sp holder mdl møder i fh. 1943: Kkg 8–10 pct, ujævn, gode forhold, men til tider vanskelige p gr a spændingen ml IM og gr, som hver gør sit arbejde. 1955: Kkg 5–10 pct, gode, brydningen ml IM og gr aftagende, gr flertal ved menighedsraadsvalg til 1953, men ikke bevidst gr flertal i bef, IM og gr gør hver sit arbejde, men fælles ungdomsm, 2 sdsk 2 IM smf, KS. 1966: Kkg 6 pct et levende sogn, stigende kkg, modsætn ml IM og gr svindende. 11 bibelkr, 2 IM smf (250 + 40) KS (175), se iøvr ovf.

Grene kirke, indviet 20. dec 1891 (arkit J. C. Fussing), er beskeden, opført af røde mursten, med skib, kor og et lavt vaabenhus mod vest. Skifertag, over vestgavlen en lille, muret tagrytter med pyramidespir. Flade bjælkelofter, dekoration i korbuen med evangelistsymboler, maleri fra 1891 af P. Møller (Emmaus), et ældre altermaleri (Nadverbillede) fra c 1850, hænger i skibet. Lille, romansk granitfont fra den gl kirke med dyrefigurer i brede arkader. Glat daabsfad. Jævn prædikestol fra den gl kirke med portalfelter, der er udfyldt med bladværk fra 1584. Lysekroner, skænket af sognefolk. Modelskib, en tremastet skonnert ophængt 1939, krucifix paa nordvæggen. To gravsten i vaabenhuset. Flere kvadre fra den gl kirke i soklen. 200 sd. Orgel.

Den gamle kirke blev brudt ned 1891, laa paa den gl, nu fredede kirkegaard, bestod af romansk skib og kor af granit, vaabenhus mod nord. Klokke i klokkestabel øst for koret. Den gamle kirke var lille, fugtig og brøstfældig. Regnen dryppede ned, kirken fik aldrig kakkelovn.

(Mack. D 324 f, 402, Johs. Brus: Om G kirke (se ndf), Hans Jensen: G kirke 1891—1966).

Der var megen interesse 1891 for opførelsen af den ny kirke i det fattige sogn, og mange gav gaver dertil. Man ville gerne have haft en anseligere kirke, men myndighederne satte sig derimod. Den gamle kirke laa afsides, men nu, da Billund by er vokset til, ligger Grene kirke igen noget afsides. Byggeudvalget var foruden pastor Sommer: Gdjr **Jens Jørgen Christensen,** kromand **Anders Ovesen,** gdjr **Kr. Kristiansen, Hans P. Jensen, Jens Kristensen, Niels Kristensen, Kr. Ølgod Kristensen** og lærer **J. J. Grimstrup.** De gjorde alle et stort arbejde for kirken. Medens den opførtes holdtes gudstj i Ankelbo mh.

Af **Ole Kirks** fond er bevilget 50 000 kr til en kirke i Billund.

Folketal: 1850: 299, 1901: 638, 1925: 994, 1965: 2184.

Altergæster: 1882: 568, 1892: 548, 1902: 595, 1912: 639, 1922: 1124, 1932: 663, 1942: 594, 1953: 894, 1962 2151, 1965: 2240.

Menighedsraad: 1904: 3 IM, 1 gr, 1922: 3 IM, 3 gr, 1934: 4 IM, 3 gr, 1943 og 1947: 3 IM 4 gr, 1953: 4 IM, 3 gr, 1961: do, 1965: Valg 4 IM, 3 gr, fmd direktør **Søren Olsen**, Billund.

Sognepræst

(1920: 3. kl, 1946: 2. kl, 1958: 12. kl. — Pgd i Billund fra 1920, ombygget).

1. 5. sept 1920–7. febr 24: **M. C. Frøkjær-Jensen,** fl t andenpræst Store Hedinge, se Tikøb.

2. 6. maj 1924–31. marts 59 (kkp Absalons k, Kbhvn 1. april 21): **Johannes Otto Koefoed Brus,** * 28. nov 93 Frederiksberg. Forældre: Lærer i Skamstrup Johan Kristian B og Anna Mathilde Koefoed. Stud mtrp 12, c 18^1 (h_1), hjpr Absalons k, Kbhvn 9. maj 19, afsk 31. marts 59, † 19. juli 63. ~ 16. juni 22 Valborg Dorthea Jensine Henriksen, * 4. maj 01 Kbhvn, † 26. dec 61. Forældre: Banefmd Niels Peter H og Inger Marie Andersen.

Skrev 34: Lidt om Jesu forkyndelse (Kirke og Folk) s 297 f, 41: Om den gl Grene kirke, Fra Ribe a og Ribe st aarb 52, Om G kirke (Kirke og Folk) kronik i Vejle a folkebl: Af G kirkes saga. Om pastor B, se ovf.

Pastor *Brus* var københavner og havde som præst i Københavns tilknytning til Indre Mission og Kirkefondet. Ikke let at blive godtaget i et jysk hedesogn, stærkt præget af vækkelser. Han søgte kontakt med den grundtvigske kreds her, holdt foredrag og bibellæsninger og samlede en del, men blev vist ikke hjemme dér. Teologisk blev han nok ogsaa paavirket af Tidehverv. Efterhaanden levede han sig sammen med sognet og blev almindelig afholdt og respekteret af alle jævnfør en bemærkning, jeg har hørt: Som menneske var pastor Brus nærmest fejlfri. Han holdt saa meget af det gamle Grene, men havde svært ved at tage den omvæltning, som byens (Billund) omdannelse til fabriksby skabte. Han var en stille mand, beskeden i sin færd, en fredens mand. Hustruens sygdom, hun blev efterhaanden ødelagt af leddegigt og maatte i mange aar køres i rullestol, og en tiltagende tunghørighed for hans vedkommende gjorde, at han lukkede sig inde i sit studereværelse og blev en meget belæst mand, som det var meget interessant at besøge og tale med. Hustruen var trods sin sygdom et meget levende og interesseret menneske, som fulgte med i sognets liv, litteratur o s v. De bosatte sig i Grindsted, men fik kun faa aar sammen. Der var et rørende forhold mellem ægtefællerne, saa forskellige som de ellers var paa mange maader.

Det var rart at efterfølge en præst, som trofast gennem mange aar havde passet sit embede under svære kaar og efterlod en menighed, som var kirke- og nadversøgende og offervillig. Tre af pastor Brus' konfirmander er præster, nemlig sognepræst *N. P. Sørensen,* Lutherkirken, sognepræst *Mads Thomsen,* Skærbæk, og sognepræst *Egon Madsen,* Horsens (Langholt), hvilket ogsaa kan sige noget om præstens position i sognet. (H. Sander S).

3. 29. aug 1959 (rkp V-Ø Hassing 9. nov 42): **Harald Sander Sørensen,** * 4. okt 10 Sjøstrup ved Aars. Forældre: Husmd Jakob S og Elbine Marie Nielsen. Stud Rønde 29, c 35^2 (h_1). Hjpr Orø 25. okt 35, kkp V-Ø Hassing 9. sept 36. ~ 30. jan 38 Karen Nielsen, * 13. april 11 Barrit. Forældre: Gdjr Anton N og Mary Cathrine Jensen. – Kusine ~ Hjorth, rkp Enghave k, Kbhvn. Hustrus kusine ~ Kastrup, Videbæk.

Friv hjemmearb DMS, kredsfmd DMS 42—59, tilsynsførende ved fængselshjælpen t 59, kredsfmd DMS 61.

Litt: (se under Grindsted) John M. Møller: Hist oplysn om Slaugs herr, 1914, artikler i Vestkysten 1940 med pastor C. O. F. Sommers minder, 1940: Fra vækkelsen i Grene (Gudelige smaaskrifter), Kr dbl 18. dec 61: Interview med sogneraadsfmd Hans Jensen ved Axel Holm. IM Hist 1912, s 526.

VORBASSE

(med filialkirke i Skjoldbjerg)
Hejnsvig var anneks 1810—1910.

Vorbasse sogn, 9215 ha, er en højtliggende og overvejende flad hedeslette, enkelte bakkeøer (Trindhøj 96 m, Lundebakke 87 m), sandet jord, en del flyvesand, stejle skrænter ned til Holme aadal. Det meste af heden er opdyrket eller beplantet, de store moser afvandet (Østermose mm) flere smaasøer. Store plantager: Fromsejer pl og Nørsøgaard pl 712 ha; Slavgaard pl, 433 ha, Høllund søgaard pl, 501 ha, Gejlvang pl, 430 ha, og mange mindre plantager, de fleste plantet efter 1877, især i 1890'erne.

Byerne: *Vorbasse,* 797 indb, bymæssig bebyggelse m skole fra 1941, bibl, mh fra 1893 (omb 1926), fh fra 1919 (omb 1957), alderdomshj fra 1951, feriekoloni (P. Grubes anlæg blev 1962 skænket til Blaa Kors), sportsplads, missionshotel, butikker, en del industri (vejmateriale, cement), kartoffelcentral, fabrikation af »Ønskehuse«. *Fitting* m grusgrav, kartoffelcentral, *Skjoldbjerg* m skole fra 1955 (for S og Almstok i Randbøl). Bebyggelser: Nebel med mh, Høllund, m minkfarm, Lille Almstok, Frederiksnaade, Rankenberg, Gejlvang, Sønderhede. Ved Holme aa et større dambrug. Hedeselskabets skovridergaard.

Lærer **Vald. Andersen,** Bække, udg 1963: Vorbasse, et hedesogns historie. Under henv dertil anføres flg:

Oltidsminder: 3 langdysser, et dyssekammer og 73 høje, 184 høje er sløjfet. Nogle grave fra den yngre romerske jernalder. Paa Fitting mark fandtes 1923 en skindpung med mønter fra 16-hundredtallet.

Sognet har været dækket med skove, hvad rester af egekrat vidner om. Der har været kirke i Fitting og i Almstok, den sidste »røde kirke« nævnt i »Ribe oldemoder« som laa øde c 1340 (mindesten paa stedet, hvor rester ses). Den berømte **Hellig legems kilde,** i V kirkegaards sydvesthjørne, søgtes endnu omkr 1625, og her blev holdt marked 30. april Valborgs aften. P gr a uordener blev markedet 1653 henlagt til Kolding, men det blev ikke overholdt. Det blev saa holdt 1. maj, en tid flyttet til Grindsteddal (Schmidt: D. H., 154). Der holdes stadig markeder i V, det største er sommermarkedet i juli, de har været stærkt besøgt (1864 var der 127

skænketelte). Man sagde i Sydjylland: »Mødes vi ikke før, saa mødes vi paa Vorbasse marked.« 1869 oprettedes et foraarsmarked. Med smil beretter man om professor **Labri**, der var en af markedets populære gøglere, og som kaldte en lille fredelig dam i byen »Vorbasse krigshavn«.

Under den sorte død og svenskekrigene led sognene her paa egnen meget. Det siges, at flere landsbyer uddøde dels under pest, dels under krigene, skovene hærgedes, gaardene lagdes øde. Folk søgte skjul i heden (de saakaldte »findhuller«). I Fitting er der rester af en skanse. Ved helligkilden blev 1962 gjort interessante fund (skal maaske genopsættes). Udgravning af kirkegaard i Fitting begyndte 66.

Hedens opdyrkning har ikke blot optaget folk her paa Dalgas tid. 1760 indkaldte regeringen **tyske kolonister** til Vorbasse og Randbøl sogne. De fik anvist de helt øde landsbyer Knurborg, som blev kaldt Frederiksnaade, og Skjoldbjerg, som blev kaldt Moltkenberg, men senere fik sit gamle navn igen. Der blev oprettet skoler, og præsten fra Fredericia holdt katolske gudstjenester, mens sp i Vorbasse holdt lutherske gudstj, og der anlagdes en kirkegaard ved Frederiksnaade. Men allerede 1765 drog de fleste kolonister bort, utilfredse med forholdene. I stedet antoges danske kolonister, som fik skattefrihed, og da de klagede over gaardenes beliggenhed, blev de flyttet (husene fra 1794 kaldtes »Colbjørnsensfejde« efter Chr. Colbjørnsens strid med jyske proprietærer om landboreformerne). 1838—43 fik kolonisterne ejendommene tilskødet for ialt 800 rdl. Mindesten rejst paa kolonisternes gl kirkegaard.

29. febr 1864 var **fægtningen ved V**, da danske dragoner overrumpledes af westfalske husarer, men slog angrebet tilbage under løjtnant **V. Saurbrey** og tog 34 fanger. En mindesten er rejst i Skødebjerg plantage 1880. (Se: Fra Ribe a 1904).

For **Dalgas** er der mindesmærker ved Høllund søgaard (stor statue), og i anlægget i Vorbasse.

Etatsraad **Jacob Moresco**, som ejede **Fromsejer**, begyndte 1906 ejendommens store beplantning og opførte en anselig toetages jagthytte.

Et lille stykke kulturhistorie fra V:

Fra det gamle Vorbasse fortæller en søn af pastor **O. H. Jensen**, der var sp her 1874—77, departementschef i Statistisk departement **Adolph Jensen**, bl a i Berl aftenavis 27. marts 1943:

»Med støtte i optegnelser fra min mors haand har jeg nedskrevet de følgende træk af livet i den lille hedeby for 70 aar siden.

Jeg husker, at jeg, trods mine unge aar, betragtede det som en god vittighed, naar den daværende kromand erklærede, at Vorbasse laa »lige midt i verden«, idet der var 5 mil til hver af købstæderne Vejle, Kolding, Ribe og Varde. Trods denne »centrale« beliggenhed var stedet paa den tid øde nok. De faa gaarde og huse, der dannede landsbyen, laa som en oase i den vidtstrakte, lyngbevoksede Randbøl Hede, og den vanskelige forbindelse med omverdenen henviste beboerne baade til at føre en udpræget naturaløkonomi og til en stille og lidet begivenhedsrig tilværelse.

Ikke desto mindre har min mor karakteriseret befolkningen i Vorbasse sogn i halvfjerdserne som »flink, livlig og intelligent og navnlig i besiddelse af overraskende takt og belevenhed«. Standsfordomme mærkede man ikke meget til; gaardmænd og smaakaarsfolk omgikkes paa lige fod. Bundfattige var meget faa, og den fattigunderstøttelse, der var nødvendig, klaredes vist saa godt som udelukkende af »De fattiges kasse«, dvs kirkebøssen, hvortil degnen hver søndag under gudstjenesten indsamlede bidrag i en pose, som han ved hjælp af en stang holdt hen for næsen af hver enkelt kirkegæst.

Baade hjemmenes udstyrelse og den daglige livsførelse var præget af en enkelhed og nøjsomhed, som man nutildags vanskeligt kan forestille sig. Da det forleden dag blev fortalt, at en ung pige fra en mager egn i Vestjylland paa sin første tjenestedag hos en københavnsk husmoder spurgte denne »hvad skal vi ha' til kartoflerne i dag?« saa jeg for mig billedet af det sædvanlige middagsmaaltid hos Søren og Gitte, forpagterfamilien i Vorbasse præstegaard, hvor menuen var et vældigt fad dampende kartofler, som dyppedes i smeltet fedt. I præstegaarden var levemaaden til daglig noget (men ikke meget) bedre end hos egnens øvrige beboere. Brødbagning fandt kun sted een gang om maaneden, og øllet var baade tyndt og surt. Men to gange om aaret, naar konfirmand-offeret blev leveret in natura, var der ingen smalle steder; saa kunne de indstrømmende honorarer i form af harer, galende haner, æg og navnlig smør i alle regnbuens farver næsten bringe min mor til fortvivlelse; vi maatte jo spise os ud af al denne midlertidige overflødighed.

Der var dog eet nydelsesmiddel, hvorpaa befolkningen i Vorbasse ikke sparede i de tider; det var spiritus, mest i form af »smaa sorte« (cikoriekaffe med en snaps brændevin i). Ethvert besøg, ligegyldigt hvad anledningen var – en handel, laan af et redskab, soen trukket til orne osv. – højtideligholdtes med et par »punser« eller tre. Egentlig fordrukne var dog vist kun faa af mændene og ingen af kvinderne, men jeg mindes en enkelt undtagelse. Det var *Jørgen Houborg*, en gammel mand, hvem livets ublide tilskikkelser havde gjort til særling og eneboer. Med egne hænder havde han klinet sig en hytte paa herreløs grund langt ude paa heden. Hvad han levede af, var et aldrig opklaret mysterium, men fuld var han altid. Da det rygtedes, at Jørgen ikke i lang tid havde vist sig i byen, gik mor og jeg ud til hans hytte, medhavende en fyldt madspand. Vi fandt ham sengeliggende og tilsyneladende døende. Da mor saa en brændevinsdunk indenfor Jørgens rækkevidde, formanede hun ham til hellere at spise den medbragte gode mad end at drikke sig ihjel, men Jørgen svarede hvast: »A wil s'gu raad mig sæl«. Da mor, som ikke var til at spøge med i det stykke, tog dunken og hældte indholdet ud af døren, sprang Jørgen rasende ud af sengen og ville slaa. Der var ikke andet for os at gøre end skyndsomst at tage flugten. Dagen efter mødte Jørgen Houborg op i kroen og fik dunken fyldt uden betaling, for – som kromanden sagde – »det er jo da hans jennest' fornøwels«.

Medens min mor saaledes kom tilkort overfor Jørgen Houborgs drikkeri, hævdede hun sig i øvrigt i befolkningen som den kloge og kyndige raadgiver. Hendes ofte paakaldte og aldrig svigtende hjælpsomhed gav hende en myndighed, man villigt bøjede sig for, hvad enten det nu gjaldt bilæggelse af en huslig strid, ordningen af paragrafferne for en pige, der var kommet galt af sted, eller tilvejebringelse af en symaskine til at gaa paa omgang mellem sognets fattige husmødre. Det var dog især som en slags »klog kone«, at min mor vandt stor anseelse. Der var i de tider ikke noget, der hed sygekasse, og desuden boede den nærmeste læge i Grindsted halvtredie mil

borte. Det er derfor ikke til at undres over, at den alt formaaende præstefrue maatte tage affære baade overfor buldne fingre, hugormebid og mere alvorlige lidelser og sygdomstilfælde. Engang da en barselskvinde var lige paa grænsen af kvælning, fordi en sveskesten havde sat sig fast paa tværs i halsen, lykkedes det mor ved hjælp af en træstrikkepind at faa stenen vendt, saa at den kunne glide ned, en bedrift, som indbragte mor beundrende anerkendelse, da den berettedes ved lægens næste besøg i præstegaarden.

Paa andre omraader nød beboerne i den afsides egn godt af lærer *Grubes* mangesidede dygtighed. Grube var ikke »rigtig« skolelærer; uden seminarieuddannelse fungerede han som saakaldt »vinterlærer« – ligesom *Kræn Koustrup* i Blichers »E Bindstouw«. Trods sine meget begrænsede kundskaber var Grube imidlertid en udmærket lærer. Da biskop *Balslev* efter en visitats udtalte, at Grube vist formaaede at lære børnene alt, hvad han selv kunne, skal min far have svaret: »Ja, og lidt til«. Far, som omtrent kunne Charles Dickens udenad, mente hermed, at Grube, i modsætning til den gradgrindske(?) lærer i »Strenge Tider«, forstod under kundskabsmeddelelsen at tale ogsaa til elevernes fantasi og hjerte. – Om Kræn Koustrup hedder det, at han om sommeren var murermester; det passede ogsaa paa Grube, men han fuskede i øvrigt i alle haandværk. Da døre og vinduer i den meget forsømte præstegaard trængte til at males, spurgte min far spøgende Grube, om det ikke var et job for ham. Han tog det for alvor og mødte til vor store forundring nogle dage efter med papirhue, malerpotter og hele det faglige udstyr. Grube var en smule bogbinder, lidt skoflikker, en taalelig dyrlæge; der var intet, han gik af vejen for, naar han kunne tjene et par kroner til føden for sit usle pjus af en kone og den store flok af unger derhjemme i den kummerlige rønne med det stolte navn »Katrinelyst«. – I een henseende var Grube forskellig fra hans forbillede hos Blicher; der var jo det ved Kræn Koustrup, at »te aa maahn wa han ett saa fulkommele som æ Præjst, for han had ett gon i den suet skuel«. Grube havde heller ikke gaaet i den sorte skole, men alligevel viste han sig som præstens overmand i at mane. I præstegaarden plagedes vi af rotter i køkken, fadebur og bryggers, og alle midler til at fordrive de ubehagelige gæster havde vist sig virkningsløse. Endelig raadspurgtes Grube, og selvfølgelig paatog han sig at udrydde rotterne, men det skulle ske ved nattetid, og han ville ikke have tilskuere. Hvad Grube da foretog sig, fik aldrig nogen at vide, men utøjet svandt.

Under andre omstændigheder var Grube maaske blevet en himmelstormer; nu bandtes han til jorden af pligtfølelse overfor den sultne flok i »Katrinelyst«, hvis velfærd beroede paa hans ukuelige vilje til at udnytte sin formaaen til det yderste.

Hvad der i min erindring om Vorbasse-tiden fordunkler alt andet, er det store sommermarked, som varede samfulde tre dage, og som baade af voksne og børn længe forud blev imødeset med glad forventning. Paa markedsdagene var der »aabent hus« i alle hjem. Man modtog som betalende spisegæst enhver, der meldte sig, og overalt, hvor der fandtes noget, der lignede en soveplads, fandt en træt markedsgæst hvile for natten. Ogsaa præstegaarden havde fuldt op af gæster, og det kolde bord stod dækket hele dagen. Mor besørgede opvartningen, da begge tjenestepigerne naturligvis opholdt sig paa markedspladsen.«

Pastor *Tage-Jensen* (1890–1900) fortæller (Ribe st aarb 1944, s 43 f), at hvor der 1890 groede lyng og revlingris nu (1944) er veldyrkede marker. Smaa magre ejendomme, som kun havde 6–8 køer, har nu 40. De lave, tarvelige bygninger med de smaa, sandede kaalgaarde er afløst af velbyggede gaarde og smukke haver. Der var 3 mil til jernbane, 2½ mil til nærmeste læge (Grindsted, Egtved). Her var langt mellem husene, og udsigten var vid over de brune heder og moser. Under vestenstorm kunne man ved at lægge øret til jorden tydeligt høre Vesterhavet 8–9 mil borte.

Vorbasse ligger mellem Kolding og Grindsted paa Jyllands højderyg. Men skønt man er nærmere Østjylland end Vestjylland, ligner landskabet Vestjylland. Og befolkningen er som vestjyder. Der arbejdes haardt, man er lige med hinanden, og der er en udstrakt gæstfrihed.

Kirkelivet i ældre tid

Grindsted var oprindelig anneks til Hejnsvig, men 1641 blev Grindsted hovedsognet. 1810 blev Hejnsvig anneks til Vorbasse, medens Grene, der hidtil havde været anneks til Vorbasse, nu blev anneks til Grindsted. 1822–32 var Hejnsvig dog atter forenet med Grindsted-Grene, medens Vorbasse var forenet med Verst-Bække, og 1910 udskiltes Hejnsvig fra Vorbasse, og 1920 udskiltes Grene fra Grindsted, saa der nu i stedet for kun 2 sognekald i Slaugs herred blev 4.

I det vidtstrakte og besværlige, afsides embede har der været ikke mindre end 43 sognepræster siden reformationen. Præsterækken synes i de første aar efter reformationen at have været noget broget.

Den første lutherske præst skal have heddet *Iver Meier. Svend Oster* († 1555) kaldes ogsaa Severinus. *Iver Madsen* (1555–60) af Andst, havde været sp i Andst, mindes for slagsmaal og drab (i en rus) af en karl.

Niels Pedersen Reffinghoved (ca 1560–94) efterfulgtes af *Søren Grummesen Gørding,* der blev relegeret samme aar for uskikkelighed. *Chr. Stephansen Weerst* († 1629) var præstesøn fra Veerst, *Johan Høllund* døde 1631. *Peder Christensen Marrebæk* (1632–62) havde ikke studeret ved universitetet, men tog dog attestats der og »fik kaldet her, fordi det var saa ringe«. Han havde da kun været student i 2 aar. Han døjede meget under svenskekrigene og under de vanskelige forhold, blev provst 1661. Svenskerne afbrændte pgd 1659. (W III, 619). *Johan Henriksen Koch* (1662–96) havde flere sager. Bymændene klagede over, at han tog deres heste ind, naar de gik paa hans toft, en mand klagede over, at præsten havde slaaet hans kone og forfulgt ham selv

med en bøsse, en anden klagede over, at præsten havde bortvist ham fra skrifte (præsten sagde, at manden havde overfaldet ham), 1672 klagede alle bymændene over præsten, fordi han havde overfaldet og slaaet dem, mens de gik paa marken og høstede (DS III, 339), men trods alle klager beholdt han embedet. Pgd brændte atter 1671. Hans datter blev gift med eftermanden, *Jørgen Jørgensen Bang* (1695–1720) af Sandager-H. Hans sønnesøns datter var gift med Grundtvigs fader (se Udby Ø). – *Rasmus Nørring* (1720–21) havde været skibspræst. Det blev sagt, at hans kone selv pløjede og ligesom formandens kone undertiden var borte 2–3 dage for at skaffe føde til sit hus. Saa ringe var kaldet. – *Jørgen Crone* (1721–35) havde været hører i Kolding. Hans enke døde 1754 i stor usselhed. – *Andreas Werlin* (1735–43) flyttede til Ø Egesborg. Mag *Hans Vilh. Jensen Kaalund* af Jersie-S (1743–45) var en velbegavet, men karakterløs mand. Han havde studeret i udlandet, og som feltpræst ved garden været med tropperne i Hannover. Men han gjorde sig hurtigt umulig i Vorbasse, blev udlagt som fader af en pige her og ved en provsteret fradømt embedet, skønt beboerne gik i forbøn for ham (Brorson Vis, 208). Han levede senere i fattigdom som lejlighedspoet i Kbhvn. Efter sagnet skal han have opfundet »en særegen industrigren« og ved sine poetiske petitioner at have sat folk i fulde 2 aar i contribution til hans kones begravelse« (Frost 82, N 301). – *Marcus Nexøe* (1745–55) er en af de betydeligste præster her. W omtaler ham som »ret en Herrens præst, som med berømmelse forestod baade Guds og sit eget hus«. Han havde været lærer ved vajsenhuset, fik plads hos den herrnhutiske stiftsprovst *Gerner,* hvor han tog sig af tyendet og holdt gudelige forsamlinger. 1741–44 var han kateket i Bragernæs, Sydnorge, et af brændpunkterne for det zionistiske røre, idet man ikke var tilfreds med sognepræsten der. Skønt Nexøe ikke tog parti for separatisterne, billigede han ikke nogen haard fremgangsmaade mod dem, og da han selv uden sine foresattes tilladelse holdt gudelige møder og ogsaa i kirken kunne optræde uforsigtigt, fik han ord for at være sværmer, og der udspredtes rygter om ham. Der blev klaget til kirkekollegiet, og han blev hjemkaldt 1744. Aaret efter tog han teologisk embedseksamen og blev sognepræst i Vorbasse. Han tog fat med energi, arbejdede for ungdommens undervisning, virkede for at faa bygget skole i Vorbasse, idet degnen hidtil havde haft børnene i sin stue. Skolepatronen, generalinde *Scholten,* stod dog køligt, men allerede 1746 indberettede provsten, at de unges kundskab havde »indvortes levende kraft«, og en del kunne svare efter forklaringen, men 1750 ejede kun faa forklaringen; M. T. Nexøe stod herrnhutismen nær, havde bøger af Zinzendorf og Spangenberg og »Lærebog for brødre«. Han vandt indgang for sin forkyndelse hos en del af menigheden, og nød stor respekt.

Joakim Ewald (1755–64) havde ogsaa været lærer ved Vajsenhuset, han var degnesøn fra Bredebro, flyttede til Hviding, hvor hans hjertelige pietistiske forkyndelse gav anledning til en vækkelse (Dsk kirketid 1892, nr 38). I Vorbasse befandt han sig vist ikke godt, hans arbejde her siges at »være uden frugt«. Han blev betragtet som medlem af brødremenigheden og samarbejdede med dens udsendinge. Hans varme, enfoldige vidnesbyrd om Jesu kærlighed til syndere fandt ikke genklang i Vorbasse. Han havde en god støtte i sin fromme og trofaste hustru, Esther Sønnichsen fra Grelsbøl ved Tønder. (Se Elle J, Pietismen s 59, J. Brodersen: Fra gamle dage, 1912, 234 f, Rantzau: Geschichte der Diaspora). Ewalds datter blev gift med den kendte pietist, pastor *J. F. Boesen,* Vigerslev, Fyn. Brorson skriver 1761 at Ewald prædikede til hele ungdommens fornøjelse. (Vis 150, jvf brev s 278 og 324). *Niels Bisted* (1764–77) flyttede til Grejs-S, *Fr. Lorenzen* (1777–84) blev diakon i Haderslev, derefter sp Rødding-S, *Ferdinand Treu* (1784–89) havde været sp i Kind, Bergen stift, hvor han efterlod sig et varigt minde ved sine særegne forhold. Han rejste uden at aflægge regnskab osv. Var en vældig rimsmed. Flyttede til Hodde-T, se der (WI, 654). *P. F. Mohr* (1789–94), se Rejsby.

Wulf C. Müller (1794–1802) (Se saml t jy hist og top 3, r V, 425 f), havde været sp paa Bogø, men byttede embede med *H. C. Busch,* der var udn hertil. Busch ydede Müller 1000 rdl i bytte. *Müller* roses for sin »mageløse messe«. *Hans Wandall* (1803–10) flyttede til Uggerslev-NH, se Gudbjerg, se der, Dr *P. N. Frost* (1811–14) blev stiftsprovst i Ribe, se der, han var virksom, ivrig skolemand, han udgav en beskrivelse af pastoratet, se ndf, derefter ledigt. *L. F. From* (1819–22) fl t Veerst, se Norup, derefter ledigt. – *P. Koefoed,* (1832–36), fl t Sulsted-A, se Klim-T-V, *H. N. Langballe* (1836–44), fl t Tønning-T, se der. *H. B. J. Cramer,* (1844–50), fl t Stauning, se der.

Kirkelivet siden 1850

Der var ikke meget kirkeliv, lidt pietisme havde overvintret fra *Nexøes* og *Ewalds* tid, men slid, drik og fattigdom prægede mange hjem. Efter 1870 begyndte Hedeselskabet med opdyrkning, kultivering, afvanding af moser, og lidt efter lidt ændredes billedet. Pastor *P. C. A. Dybdal* (1850–56) var en dygtig skolemand, flyttede til Sennels, pgd brændte 1852. Pastor *Joh. F. Wesenberg* (1856–64) flyttede til Harte-B, *Johan P. Lund* (1864–74) flyttede til V Vedsted, se der, *O. H. Jensen* (1874–77) var en kølig, praktisk natur, ikke fremragende som prædikant (se her S 281 f og II, 498), pastor *J. G. Korn* (1877–82) var en fin, kultiveret mand, national, havde deltaget i krigen 1864 (se her II, 258).

Pastor *P. C. F. Petræus* (1882–90) var en høj, værdig prælatskikkelse, *Chr. Christensen,* der blev præst i USA og var født i Hejnsvig 1871, en kundskabstørstende dreng, der voksede op i meget smaa kaar, fik plads paa herredskontoret i Holsted og virkede for IM der (se s 161), senere drog til USA, og døde 1959), har i sine erindringer (ved Poul H. Fromsejer, IM tid, 1960, s 497) fortalt om sin barndom, om sin alvorlige meget faamælte fader, *Anders Christensen,* en reel og solid mand, og om lærer *Møller,* Vorbasse, som var med til at give drengen lyse minder. Pastor *Petræus*

gav en dag drengen en tokrone, fordi han læste saa pænt. Men konfirmationsforberedelsen var ham en skuffelse. Pastor P var efter Cs beskrivelse »en ejendommelig og tungsindig mand. Han kunne være overdreven god, men han var meget hastig, naar han kom i daarligt humør. Nogle sagde, at han var vist »ikke helt rigtig i hovedet«, andre at han havde studeret for haardt, andre at det var en ulykkelig kærlighedsaffære. Han var ugift. Stundom kunne han gaa hen mod en væg, holde haanden for panden og knuge den fast mod væggen i længere tid. Maaske led han af hovedpine. Jeg holdt alligevel af ham, fordi han havde givet mig tokronen. Men hans religionsundervisning har lige saa lidt som konfirmationen formaaet at give mig en eneste varig impuls«. – Dette lidt ensidige billede bør dog suppleres med andres indtryk af ham (fra Rold-V). Han var med i et konvent i Østhimmerland, ledede en præste-læsepakke, var præget af gammel kultur, en følsom natur, stilfærdig, højkirkelig, venlig, men ret kølig over for IM. Paa hans gravsten staar: »En trofast Herrens tjener« (se her V, 273). I hans tid bredte vækkelsen fra Andsager sig hertil.

Pastor *Tage-Jensen* (1890–1900) kom til at sætte dybe spor. Adskillige regner hans præstetid som et vendepunkt i Vorbasse-Hejnsvigs aandelige historie. Han har i Ribe st aarb 1944, s 43–98 udførligt skildret sine præsteaar her:

Tage-Jensen var ikke fyldt 25 aar, da han blev udnævnt, den yngste af ansøgerne (kong Chr IX sagde ved audiensen: »De ser jo ud som en ung student!«!). Pastor *M. C. Madsen,* Andsager, havde holdt møder i Stenderup skole, og fra Vorbasse-H gik flere dertil. En kreds af nyomvendte: Husmand *Chr. Christensen,* Klink, husmand *Fr. Grove,* gaardejer, sogneraadsformand *Niels Nielsen,* Nebel, og andre, som var blevet vakt ved møder af missionærer (*Skydsgaard, Jens Holt, Hans Jensen* og biskolelærer *Chr. Jensen,* Billund) henvendte sig til *Jens Holt* og spurgte, om han kendte nogle unge IMs præster, der ville søge hertil. *Tage-Jensen* og *Chr. Holt* (Jens Holts søn, se sp Nazaret k, Kbhvn) var gode venner, og skønt *Tage-Jensen* havde tilbud om at blive kateket baade ved Trinitatis kirke og sekretær for Kbhvns IM, valgte han at søge til Vorbasse-H. Sogneraadsformand, sparekassedirektør *Niels Nielsen* og husmand *Fr. Grove* (søn af pastor G, Lejrskov) rejste til Kbhvn for at tale den for dem ganske ukendte kandidats sag. Deres tillid til *Jens Holts* anbefaling var absolut. Udnævnelsen faldt »Kolding folkeblad« for brystet. De grundtvigske ønskede c *J. H. Plesner,* Askov, som kort efter blev udnævnt til sognepræst Brande. Begge blev ordineret i Ribe 2. juli 1890 (Tage-Jensens 25 aars fødselsdag). Tage-Jensen gengiver nogle meget smukke breve fra *Niels Nielsen* og *Fr. Grove,* modne kristne mænds ærlige sindelag lyser gennem hver linie. *Niels Nielsen* († 1914 i kirkebogen er tilføjet: afdøde gavnede sognet betydeligt) var til sin død *Tage-Jensens* nære ven, en høj, lidt foroverbøjet, ægte hedebonde med blanke udtryksfulde øjne, lidt stammende, men klar i sine meninger og lynhurtig til at finde kærnen i en sag. Han havde kun ringe skoleuddannelse, men var juridisk kyndig, ordnede folks juridiske sager fint, ubestikkelig ærlig. Han var velstillet, havde mange tillidshverv, var højt agtet i sognet. Han kom trofast i kirken, havde mange alvorlige samtaler med præsten. Ofte var han ledsaget af sin gode ven, *Johs. Madsen,* Nebel, en ætling af pastor *Wulf Müller* her, hvis sønnesøns søn, pastor *Johs. Møller,* Kærum, udgav »Slaugs herreds historie«, 1914. De to venner havde deres gode heste, men de gik (»Der er ikke saa langt, naar vi sætter lige til!«) de 4–5 km til Vorbasse, ja Niels N gik til fods de lange veje til Brørup, Grindsted osv. Hans raad var gode at lytte til for den unge præst.

Rygterne havde fortalt, at den ny sognepræst var en arg missionspræst, maaske som *Carl Moe.* Men i saa henseende blev folk skuffet. *Tage-Jensen* ville forkynde om synd og naade. Kirkegangen blev stor, især i Hejnsvig (33 pct plus adskillige fra nabosogne, Bække og Lindknud), vejene var sorte af kirkegængere og der var festligt i den tarvelige kirke (som en nabopræst kaldte en »faarefold« – ikke et ueffent navn). Der var tæt fyldt, helt ind bag alterskranken, og folk sad i lag i stolene, skiftedes til at staa og sidde. De første vintre var kirkerne uopvarmet om vinteren. Om søndagene tøede isen paa loftet ved de mange menneskers varme, og det dryppede baade paa præsten, degnen og kirkegængerne. Den unge præst havde »i det store og hele en herlig tid her i de 10 aar«. Store vækkelser gik over begge sogne. Det begyndte i Hejnsvig, hvor hørelysten var størst. Efter bedeugen januar 91 mærkedes det, at der var noget i gære. Mange blev vakt, adskillige omvendt, og det nyligt indviede missionshus i Klink fyldtes aften efter aften. Hvert aar efter bedeugen var der vækkelse, men ogsaa en del modstand. I Vorbasse kom vækkelsen først 1894. Her var jordbunden haardere. Der var meget drikkeri. Gaardmændene kunne i flok og rad slentre fra gaard til gaard og alle steder nyde genstande. Vistnok stod det i forbindelse med de over hele Jylland kendte, og (berygtede) Vorbasse markeder. Der holdtes 2–3 markeder, det største i juli. Folk og dyr strømmede til i massevis. Det var en festdag for beboerne, for den bragte god ekstrafortjeneste, idet markedsgæsterne for betaling fik mad og drikke i alle huse og gaarde. Ogsaa i skolen og hos præstegaardsforpagteren holdtes der kro under markedet. Under vakancen havde forpagteren ogsaa benyttet præstegaardens stuer. Pastor *Tage-Jensen* besluttede straks at tage kampen op mod dette uvæsen. Præstegaarden var fyldt med markedsdyr og markedsfolk uden for præstens vinduer. Præsten fik tilladelse til at holde møde i skolestuen lige ud til markedspladsen, og der blev holdt møde fra kl 12 til 18 uafbrudt. En række præster og lægfolk talte hele tiden, ofte afbrudt af raa tilraab udefra. Men det bidrog til at dæmme op for de værste udskejelser. En lund ved præstegaarden havde været skueplads for særlige udskejelser, havemanden fik ordre til at bortvise berusede og løse kvinder, men havemanden havde selv kigget for dybt i glassene og kom i slagsmaal.

Der var enkelte troende i Vorbasse, gaardejer *Gregers Nielsen,* husmand *Andreas Andreasen,* vinterlærer *Grube* og *Chr. Ebbesen,* men kun een bekendende kristen: landpost *Søren Andersen.* Saa blev der vækkelse 1894, og de fik mod til at bygge missionshus. Hidtil havde ingen villet sælge grund til et missionshus. Men 1894 døde en troende kvinde, og hendes mand havde lovet hende at afstaa en grund. Grunden blev billig, sælgeren betingede sig, at en del af købesummen skulle gaa til DMS. Det var en stor dag, da *Carl Moe* indviede dette missionshus i efteraaret 1894. En særlig god støtte her var husmand *Andreas Andreasen* kaldet »Lille Dres«, han havde som ung været en rask gut, sømand og faret viden om, var blevet syg i det fremmede, hvor han paa hospitalet fik fat i en dansk bibel, som han først læste med kritik, men saa vendtes kritikken mod ham selv. Han blev omvendt, et af de gladeste og frimodigste mennesker, der brændte af iver efter at hjælpe mennesker til Gud. Hans erfaringer fra hedningeland vakte en brændende kærlighed til ydre mission hos ham, han dannede DMSkredse i Vorbasse og Hejnsvig. Han blev indremissionær 1896, døde 1906. I IM tid 15. okt 06 hedder det: »Lille Drees paa Sønderhede var en af dem, man var nødt til at elske, selv verdens mennesker maatte respektere hans krd, en stille, ydmyg mand« (Filip Beck). Han led af astma, boede sin sidste tid i Lejrskov missionshus, blev kun 48 aar gammel. Han tilskyndede *Tage-Jensen* til at samle de unge, og allerede 13. juli 1890 stiftedes en pigeforening ved et møde i præstegaardshaven, en uge efter hans indsættelse. Kort tid efter dannedes en ynglingeforening. I Hejnsvig var saadanne foreninger allerede stiftet. Foreningerne har bevist deres livskraft ved at eksistere til dato.

Lærer *J. C. Andersen* blev en uvurderlig støtte i det nyvakte trosliv. Han var en dygtig lærer, ledede søndagsskole i V missionshus, ledede samtalemøder og var antaget som fritidsarbejder for IM, men virkede mest i V sogn. Han døde tidligt (1914), se ndf.

Biskolelærer *Grube* holdt søndagsskole i Nebel. Ogsaa i Hejnsvig var der søndagsskole. Der oprettedes frivillige menighedsraad i begge de store sogne, 12 mand fra hvert sogn, og de samledes hver maaned hos sognepræsten og drøftede arbejdet, sygebesøg osv. I hvert sogn var der 4 bibelsamtalekredse, og alle kredse samledes til store fællesmøder i missionshusene. Der levedes et smukt og sundt kristenliv, frit for sværmeri.

I Hejnsvig var husmand *Chr. Christensen,* Klink, en af de bærende støtter. Han var tidligt vakt og havde raadført sig med pastor *Madsen,* Andsager, ved præsteskiftet 1890. Madsen sagde: »Hellere en ung mand, der er liv i, end en gammel, der er død!« Missionshuset i Hejnsvig blev indviet i sommeren 1890 af pastor *Madsen.* Det lille, ret ensomt beliggende hus var til stor velsignelse. Det blev senere afløst af et større i Hejnsvig by. Det lille missionshus i Klink var altid fyldt, og *Chr. Christensens* ansigt straalede af glæde. Og altid sagde han tak, naar præsten kom.

Modstanden viste sig paa flere maader. En del, som næppe vidste noget om grundtvigianisme, kaldte sig grundtvigianere og indkaldte grundtvigske talere, men efter et par aar hørte det op. Der kom for faa. De virkelige grundtvigianere stillede sig venligt, kom i kirken, og de kunne udtale sig stærkt anerkendende om den forandring, der var sket med hensyn til drikkeri og moral. Det var blevet »en skam at leve i lasterne«.

Foruden Vorbasse kro var der *Donslund kro,* i forbindelse med en vandmølle. Kromand *Chr. Jørgensen,* der var hellig, dybt grebet af kristendommen, advarede folk mod rusdrikke. Der fandt ingen svir sted i den kro. Han spandt ikke guld derved, men han bevarede en uskadt samvittighed. Paa aarsdagen for sin omvendelse holdt han hvert aar missionsmøde paa kroen, hvor præsten som regel var en af talerne. – Pastor *Tage-Jensen* var redskab til *Lars Møllers* omvendelse (se Grene). Tage-Jensen kørte meget rundt paa usle og farlige hedeveje og var glad, da en blikkenslager opfandt en vidunderlygte, der kunne lyse fremover paa de vildsomme hedeveje med de dybe hjulspor. Altergæsternes tal voksede til 3000. I Hejnsvig var der tit om søndagen op mod 100 alterg. De gamle skikke med kirkegangskone og klingbøjtel var her endnu. Befolkningen ofrede store summer til IM og YM, hver konfirmand fik en smuk bibel. Ofte maatte Tage-J ud paa sygebesøg eller til hjemmedaab langt ude, efter to gudstjenester, og der var langt mellem kirkerne. – Præstegaarden var ringe (den var som nævnt brændt 3 gange). Straataget var utæt, lofterne var utætte, kælderen ussel. 29. juni 1896 brændte præstegaarden for 4 gang, en psykopat, der havde henved 20 ildspaasættelser paa samvittigheden, stak ild paa tørveladen og hele præstegaarden brændte. Tage-Jensen havde for lavt forsikret, men han var glad for at faa en ny, god præstegaard.

Da *Vilh. Beck* skulle indvi Grindsted missionshus, fik *Tage-J* ham til at lægge vejen om ad Vorbasse. Kirken var stopfyldt. Ogsaa pastor *Jul. Friis-Hansen* kom paa besøg... for at overtale Tage-J til at blive præst ved Gethsemane kirke eller Nathanaels kirke i Kbhvn. Efter megen kamp svarede han nej tak, ligesom han ogsaa sagde nej tak til at blive højskoleforstander i Haslev med 6000 kr i løn (i Vorbasse havde han kun 2000 kr). Men han blev i Vorbasse. Som skovridersøn og opvokset i det blide Nordsjælland var han meget interesseret i beplantning og gjorde et stort arbejde derfor. Og han glædede sig over de store nye plantager. Skovrider *Sørensen,* Høllund og skovrider *Chr. Christensen,* Vorbasse, gjorde et godt arbejde, de blev begge sogneraadsformænd, og *Christensen* var et interesseret medlem af menighedsraadet. Pastoratet blev baade udadtil og indadtil næsten forvandlet i de 10 aar *Tage-Jensen* var her.

Slaugsherreds 2 sognepræster (»Slaugsbrødrene«, som man spøgefuldt kaldte dem), *Vibe-Petersen* og *Tage-Jensen* blev forflyttet herfra omtrent paa samme tid. De havde i 1890'erne betydet umaadelig meget for IMs liv i Slaugs herred.

Om *skoleforholdene* i disse aar fortæller pastor *Tage-Jensen* et interessant stykke skole-, kultur- og sognehistorie:

»Før 1891 fandtes i Vorbasse og Hejnsvig ialt 7 skoler, nemlig de to hovedskoler i Vorbasse og Hejnsvig kirkebyer og 5 saakaldte »biskoler«, nemlig i Fitting, Skjoldbjerg og Nebel i Vorbasse sogn og Donslund og Vesterhede i Hejnsvig sogn. Indtil 1891 besørgedes undervisningen i Fitting og Nebel skoler om sommeren af læreren i Vorbasse, om vinteren af en vinterskolelærer, medens biskolelærer *Grube* besørgede undervisningen hele aaret i Skjoldbjerg skole. Læreren i Hejnsvig besørgede undervisningen om sommeren i Donslund og Vesterhede skoler, medens undervisningen om vinteren besørgedes af vinterlærere. I sommeren 1891 byggedes der en ny skole med lærerbolig i Gilbjerg i Hejnsvig sogn, medens biskolerne i Fitting og i Donslund udvidedes, og lærerbolig tilbyggedes, samtidig med at der nu ansattes faste lærere i Fitting-Nebel, i Gilbjerg-Skjoldbjerg og i Donslund-Vesterhede.

Siden 1901 var der dog fastansatte lærere ved alle 8 skoler. Det var en betydelig forbedring af undervisningsforholdene, der gennemførtes 1891, men samtidig i økonomisk henseende bekostelig for en fattig hedekommune, men dog et godt øjemed at bruge penge til. Som født formand i skolekommissionen fik jeg et ikke lille arbejde med at føre tilsyn med 8 skoler og afholdelse af de halvaarlige eksaminer, men tillige et arbejde, som jeg omfattede med største interesse. Jeg beflittede mig altid paa at staa i et godt personligt forhold til lærerne, som alle gennemgaaende var dygtige lærere og tiltalende, elskværdige mennesker. Jeg søgte at praktisere den gode regel at sørge for, at der ikke groede græs paa stien mellem præstegaarden og skolen. En stor glæde for mig var det, at det efterhaanden ved sogneraadets hjælp lykkedes at faa alle pastoratets lærerembeder besat med alvorlige troende lærere, som jeg stod i bedste samarbejde med. At sogneraadet stillede sig saa forstaaende, hang sammen med, at det gennem en aarrække kom til at bestaa af lutter troende mænd, hvad der f eks ogsaa gav sig det udslag, at alle sogneraadsmøder begyndtes med bøn. Dette gode samarbejde mellem præsten og lærerne skal nok bære frugt for den opvoksende slægt. Jeg var da ogsaa gennem en længere aarrække medlem af Danmarks Lærerforening. Vi fik dannet en kreds indenfor denne bestaaende af Slaugs herreds lærere og enkelte fra andre nabosogne, og vi havde i høj grad glæde og udbytte af at samles til kredsmøder, hvor vi forhandlede i broderlig aand om skolens anliggender. I Vorbasse, hvor lærer *Møller* afgik ved døden 1891, fik han som lærer *J. C. Andersen* til efterfølger, denne udmærkede mand maatte desværre 1910 kun 52 aar gammel søge sin afsked paa grund af svagelighed. Han døde i Vorbasse, hvortil han var kommet til at føle sig saa stærkt knyttet, 11. januar 1914. I Hejnsvig virkede lærer *P. Jensen* i en længere aarrække 1859–97, en meget dygtig, samvittighedsfuld og pligtopfyldende lærer, der tillige var kirkesanger ved Hejnsvig kirke. Af andre lærere i min tid skal jeg endnu nævne *Staunberg* i Donslund, der dog kun fik et kort virke 1892–95, men i den korte tid blev meget afholdt og omfattede søndagsskolen med varm interesse. Han fik udgivet en lille samling fortællinger, beregnet for søndagsskolen: »Hyrden og lammet«. Endvidere lærer *K. Nielsen* i Fitting 1891–1901 og lærer *William Petersen* i Gilbjerg 1891–1896. Sidstnævnte var københavner af fødsel og en alvorlig kristen af livligt temperament; han var forresten udgiver af en god dansk læsebog for folkeskolen. Han flyttede i 1896 til Thurebylille skole paa Sjælland.

Der er endnu to hver for sig ret særprægede mennesker, der skal omtales.

Peter Theodor Grube, der stammede fra Langeland, var allerede som ung mand uvist af hvilken grund havnet herude paa heden. Født omkring aar 1836 blev han i en alder af 27 aar ansat som vinterlærer ved Fitting og Skjoldbjerg biskoler i aaret 1863, en virksomhed han fortsatte med, indtil der i aaret 1891 blev ansat faste lærere ved Fitting skole og nogle aar senere ogsaa ved Skjoldbjerg skole. Han levede dog i Vorbasse, til han 1. januar 1909 i en alder af 72 aar afgik ved døden. Han ejede hus med tilhørende lille mager hedelod paa Vorbasse sønderhede og fristede med sin familie livet for udbyttet deraf i forening med den knapt tilmaalte vinterlærerløn, 12 tdr byg efter kapiteltakst og 85 øre i skolepenge for hvert barn fra hver af de to skoler. Han havde en ret stor børneflok, blandt hvilke dog en difteritisepidemi gjorde et slemt indhug, 4 a 5 børn mistede han omtrent samtidig af denne uhyggelige farsot.

Under henv til s 282 tilføjes:

Han var saaledes en i mange maader haardt prøvet mand, men som en alvorlig kristen bar han livets prøvelser med ægte, kristelig taalmod. For at supplere sine smaa indtægter beskæftigede han sig i sin sparsomme fritid med at forsaale støvler. Ofte traskede han den lange vej hjem fra skole om vinteren med en hel sæk fuld af skolebørnenes og deres forældres slidte skotøj, som han saa om aftenen til langt ud paa natten sad og reparerede for senere at slæbe det tilbage igen. Om sommeren malede han ogsaa for folk. Naar saa dertil kom, at han ogsaa i sin fritid skulle drive jorden, kan man nok forstaa, at han var en optaget mand. Han fik endda tid til at anlægge en smuk, lille beplantning og have paa sin usle sandjord.

Om søndagen holdt han ofte søndagsskole for sine skolebørn baade i Skjoldbjerg og Fitting. Undertiden ogsaa i private hjem i Nebel.

I kirken var han flittig gæst, jeg tror nok, at jeg tør sige, at han næsten ikke savnedes en eneste søn- og helligdag i Guds hus. Han havde sin faste plads oppe i den øverste kirkestol lige under prædikestolen og sad saa nøjagtig paa samme plads søndag efter søndag, at hans hovede ligefrem aftegnede sig paa denne plads i kirken.

En ægte patriarkskikkelse med langt hvidt haar og skæg, saaledes tegner billedet af ham sig endnu tydeligt i min erindring.

Lærer *Møller* i Vorbasse døde i sommeren 1891 og efterlod sig enke og 5 ukonfirmerede børn, og den sjette blev først født efter faderens død. Han var i 1876 blevet gift for anden gang med en langt yngre kvinde, Mette Kristine Andersen, født 1853, † i Vorbasse 1913.

Stillingen saa ikke lys ud for hende i økonomisk henseende ved mandens død.

Hendes hele enkepension beløb sig til kun ca 400 kroner aarlig; og det var endda efter at amtskolefonden paa sogneraadsformandens og min indstændige anmodning havde forhøjet beløbet, som ellers ville have været endnu mindre. Men hun og hendes mand havde været stærkt interesseret i biavl, havde vist henimod 150 bistader stationeret rundt omkring i 4 sogne, en del af dem i fællesskab med vedkommende ejere af de respektive staapladser. Selv om tallet af stader ved mandens død omtrent halveredes, beholdt hun dog for sin egen part ca 75 bifamilier. Og det særlige udbytte af disse mange flittige smaadyrs virksomhed skaffede den fattige lærerenke med den store børneflok en saa god »bi-indtægt« – eller om man vil »hovedindtægt« – i forhold til den lille pension, at hun ikke blot sad og fik sin store børneflok opdraget, men at hun endogsaa for to af sønnerne kunne betale deres seminarieuddannelse, og siden blev de dygtige lærere i folkeskolen.

Personlig skylder min hustru og jeg denne lærerenke en stor tak for al hendes store offervillighed ved mange lejligheder. Blandt andet havde hun pyntet Vorbasse kirke til vort bryllup, saa den lignede en hel blomsterhave, og da præstegaarden var brændt, gav hun vor unge pige gæstfrit ophold (husly) i det meste af et aar. Pastor Vilh. Beck overnattede hos hende, da han som ovenfor fortalt besøgte os«.

Det stærke trosliv har holdt sig gennem de følgende slægtled. Atter tog sognefoged *Niels Nielsen* og Fr. Grove til København for at tale med kultusministeren (denne gang provst *Bjerre)*. Det var her *Niels Nielsen* imponerede ministeren ved midt under audiensen at trække sine støvler af og sætte sig hen til kakkelovnen med disse ord: »A fryser om mine fødder!« Det var ganske naturligt for N. N, saadan gjorde han i Vorbasse. Og da han begyndte at tale om pastor *P. Lauridsen,* Kbhvn, lyttede ministeren. Pastor *P. Lauridsen* (1901–10) satte ligesom sin forgænger dybe spor. Lærer *Larsen* skriver: »Med ham fik vi en præst som man aldrig glemmer. Der var atter vækkelse, især i vinteren 1904–05, og kirkegangen voksede stadigt.«

Pastor *A. Friis-Christensen* (1911–13) var ligesom sin forgænger formand for mh og det frivillige menighedsraad, som varetog arbejdet i sognets distrikter. 1910 blev Hejnsvig skilt fra, og arbejdet blev lettere, men Friis-C flyttede hurtigt herfra.

Pastor *Johs. With* (1914–25) var som gammel KFUMsekretær vant til at arbejde, han sled flittigt og var meget virksom for at faa bygget mh i Nebel. Det blev indviet 9. okt 1919 af pastor *Carl Hornbech.* With var ligeledes meget aktiv for at faa Skjoldbjerg kirke bygget (1921). KFUM og K, søndagsskole og samtalekredse og missionskredse arbejdede energisk. Der blev holdt talrige møder, ogsaa særlige møder for arbejderfamilier fra de store plantager og tørvemoser, disse møder blev medvirkende til starten af KFUMs sociale arbejde.

Ved sin afrejse 1925 fra Vorbasse skriver pastor *With,* at »kirkegangen det sidste aar i gennemsnit har været 9 pct i Vorbasse og 38 i Skjoldbjerg, idet han bemærker, at nogle kirkegængere fra Vorbasse er søgt til andre kirker, medens det modsatte har været tilfældet i Skjoldbjerg.

De aandelige forhold maa karakteriseres som vanskelige i hoveddistriktet og gode i Skjoldbjerg.

Der er to mh – 4 IM samfund – 5 kredsforeninger under DMS – 1 KFUM – 2 KFUK. 2 forsamlingshuse. Ligelige og beskedne sociale forhold i sognet. Sognet er et smukt hedesogn med vide udsigter og mange plantager i alle aldre«.

Withs efterfølger, pastor *Degenhardt,* blev ordineret i Vorbasse kirke af biskop Olesen, Ribe.

Det kirkelige arbejde er fortsat paa samme linie i de senere aar. Alle præsterne har sluttet sig til IM: *R. G. A. Degenhardt* (1925–28), *J. Bitsch* (1928–35), *S. Jul Nielsen* (1935–44), *H. A. Arnbjerg* (1944–61) og *K. E. Jacobsen,* siden 1962.

Pastor *Jakobsen* skriver:

»Kirkelivet i Vorbasse bygger paa de store vækkelser, der foran er omtalt, de forandrede mennesker og dermed sognet. Naar flid, sparsommelighed og gudsfrygt gaar haand i haand, sker der store ting. Vækkelsesperioderne har ogsaa været præget af stærke personligheder i lægfolket. Der blev bestilt noget i menighedsarbejdet; engang imellem blev der ogsaa traadt spæde spirer ned, som ikke taalte de haarde træskotramp. Det har givet sig udslag i, at det ikke er altid, børnene er fulgt i fædres spor, naar det gælder det aandelige. Som saa mange andre steder savner vi i dag mange af mellemkrigstidens børn.

Til gengæld opleves saa i dag nye unge, der gaar aktivt ind i arbejdet, nok mærket af arven, men paa mange maader med en friere indstilling. Det bliver nok dem, der maa hjælpe med til at naa de mange, der er gaaet i staa aandeligt talt.

1964 begyndte et KFUM-spejderarbejde (ca 90 drenge) og 1966 et KFUK-pigespejderarbejde.

Trofastheden mod kirken har været konstant de sidste aar, altergæsternes antal er stigende. Det er en venlig og offervillig menighed, der findes, med mange gode støtter i menighedsarbejdet. »De unge Hjem« holdt op for et par aar siden, og Ungdomsforeningen saa sig ikke i stand til at fortsætte møde- og foredragsvirksomheden; der blev indledt et samarbejde om nogle aftener hver vinter. Det har nu gaaet godt de sidste sæsoner.

Det er vel nok et tidens tegn, at skellene ikke længere trækkes saa skarpt op mand og mand imellem, man tramper ikke med træsko mere; det giver nye muligheder, men vel ogsaa samtidig større ansvar, at det hele ikke skal blive fladt.

1965 paabegyndtes et stort restaureringsarbejde i Vorbasse kirke. Indvendig er loft, gulve og tildels bænke og pulpitur fornyet. Nyt orgel, varmeværk m.m. Udvendig er det særlig taarnet, der er kostet paa. Det er skalmuret med munkesten og taget belagt med tegl.

Ved en festgudstjeneste den 19. marts 1967

sattes der punktum for et stort og interessant restaureringsarbejde. Udgifterne er op mod 400.000 kr.

1967 i februar maaned er paabegyndt en stor udvidelse af Vorbasse skole.

Baade i V og S holdes sdsk, der er KFUM og K, samtale- og YMkredse. I Skjoldbjerg er kirkelivet helt præget af IM, mens der i Vorbasse ogsaa er gr liv. I Skjoldbjerg holdes møderne i kirken, skolen, hjemmene eller i Almstok mh, hvortil man søger fra S, ligesom beboerne fra Almstok i regelen ogsaa søger Skjoldbjerg k, da den ligger dem nærmere end deres sognekirke i Randbøl. Derfor var der en tid truffet en ordning saa sp i Randbøl prædiker en gang om maaneden i S kirke. Vorbasse er en opvoksende stationsby, præget af meget arbejde.

Fra grundtvigsk side er der gjort et arbejde gennem aarene, med forsamlingshuset som centrum, med foredrag og ungdomsarbejde. Der kom en god flok til disse møder og foredrag, men det kan ikke siges, at grundtvigianismen præger det kirkelige liv, og mødevirksomheden er nu næsten ophørt.

Foruden fornævnte har en række dygtige, selvstændige lægfolk baaret menighedsarbejdet. Lærer *J. C. Andersen,* afløstes af lærer *M. C. Thomsen* (1910–30), han og hans kone var sønderjyder, han havde været lærer i Sønderup, Himmerland og i Fousing ved Struer. Han var et mandfolk, han stod fast, hvor han stod. Helt igennem dansk, og helt igennem kristen. Med en mægtig sangstemme, som han brugte vel i kirke, skole og ved møder. Han gik 100 pct ind i lærer *Andersens* arbejde i missionshuset. Han skulle nok faa nye med og faa talt med dem. Han blev hurtigt formand for Grindsted-Vorbasse IMs kredsforbund, og her var han som fisken i vandet. Han og hans hustru bar arbejdet med bøn og var en sjælden støtte for præsterne. Efter hans afsked flyttede de til Vamdrup. Begge døde 1940 og er begravet i Vorbasse (IM tid, 105 aarg nr 39).

Lærer *L. Larsen* († 1960) var lærer i Nebel 1914–22, flyttede til Alme, men boede sine sidste aar hos en datter og svigersøn i Skjoldbjerg. Han gik ogsaa helt og fuldt ind i IMs arbejde. Pastor *With* holdt gudstjenester i skolen, og sogneraadsformand *Niels Nielsen* skaffede talere til møder i skolen. Han var lærer Ls gode ven, men døde 1914, og gaardejer *Morten Madsen,* der vel ikke var en original personlighed som N. Nielsen, blev Larsens medhjælper, utrættelig til at indbyde. Morten Madsen havde en særlig evne til at aflægge vidnesbyrd for den enkelte og ved møder.

Det var en oplevelse at høre ham begynde: »Hvad har Jesus gjort dig, si-den du ikke vil have med ham at gøre?« Han ofrede altid sine største sedler, naar der skulle ofres. (Han sagde: »Somme tider siger Gud til mig, at jeg vist har for mange penge«). Lærer *Larsen* var en dygtig og initiativrig lærer, han holdt ogsaa aftenskole, redigerede »Dagen gryr« var en flittig lokalhistoriker og skribent, en søgt taler, med et klart vidnesbyrd (IM tid 1960, s 218, jvf IM tid 1958, s 617 DnA 1961, s 75).

Gaardejer *Jes Pedersen (Fromsejer)* († 49, 77 aar) var »et hestehoved foran de fleste«, skriver lærer Larsen. En mand uden svig. Aldrig udtalte han sig nedsættende om andre. Og han var en trofast støtte i IM. Da 1918 der var holdt 3 missionsuger i Skjoldbjerg skole under overvældende tilslutning, og man gik i gang med at forberede den 4., var han ivrigt med, under lærer Larsens ledelse. Og deres bønner blev hørt. Der blev en stor vækkelse, og den følgende søndag havde pastor With den største altergang han havde set. Og saa tog man fat paa at bygge missionshus i Nebel. Her var lærer Larsen og Jes Pedersen (Fromsejer) de bærende.

Blandt lægfolk i IM: Gdjr *P. Terp,* V, og nu sønnen, gdjr *Chr. Terp,* V. Fru lærer *Lund,* der har gjort et stort arbejde i kvindekredsen og søndagsskolen i Vorbasse, lærer *Horslund-Olsen,* Fitting, senere fraflyttet sognet og død. Uddeler *Tirsgaard,* S, der var menighedsraadets formand og de sidste aar kommunekasserer, død 1959. Gdjr *Walther Thomsen,* Østervig, gdjr *Møller Jørgensen,* Lille Almstok, uddeler *Danielsen,* Vorbasse, hvis hustru, *Anne Danielsen,* dræbt 58 ved færdselsulykke, gjorde et stort arbejde i kvindekredsen. Husejer *P. Hansen,* Nebel, nu fraflyttet sognet. Gdjr *Chr. Madsen, Peter Nielsen* og *Chr. Hansen Petersen,* alle af Nebel. Fhv. manufakturhandler *Ravn,* V, hvis hustru gør et stort arbejde for DMS. Gdjr *Jørgen Knudsen,* fmd for KFUM og fru *Danielsen,* 1967 afløst af fru *Thomsen,* Østervig, fmd for KFUK. KFUM-spejderne ledes af uddeler *Hans Jensen,* Fitting, tømrer *Holmgaard,* Vorbasse, der ogsaa er kirkesanger i Vorbasse kirke. KFUK-spejderne ledes af fru *Mathiesen,* Sparekassen, og fru læge *Tørning.* Uddeler *Danielsen* er fmd for IM i Vorbasse og leder af søndagsskolearbejdet. I Fitting er arb *Laurits Jørgensen* og gdjr *Aage Hansen* ledere af IM. I Nebel gdjr *Peter Nielsen* og i Skjoldbjerg er *Chr. Hansen Madsen* ledere af IM.

Ud fra *skolerne* gøres et stort kulturelt arbejde under ledelse af førstelærer *Nørlund,* S, og skoleinspektør *Tygesen,* V. Førstelærer *Nørlund* er fmd for menighedsraadet i Skjoldbjerg og gdjr *Walther Thomsen* for menighedsraadet i Vorbasse. Kvindekredsen i Skjoldbjerg har fru *Jensine Pedersen* som fmd og kvindekredsen i Vorbasse fru pastor *Jakobsen.* I Skjoldbjerg ledes søndagsskolearbejdet af gdjr *Evald Andreasen* og frue. En børnesykreds samles i konfirmandstuen under ledelse af fru Jakobsen.

Skolen

Det er karakteristisk, at saa mange *lærere* her har deltaget i IMs arbejde. Centralskolen i V ledes af skoleinspektør *Tygesen,* Forbundsskolen i S (forbundsskole ved Skjoldborg og St Almstok i Randbøl sogn), ledes af førstelærer *Nørlund.*

Blandt lærere skal foruden førnævnte nævnes:

Lærer *Will. Petersen,* Gilbjerg (1891–96) udg en læsebog, livlig, vaagen kristen.

Lærer *Chr. Pedersen Lund* († 45) fremragende lærer, udpræget national.

Lærer *Ejner Nielsen,* S, lærer her i 42 aar, til han tog afsked 56.

Lærer *Søgaard,* Skjoldbjerg.

Elektriker *Beckmann Poulsen,* V har ved kirkevejen skabt et lille righoldigt musæum, med samlinger fra fortid og nutid, besøges af mange.

1925 oplyses: Prf bl 1925, s 396: Kkg 9 og 38 pct, ejendommelige og vanskelige forhold, 2 mh, 2 fh (bruges mest til dans), IM smf, KFUM og K,. 1928: (smst s 168) stærkt præget af IM, ejendommelige og ikke helt lette arbejdsforhold for sp. 1935: (smst s 624): Særdeles flink og velvillig bef, en del IM, kirken har kun ringe tag i ungdommen. 1947: Kkg 8 og 20 pct, velvilje, fra gl tid præget af IM, 3 sdsk, 2 KFUM og K, lidt gr, DdU, opvoksende stationsby med mange arbejdere. 1966: Kkg 6 og 12 pct, se ovf, trofaste kirkegængere ogsaa bl de unge.

Vorbasse kirke (»Hellig legems kirke«) nordøst for byen, ret anselig, har været en søgt valfartskirke. Den er romansk af granitkvadre, men i gotisk tid en del ombygget og udvidet med et kort tværskib helt mod vest, et taarn med blindingsprydede gavle i øst-vest, og et lille vaabenhus syd for tværskibet. Kun koret og de nedre dele af skibet er bevaret fra den romanske kirke, skraasokkel. Norddøren spores svagt indvendigt, det ejendommelige tværskib, som kun rummer lille plads, har opslugt skibets sydvestlige del. Det er skalmuret med røde munkesten ligesom taarnet; skibet og koret er hvidkalket øverst, nederst blanke kvadre. Tegltag. Bjælkelofter. Tværskibet har spidsbuer ind til skibet. I taarnbuen er fremdraget et kalkmalet Jesus-monogram m m. Alterbordet dækkes af nyere panelværk, statelig altertavle, højrenæssance, fra 1599, en firsøjlet opbygning med hermer foroven. I storfeltet en ubehjælpsom kopi af Leonardo da Vincis nadverbillede fra c 1850. Svære stager fra c 1575. Romansk granitfont med glat kumme paa ny cementfod. Prædikestol (med himmel fra 1594) har korinthiske hjørnesøjler og naive fremstillinger af Kristus og apostlene i felterne. Stoleværk fra c 1880, dog en degnestol og enkelte stolegavle fra 1701. Modelskib (barken Mette Marie) fra 1932. Klokke (Anna) med lang minuskelindskrift, støbt 1507 ved biskop Iver Munk. Romansk gravsten, nu i taarnrummet, flere andre gravsten, mindetavle over en falden kriger fra 1849. Pont atl mener, at taarnet har haft spir. Klokken har maaske været stormklokke i Ribe. 180 sd. Kirken hovedrest. 1965—66. Loft, gulve, tildels bænke og pulpitur fornyet. Nyt orgel og varmeværk. Taarnet skalmuret, derefter genindv 19. marts 67.

Khst saml 4 r VI, 623, Uldall: Kirkekl, s 235.

Skjoldbjerg kirke ligger højt, med vid udsigt, er udvendig og indvendig ejendommelig og harmonisk (»Hedens perle«). Allerede 1904—05, da rigsdagen drøftede tilskud til opførelse af kapeller paa de steder, hvor tyske kolonister havde boet, rejste 3 mænd fra S distrikt til biskop **G. Koch,** Ribe, for at drøfte tilskud til et kapel. Men biskoppen tilraadede at bygge en rigtig kirke og at lægge Almstok skoledistrikt, Randbøl sogn, dertil. Saa kom krigen, priserne steg, og en del Almstok-boere trak sig tilbage med deres bidrag. I Skjoldbjerg gav man ikke tabt, og de 300 beboere samlede 14 000 kr til kirken og 10 000 kr til vedligeholdelsesfond. Kirken kostede 103 000 kr. Byggeudvalgets fmd var gdjr **Søren Madsen,** og pastor **Johs. With** gjorde et stort arbejde for kirken. Arkitekt **H. Lønborg-Jensen,** som 1918—19 udvidede Hejnsvig kirke, fik arbejdet overdraget, og 23. jan 1921 kunne stiftsprovst O. Olesen indvi den ny kirke, en af Jyllands smukkeste nye kirker. Det svære taarn med en slags kuppelformet afslutning, inspireret af Tveje Merløse kirke, skib, kor og apsis danner en fin helhed, med godt forhold ml højde, længde og bredde. Apsis har Veng klosterkirke til forbillede. Den er opført af granit, hvidkalket, i det indre er farverne dæmpede og smukt afstemte. Beboerne samlede selv granitstenene til kirken paa deres marker, og de viste stor interesse for »deres egen kirke«. Altertavlen bestaar af træfigurer, et krucifix med Maria og Johannes ved siderne, nedenunder er udskaarne figurer af Jesus og apostlene. Kraftig, kugleformet granitfont, lav og enkelt prædikestol med de 4 evangelister i felterne. En glasmosaik i korvinduet (Gudslammet). Orgelpulpitur i taarnet, orgel fra 1926. 110 sd. Bjælkeloft. Halv kuppel i apsis. I vaabenhuset mod syd er indmuret en sten, der blev fundet paa Grene kirkegaard og vist stammer fra den nedbrudte »røde kirke« i Almstok.

En smuk kirkegaardsmur opført 1936. Den første begravelse paa kg var med en lille wienerpige, der var paa ferie her. Hun blev begravet efter katolsk ritual.

Byggegrunden blev skænket af gdjr **Søren Madsen.** Fmd for det første menighedsraad i S var lærer **Ejner Nielsen.** Ved kirkens 40 aars fest 1961 fejrede kirkebetjent **Mads Thomsen** 40 aars jubilæum sm m kirken.

Sygehusinspektør **H. C. Larsen,** Grindsted, havde til jubilæet skrevet en sang, hvori det hedder:

Her rejstes paa banken et hus til din ære,
du levende herre Christ,
til styrke for troen, der ene kan bære,
til værn mod den ondes list.

Her ringede da klokken og kaldte til kirke
igennem to snese aar
og samlede folk fra et fredeligt virke
uden forskel paa alder og aar.

Her lød de ord, der ene kan bringe
til mennesker liv og trøst,
forgæves klokken ej kan ringe,
her kvæged' os ordets røst.

Ved dine mure fandt mange hvile,
mens tiden hastigt svandt —,
fra vuggen til graven vi hastigt ile,
men baand mellem slægterne bandt.

Saa staa da, Guds hus, du »perle paa heden«,
mens tiderne gaar deres gang,
forkynd om Guds naade og kærligheden
ordet og salmernes sang!

(Vejle a folkebl 23. jan 61)

Folketal: 1850: 662 og 527 (Hejnsvig), 1901: 1161 og 896, 1925: 1511, 1965: 1981.

Altergæster: 1924: 716 og 402, 1930: 800 og 400, 1946: 1266 og 463, 1965: 1512 og 678.

Menighedsraad 1922: alle IM, 1930: 12 IM 1 gr, 1945: 10 IM, 3 gr, 1953: do, valg, 1961: 10 IM, 2 gr, 1 soc, 1965: Valg, 10 IM 2 gr, 1 soc.

Sognepræst

Indt 1771: 278 rdl, 1857: a) 74 rug, 100 rdl, 6 byg, 99 rdl, b) 13 lp ost, c) 260 rdl, d) 20 td ld ager, 300 td ld hede. God trelænget pgd fra 1852, 19 fag. — 1870: Regul: 1086 kr, netto 2632 kr, 1913: 3. kl, 1946: 2. kl, 1958: 12. kl, Pgd opf 1896.

28. 6. dec 1844–9. maj 1850: **H. B. J. Cramer,** fl t Stauning, se der.

29. 2. aug 1850–9. maj 56: **P. C. A. Dybdal,** fl t Sennels, se der.

30. 18. juli 1856–29. jan 64: (hjpr Ørum-G 12. sept 42): **J. F. Wesenberg,** fl t Harte-B, se der.

31. 18. april 1864–10. juli 74: **J. P. Lund,** fl t Vester Vedsted, se der.

32. 2. sept 1874–11. juni 77 (kkp Karleby-H-NØ 8. febr 68): **O. H. Jensen,** fl t Vejlby v Aarhus, se Gimlinge.

33. 13. aug 1877–14. april 82 (hjpr Houlbjerg-G 9. marts 66): **J. G. Korn,** fl t Hjermind-L-H, se Udby, Tuse herred.

34. 24. juli 1882–4. febr 90 (hjpr Lønborg-E 27. okt 79): **P. C. F. Petræus,** fl t Rold-V, se der.

35. 21. april 1890–15. nov 1900: **P. V. M. V. Tage-Jensen,** fl t Knebel-R, se sp Kalundborg.

36. 9. jan 1901–2. sept 10 (hjpr Sions k, Kbhvn 25. juni 97): **P. Lauridsen,** fl t Gerlev-E, se Borris-F.

Hjælpepræst hos pastor Lauridsen
1908—09 **F. O. M. Nørgaard** se rkp Sct Peders k, Randers.

37. 16. jan 1911–15. okt 13 (hjpr Boddum-Y 10. dec 04): **A. Friis-Christensen,** fl t dsk sømandspræst, Hamborg, se Lintrup-H.

38. 1. marts 1914–24. juli 25 (sekr KFUM, Viborg 12): **Johs. N. With,** fl t rkp Skelby-G Gedser, se rkp Sct Pauls k, Kbhvn.

39. 25. nov 1925–21. marts 28: **R. G. A. Degenhardt,** fl t Kastrup, Baarse herr, se der.

40. 18. juni 1928–14. sept 35: **Johs. Bitsch,** fl t Hygum-H, se der.

41. 16. dec 1935–19. aug 44 (andenpr Store Hedinge 10. april 31): **S. Jul Nielsen,** fl t Vamdrup, se der.

42. 8. dec 1944–3. okt 61 (sp Hune 7. dec 37): **H. A. Arnbjerg,** fl t Hanning, se der.

Kst sp 1945—46 **K. P. Bendtsen,** se Nyker.

43. 14. febr 1962 (sp Haverslev-S 21. okt 50): **Kristen Engelbrekt Jakobsen,** * 17. maj 18 Lundby, Aulum. Forældre: Boelsmd Anton Christian Marinus J og Agnete Martine Nielsen. Stud Tarm 39, c Aarhus dec 46 (1-78). Hjpr Nr Sundby-H 29. juli 47. ~ 29. juni 46 Betty Rigmor Andersen, * 20. juli 23 Viby, Jyll. Forældre: Murermester Anders Rasmussen A og Sigrid Elise Jacobsen.

Divisionschef M-Spejderne i Hanherr 55—62, BM IMs kredsfbd 62. Fmd 65.

Litt: P. N. Frost: Statisk oekonom, beskr af V og H sogne, 1819, J. M. Møller: Til V sogns hist, i Khst saml 5. r, VI, samme: Slaugs herr hist, 1914, Kirke og sogn, 1953, s 277 f, Berl tid 15. marts 1959, IM tid 105 aarg, nr 48, Om den sorte død i V, se »Valkyrien« 1831, s 267 f. Om fægtningen ved V 29. febr 1864, se Nordstjernen 1888—89, s 399, Fra Ribe a 1904, s 139 f, Otto Nielsen: Om Slaugs herr, Dsk saml 1867, s 289—350, Ribe st aarb, 1944, s 43—98 (Pastor Tage-Jensens erindr), F. Elle Jensen: Pietismen i Jylland, 1944, s 58, Roar Skovmand: Et tusindaarigt kvindesmykke fra V, Fra Ribe a 1944, s 123 f, Georg Hansen: Præsten, 1944, s 115, IMs hist, 1912, 344. V. Andersen, V sogn 63.

HEJNSVIG

(Udskilt fra Vorbasse 23. okt 1910)
Filialkirke i Vesterhede

Hejnsvig sogn, 8162 ha, paa den jyske højderyg, overvejende en bakkø, jævnt bølget, mest sandet jord, gammelt hedesogn. Mod nord en hedeslette med flyvesand. Her den store Gyttegaard plantage og den store Fugdal mose. Endnu nogen hede. Flere plantager, enge langs vandløbene. Vid udsigt fra Bavnehøj, NV for Hejnsvig. – Byerne: H, 588 indb, bymæssig bebyggelse med skole fra 1924, udvidet 47, bibl, mh fra 1910, fh fra 1923, alderdomshjem fra 1940, afholdshotel, sportspl, butikker mm. – Vesterhede med skole, mh fra 1919, afholdshotel, Donslund med skole, mh fra 1910, dambrug ved gl vandmølle. Bebyggelserne: Klink, Gilbjerg m skole, Trøllund, Vingborg, Søgaarde, Fugdal, Katrinebjerg, Bolding, Fiskerhuse. Voksende arbejderbefolkning, en del husmænd.

Oldtidsminder: 37 høje, en større høj i gruppen Bavnehøj, 193 høje er sløjfet. Donslund har været hg. Beboerne i Gildbjerg havde i 18 aarh tilegnet sig bolet Plagborg, der blev øde i svenskekrigene, og fik derom proces med kolonien Frederiksnaade, med hvem de maatte dele det. Pest og krige, især svenskekrigene voldte megen ulykke.

Under **svenskekrigen,** da fjender røvede og plyndrede, flygtede beboerne ud til Lindmark banke, Vesterhede, hvor de skjulte sig i huler (rester ses endnu). En stikker, **Peder Spillemand** fra Hejnsvig, røbede imidlertid bøndernes skjulested for 8 svenske ryttere, som han førte til de saakaldte »findhuller«. Men bønderne var blevet advaret, og svenskerne blev skudt ned. **Peder Spillemand** flygtede, men blev fanget og dræbt i Søgaard, hvor han blev gravet ned i en sandbanke. Under den **tyske besættelse** 1940—45 var der 1944—45 indkvarteret c 300 tyske officerer og soldater i H, saa alle skoler, fh, mh, hotel og præstens konfirmandstue var beslaglagt. I Trøllund nedkastedes en bombe, som sprængtes, uden at mennesker kom noget til. Efter kapitulationen var her i en maaned indkvartering af flygtninge, som førtes til Oksbøl-lejren. Der var flere jernbanesabotager her. Leder af modstandsbevægelsen var dyrlæge **Rikhof,** H.

Om sognets historie, se foran under Grindsted og Vorbasse. H var oprind anneks til Grindsted, men blev 1810 lagt til Vorbasse. 1822—32 var H dog atter forenet med Grindsted. 1896 blev Risbøl ejerlav, H sogn, lagt under Lindknud (fra 1913 ogsaa kommunalt).

Med hedens opdyrkning, kultivering og beplantning er sognets struktur helt ændret siden aarhundredskiftet.

Det kirkelige liv

Se foran under Vorbasse om tiden før 1910.

Omkring 1890 gik store IM vækkelser over egnen (væsentl kommende i 80'erne fra Andsager) og det første missionshus opførtes i Klink, som laa centralt for Nebel, Vesterhede, Hejnsvig og Gilbjerg. Her udfoldede sig et rigt menighedsliv gennem 20 aar. Folk ænsede ikke de lange, sandede, daarlige veje, men gik eller kørte med hestevogn til møde, og de gamle kunne fortælle om rige stunder i denne aandelige gennembrudstid. Salen var fyldt til trængsel, vækkelsessangene lød, ikke mindst under vækkelsen 1903–04, ja paa hjemvejen sang man, saa det hørtes langt bort. Præsterne i Vorbasse *Tage-Jensen* og *P. Lauridsen* betød meget, og kirkegangen var stor. Gaardejer *Kr. Kristensen,* Klink († 1918) skænkede grunden til det gamle missionshus, der nu er revet ned og afløst af de nuværende missionshuse fra 1910 og 1919, Kr. K var en dygtig og nidkær formand for IM, meget gæstfri, mange talere boede her, mange kopper kaffe blev drukket i hans hjem. Han var i mange aar samfundets bærende kraft. Paa hans initiativ stiftedes KFUM 1888, KFUK 1899, senere med afdelinger i Donslund og Vesterhede. Her samledes mange unge, som kom til at præge menighedsarbejdet de følgende aar. *Kr. Kristensen* og hustru flyttede 1910 til det ny missionshus i Hejnsvig, hvor de virkede som værtsfolk i 4 aar og betød meget.

1910 er i det hele et afgørende aar i H sogns historie. Da opførtes de to nye missionshuse, og da blev H selvstændigt sognekald og fik sin første sognepræst: *F. J. Ebbesen* (1910–17). Han var en høj, solid mand, rolig og ægte, en betydelig prædikant, som alle saa op til med

tillid. Han havde et mildt sind og sans for humor. Den lille kirke var overfyldt. *1910* blev *Vesterhede* kirke indviet. Ogsaa her var der tæt besat. Der var lydhørhed og ny vækkelse. Vækkelserne var baggrunden for opførelsen af V kirke. Den hellige kromand i Donslund (se Vorbasse) og *Kr. Kristensen* var de lægfolk, som særligt bar arbejdet og støttede præsten.

Alle sognepræsterne har været IM eller samarbejdet med IM.

Pastor *Johannes Larsen* (1918–21) var fra Esbjerg, havde med liv og sjæl deltaget i den kristne studenterbevægelse som *Olfert Ricards* discipel. Han var een af dem, man lagde mærke til, lysvaagen i debatten, levende interesseret i tidens problemer og litteratur. Han var barn af IM, men havde sine selvstændige meninger, en »urolig aand, men forankret hos Gud« (se her I, 363). Han var fuld af energi, besad stor organisationsevne og havde en skarp pen. Der blev ikke stilstand, hvor han var. Han havde stor kirkegang her, var en søgt taler paa egnen, og her var vækkelse. Adskillige unge blev omvendt. 1919 genindviedes Hejnsvig kirke.

Pastor *Chr. Christensen* (1921–31) var 61 aar gammel, da han kom hertil, en af de første sognepræster, der blev ansat uden dansk teologisk embedseksamen, (se ndf). Han var præget af sit ophold i fjerne egne, holdt meget lange prædikener, var musikalsk og haandterede de fleste instrumenter. Han var ivrig afholdsmand og tog initiativet til, at sognet blev tørlagt 1922 (efter et trist dødsfald). Desværre føre det til en del smugkroer. Menigheden har paa hans grav paa Hellerup kirkegaard sat en mindesten med ordet 5. Mos 31,6.

Pastor *H. Boyen Rasmussen* (1931–39) var en dygtig og flittig ung præst, som samlede mange, kirkegangen voksede, han var her kredsformand for KFUM og K, han ledede de store ungdomsmøder i Grindsted. Han blev herfra kirkens korshærs chef. I disse aar mærkedes Oxford-bevægelsen, dog uden at sætte særlige spor.

Præsterne *K. K. F. Bøss* (1939–49) og *V. M. L. Vestenaa* (1949 flg) har fortsat paa IMs linie. Pastor *Vestenaa* skriver, at der er god kkg, 15 pct, præget af IM, voksende forstaaelse for daab og nadver. Megen kirkelig interesse, ogsaa bl de unge, mange trofaste kirkegængere, stor offervilje, kirkeblad, 3 mh og 3 IM smf med sdsk, KFUM og K, YM kr, osv, FDF. Voksende arbejderbef, mange har arbejde i Grindsted eller Billund. En gr ungdoms- og foredragsforening virkede 1918–28 og 1941–45. I H og i Donslund holdes aftenhøjskole, der har folkelig, kulturel og kristelig betydning. Der er stor tilslutning til aften- og ungdomsskole, til sport, der bl a arrangeres af KFUM og Ks idrætsafdelinger. Intet grundtvigsk menighedsliv.

En række gode *lægfolk* har været med til at bære menighedsarbejdet bl a i Hejnsvig: gdjr *A. Gade,* (* 62, † 54), som var lægprædikant og KFUKs første fmd, gdjr *P. Grove* (* 72, † 55) hmd *J. C. Nielsen* (* 82, † 59), murerm *Chr. Poulsen* (* 83, † 52). Nuv fmd førstelærer *H. Wulff Nielsen,* H, desuden gdjr *Mar. Pedersen,* Klink, (* 97). – I Donslund: Gdjr *A. Thomsen* (* 72, † 39), gdjr *Kr. Andersen* (* 92), gdjr *Hans Christensen* (* 02, nu samfundets fmd) *Søren Starup Sørensen* (* 99). – Vesterhede: Smedem *H. C. Hansen* (* 58, † 39), gdjr *P. Øhlenschlæger* (* 84), gdjr *K. L. Thomsen* (* 98) gdjr *S. Thuesen Sørensen* (* 99), murer *Kr. Hansen* (* 95), gdjr *J. Vingborg* (* 02), gdjr *Fr. Rasmussen,* P.

Plantør *J. Møller Christensen* (* 1875, † 1947) var født i Hoven, hvor hans fader var fætter til *J. C. Christensen.* J. Møller C var en energisk, velbegavet mand, der som plantør paa Gyttegaard 1898–1943 udførte et stort arbejde for plantningssagen i sognet. Var ogsaa dygtig kommunalmand, var medlem af sogneraadet 1909–46, og i 31 aar dets formand. Han virkede i sine unge aar som vinterlærer i Hoven og var til det sidste meget skoleinteresseret.

Skolen (se ogsaa under Vorbasse)

1735 indsendtes et andragende til biskop og amtmand om at faa oprettet skoler i Grindsted og Hejnsvig, selvom degnen havde givet nogen undervisning. Skønt H sogn ikke havde mange indbyggere, skønnedes en skole paakrævet, og man foreslog den bygget i Trøllund. Pastor *Claus M. Haagen* (sp i Grindsted-Hejnsvig 1728–67), der var »snild, tro i sit embede, munter og beleven« (W I, 483) tog sig af sagen, men mødte modstand hos mange, som ikke ville yde penge til en skole. Præsten lod dog ikke sagen falde. Han havde et hus paa 6 fag staaende i H; paa egen bekostning flyttede han det 1742 ud til Klink, og her holdtes skole under primitive forhold men uden begejstret tilslutning fra beboerne. Den første lærer hed *Lars Jensen Lyng.* Han lønnedes mest med naturalier. Han var »en habil lærer«, døde 1814 i H som almisselem. 1774 flyttedes skolen til H, og først hen i 19. aarh blev der et rigtigt skolevæsen, og der blev efterhaanden 4 skoler i sognet. (H, Gilbjerg, Vesterhede, Donslund). Senere blev skolerne udbygget efter 1937-loven. 1963 dannedes et skoleforbund mellem H og Vorbasse kommuner om fælles realskole i Hejnsvig og fælles 8, evt 9 klasse i Vorbasse, og der er planer om stor udvidelse af H skole.

Blandt lærerne nævnes foruden fornævnte:

Lærer *P. Jensen* (lærer i H 1859–97), en meget dygtig, samvittighedsfuld og pligtopfyldende lærer, (havde som ung mistet sin ene haand), skrev meget smukt. Kirkens tro ven. Blev Dbm (Ribe St aarb 1944, s 82).

J. P. Christensen (* 83 Harboøre) lærer i Donslund 1913–45, var særpræget, belæst, med litterære interesser, skrev til flere dagblade digte, artikler af religiøs og lokalhistorisk art og udgav en bog om sin barndomslærer, *Johs. Nielsen,* Vestervig. Lærer C sad i mange aar i menighedsraadet, hvor han indvalgtes som det første grundtvigske medlem. Han lod holde velbesøgte møder med gr talere. Han stiftede i Donslund et bibliotek, der sammen med KFUMs bibliotek indgik i Hejnsvig folkebogsamling, der blev oprettet paa initiativ af den dygtige, alsidigt interesserede førstelærer *P. Munk Poulsen* (lærer 1917–32 i Hejnsvig. Med et smil opridsede han sin karriere: begyndt i *Slet* Herred (Næsborg), kom til *Snaus* herred (Hejnsvig) og endte i *Jammerfuld*

(Hammerum herred) i Herning, hvor han blev borgmester). (Se her VI, 750 og 768). – Førstelærer *F. C. Jørgensen* har fra 1940 været en anset leder af Hejnsvig skole, i menighedsraad og samfundsraad, formand for fælleslærerraadet. Lærer *H. Wulff Nielsen*, fmd for IM. – Lærer *P. Pedersen* (1916–27) tog tidligt afsked p gr a sygdom, var sparekassedirektør til sin død 1939. Førstelærer *H. V. Sørensen* har virket i Donslund siden 1959, leder af sognets ungdomsskole. – Lærer *Johs. Jepsen* (i H siden 1958) er leder af sangkor og orkester, formand for fælleslærerraadet.

Endeligt skal særligt nævnes lærer *Knud Jensen* (lærer i H siden 1923, † 65), mangeaarigt menighedsraadsmedlem, formand ungdomsnævnet siden 42 og aftenskolen siden 1945. Han var sognebibliotekar, lokalhistoriker, og har leveret meget værdifuldt stof til dette stykke om Hejnsvig. Var i sjælden grad eet med sognet.

1921 oplyses (Prf bl, s 366): Udmærket kkg, IM absolut fremherskende, 3 IM smf, YMkr, Blaa Kors, KFUM og K, offerlyst og hørelyst. 1927: God kkg, store IM smf, præget af IM. 1935: Kkg 14 og 9 pct, velv kirk int bef, præget af IM. 1947: Kkg 12 og 10 pct, rolige, præget af IM, ingen partivanskeligheder, foredragsf, 4 sdsk, 3 IM smf. 1955: Kkg 18 og 15 pct, megen kirkelig interesse, 3 IM smf, offervilje, hørelyst. 1965: Kkg 15 pct, stigende antal altergæster, præget af IM og den højkirkelige bevægelse, ungdommen kirkeligt interesseret. Se iøvr ovf.

Hejnsvig kirke ses videnom, er helt ombygget og genindviet 23. nov 1919, nu en smuk, anselig og særpræget kirke. Den gamle kirke var kullet, tarvelig, lille opført af raa kamp og kvadre, bestod af romansk skib og kor, samt vaabenhus mod syd fra 1856. Med et pulpitur havde kirken ca 150 sd, var meget brøstfældig, og 1911 begyndte man at arbejde paa at faa en ny kirke. Kun koret og den østlige del af skibet staar tilbage af den gl kirke. (Skraakant, smaa oprind vinduer i koret, mod nord en portal med ejendommelig, buet overligger med indhugne hjorte). Ved den store ombygning (1918—19) ved arkit **H. Lønborg-Jensen**, blev den vestlige ende af skibet og vaabenhuset revet ned, og der opførtes i stedet for et nyt, stort skib af tegl. Med tegltag, højere end det, der blev tilbage af det gl skib. Koret og resten af det gl skib (nu kor) fik hvælvinger, det nybyggede skib fik store spidsbuevinduer og krydshvælv. Anseligt taarn med pyramidetag, næsten bygget ind i skibets vestende, vaabenhus mod nord. Med undtagelse af det gamle kor (nu sakristi). der staar med blanke kvadre og blytag, er kirken hvidkalket og tegltækt. Stræbepiller langs de ny mure. Altertavlen er den gamle fra ca 1600, en firsøjlet opbygning med smalle sidefelter, vinger og topstykke med hermer. Storfeltet har nadvermaleri fra 1747. Slanke gotiske stager paa løvefigurer fra ca 1550. Glat romansk granitfont paa ny fod. Smuk renæssanceprædikestol fra 1592. Nyt stoleværk. Ny klokke samt den lille gamle klokke. To store lysekroner, skænket af A. Gade og A. Thomsen. Orgelet ombygget og altertavlen rest 1953. Prædikestolen 1962. Ombygningen kostede 125.000 kr, hvoraf staten gav 60.000 kr. 300 sd. Series pastorum.

Paa prædikestolen ses **Chr. Juels** vaaben (ejer af Donslund, død 1608). Hans enke blev 1608 frataget gaarden paa gr a gæld, til **Chr. F. Rosenkrantz**, men 1609 blev gældsbrevene erklæret for falske. **Chr. Juel**, Donslund, mindes man om i Roskilde domkirke. **Vilhelm Marstrands** store maleri i Chr. IVs kapel viser afslutningen af falsknersagen fra Donslund. **Chrf. Rosenkrantz**, som **Chr. Juels** havde regnet for sin ven, men som efter Juels død franarrede Juels enke Donslund, blev dømt, og man ser kongen siddende paa billedet foran rigsraadet. Kongen har lige afsagt dødsdom, og bøddelen bryder Rosenkrantz' sværd. I et hjørne ses Juels enke med 3 børn.

Om Hejnsvig kirkes ombygning fortæller sygehusinspektør **H. C. Larsen**, Grindsted, i bogen: »Hedens domkirke«:

Arkitekt **Lønborg-Jensen** var blevet tilkaldt af Hejnsvig menighedsraad, der ønskede den gamle kirke sløjfet, fordi den var for lille, og en ny kirke opført i dens sted. Paa mødet kunne de ikke blive enige, da hans kunstneriske og af pietet bundne samvittighed forbød ham at nedrive den.

Da rejste menighedsraadsmedlemmerne sig, bød ham en for en farvel og gik bort for at søge forbindelse med en anden arkitekt. Der røg den opgave for den unge arkitekt!

Imidlertid maatte han vente en times tid, før han kunne komme afsted, og inden den tid var forløbet, skete der noget. Man havde ringet til en anden arkitekt, men forgæves søgt at faa ham til at paatage sig den opgave, som **Lønborg-Jensen** havde afvist: at nedrive den gamle sognekirke. Saa kunne man lige saa godt holde sig til ham. Da var det, at arkitekt **Lønborg-Jensen** fik den idé, der kunne forlige hans kunstneriske ønske om en større kirke: at benytte den gamle kirke og udvide den med et nyt skib — den idé, som har faaet et endnu mere imponerende udtryk i Grindsted kirke, som den nu staar.

Der blev dannet en kirkebygningskomité, og en indsamling til fordel for byggeriet blev sat i gang og mødte god forstaaelse og offervilje.

Kirkens opførelse lededes af menighedsraadet, der bestod af sognepræst **Johs. Larsen, P. V. Grove**, Vingborg, **Jens Pedersen**, Hejnsvig, **Søren Madsen Sørensen**, Gilbjerg, og **Andreas Thomsen**, Donslund. Endvidere var der udpeget et medlem af sogneraadet: **Jens Jakob Jensen**, Askær, og flg af kirkedistriktets beboere valgte: **Jens Møller Kristensen**, Gyttegaard, **Anders Gade**, Nordborg, **Anders Kristensen**, Vingborg, **Kristen Kristensen**, Trøllund, og **Niels M. Nielsen**, Hejnsvig. Endvidere var kirkeværgen **S. P. Hansen**, Klink, medlem af udvalget, alle kirkens trofaste medarbejdere.

Biskop **G. Kochs** tale ved genindvielsen af den ny og dog gamle kirke ved festen 23. nov 1919 blev husket af mange. Den passede særlig godt i Hejnsvig.

Biskop **Koch** talte om det gamle og nye ud fra ordene om den der er skriftklog, og som tager nyt og gammelt frem af sit forraad:

»Naar man spørger om, hvad det gamle er, saa er det det, der skete julenat, som der fortælles om i vort vidunderlige juleevangelium. Hvad der er gammelt bliver skrøbeligt og svagt, men der forstaas ikke hermed det, som var fra begyndelsen, men det, som er fra begyndelsen. Det gamle er i forkyndelsens indhold, det er det, som giver en forening af gammelt og nyt. Det er ogsaa gammelt og nyt, som kunstneren her paa en virkningsfuld maade har forenet i denne kirkebygning. Forkyndelsen her skal paa samme maade være en forening af gammelt og nyt. I den gamle Hejnsvig kirke har der jul efter jul gennem aarhundrederne været mennesker forsamlet om det gamle julebudskab. Det gamle er ogsaa opstandelsen fra de døde, og ogsaa opstandelsens paaske skal prædikes klart og stærkt. Det gamle er disse mange evangelier, som forkyndes i menighedens forsamling. Men hvad er saa det nye? Er det da noget andet? Det er en belysning, som det gamle faar gennem oplevelser. En præst, der prædiker, han skal prædike det gamle, men der maa ogsaa en oplevelse af det gamle til, for at forkyndelsen kan blive saadan, at den kan naa ind til hjerterne.«

Vesterhede kirke. Sognekirken blev for lille, og beboerne herude havde langt dertil. Kirkesagens pionerer var gdjr **Jens Kristensen**, Refshøj, og smed **Hans C. Hansen.** Ved et juletræ i skolen vedtog man 1901 at arbejde for en ny kirke. Mærkeligt nok har begge sognets kirker samme matrikelnr, idet de grunde, hvorpaa de er opført, er udstykket fra samme ejendom.

Vesterhede kirke, indviet 30. okt 1910, arkit. **J. C. Kofoed,** byggesum: 22 000 kr., hvoraf staten gav 18.500 kr, er hvidkalket og tegltækt, en ret ejendommelig bygning, koret er udvendigt tresidet med valmtag og 2 gange 3 rundbuevinduer. Skibet har rundbuevinduer, koblet 2 og 2, adskilt ved stræbepiller. Mod vest et 18 m højt taarn med glatte, opskalkede gavle i øst—vest. Indgang gn portal i taarnet. Flade bjælkelofter. Koret er indvendigt rektangulært, saa vinduerne gaar gn forskellige murtykkelser i den udvendige tresidede bygning. Muret pulpitur over forhallen, men orgelet staar paa gul-

vet. Glasmaleri (Flugten til Ægypten) mod vest. Paa alteret stod til 1963 et maleri af Poul Steffensen (Jesus paa korset), skænket af sognefoged Jens Jensen, Askær. Nu staar paa det kvaderbyggede alter en bronzeskulptur af Mogens Bøggild, med figurer i sort malm, baaret af et smukt egetræsanlæg. Vesterhede kirkes **alter** er der næppe mage til i Norden, skrives der. Da kirken skulle restaureres i anledning af 50-aarsjubilæet 1960, drøftede menighedsraadet, hvordan man bedst kunne forskønne alterpartiet. »Selskabet for kirkelig kunst« blev spurgt, og prof **Mogens Bøggild** fandt, at hedekirken trængte til et stykke særlig kunst. Menighedsraadet tog mod et tilbud fra ham om, at opgaven skulle løses gn en konkurrence ml kunstakademiets elever, men professoren blev efterhaanden saa optaget af tanken, at han selv skabte det store arbejde, som blev overdraget kirken til elevpris, 12.500 kr (skønt det blev vurderet til 70 000 kr). Man ser Jesus segne under korset, og en romersk soldat tvinger Simon af Kyrene til at bære korset. Centrale figurer er ogsaa Maria og Johannes. Kunstværket præger kirken paa smuk maade. Den gl altertavle hænger paa skibets nordvæg. Ny granitfont, ny prædikestol, 230 sd. Nyt orgel. Kirken restaur 1960.

Folketal: 1850: 527, 1901: 896, 1925: 1858, 1965: 2187.
Altergæster: 1920: 2000, 1926: 1250 og 340, 1935: 903 og 285, 1946: 1684 og 405, 1954: 2371 og 712, 1962: 2267 og 804, 1965: 2339 og 1122.
Menighedsraad: 1920: Alle IM, 1926: 11 IM, 1 gr, 1 u p, 1934: 9 IM, 3 u p, 1 soc, 1965: do, 1945: 10 IM, 2 gr, 1 u p, 1953: 9 IM, 4 u p, 1961: 9 IM, 3 u p, 1 soc, 1965 do.

Sognepræst

1913: 3. kl, 1931: 2. kl, 1958: 12. kl.
(Præstebolig fra 1910)

1. 18. juni 1910–31. maj 17 (hjpr Aale-L 1. febr 08): **F. J. Ebbesen,** fl t Sæby-G, se S Bjert.

2. 27. febr 1918–4. nov 21: **Johannes Larsen,** fl t rkp Middelfart, se sp Hellerup.

3. 25. marts 1922–3. marts 31 (sekretær »Arbejde adler 18): **Christian Christensen,** * 5. jan 61 Vejle. Forældre: Øltapper Søren C og Kristine Sofie Lønquist (svensk). Præliminæreks Vejle 77, i handelslære hos Carl Berthelsen, Vejle, kommis i Aarhus, paa missionssk for at blive Santalmissionær, teol eksamen ved den evg luth synode, Queensland, Australien 86, dsk præst i Australien for skandinaver 86–96, bymissionær, Aarhus 96, rejsesekr »Kr foren t vildfarne børns redning« 99, drev kaffeforretning i Citypassagen, Kbhvn 04. Direktør for den danske afd i Kbhvn af Forsikringsselskabet »Victoria zu Berlin« (fik oparbejdet 29 filialer i Danmark), bopæl, Gentofte, afsk 3. marts 31, † 3. marts 35. ~ 29. nov 89 i Brisbane, Australien, Rosina Anna Helmuth, * 25. marts 67 Adelaide, Australien, † 15. febr 38. Forældre: Lægemissionær i Hermannsburgermissionen Karl Friederich H og Anna Dreyer. – Datter ~ højskoleforst H. Thorlø, Haslev.

Skrev i Nord Missions-tidsskr om Kanakkerne.

C blev tidligt omvendt, var aktiv i søndagsskolen og KFUM i Vejle og Aarhus, var medstifter af Aarhus gymnastikforening (AGF), og deltog som gymnast i landsstævner. Da han hørte *H. P. Børresen,* blev han grebet af missionskaldet, tog til Kbhvn for at blive uddannet, men mens han forberedte sig, blev han grebet af et kald til at virke blandt de mange danske i Australien, han rejste til Australien, fik præsteuddannelse og øvede en velsignelsesrig gerning baade blandt danske og blandt kanakkerne, indfødte fra sydhavsøerne, en slags slaver paa plantagerne paa fastlandet. Plantageejerne blev vrede over hans arbejde, han blev udsat for megen forfølgelse, men opnaaede dog, at den skændige trafik nogenlunde blev standset.

1896 kom han tilbage til Aarhus, han var stærkt socialt interesseret, øvede en god gerning som bymissionær i Aarhus, men navnlig optog arbejdet for vanskeligt stillede børn ham. Hans ideal var at øve kristeligt arbejde uden vederlag ligesom apostlen Paulus, derfor drev han en kaffeforretning. Han var en dygtig forretningsmand, blev forsikringsdirektør, men da han under verdenskrigen mente, at Tyskland ville lide nederlag, fraraadede han at spekulere i tyske mark. Han forudsaa dens sammenbrud. Han søgte afsked. Nu stod han uden arbejde med hustru og 10 børn, indtil han blev sekretær i »Arbejde adler«.

I Hejnsvig var han glad for at være. Han havde sin plads midt i IM og sled flittigt i det store sogn med syge- og husbesøg. Frimodigt og indtrængende aflagde han sit vidnesbyrd og var der mulighed derfor, spillede han og sang, hvad instrumentet saa end var.

Han rejste en del for »Skovtofte«.

Der kan lige nævnes to begivenheder, der viser hvordan han var. – C var ivrig med i Blaa Kors. Paa grund af ungdom og spiritus skete der en meget tragisk begivenhed i sognet. Straks var han fyr og flamme for at hindre spiritusulykker. I løbet af faa dage havde han i det ikke velhavende sogn indsamlet en stor sum. Den blev brugt til at afkøbe købmanden hans spiritusbevilling, og sognet var tørlagt. – En anden begivenhed: Det var juleaften lige før gudstjenesten. – En ung mand kom og bad om en skilling til en billet til Kolding. C bestilte straks værelse paa Missionshotellet og inviterede ham til at holde jul i præstegaarden. Slap han saa den unge mand efter nytaar? Nej! Han hjalp ham videre. Nogle aar senere, da C var pensionist i København, viede han den unge mand der. Pastor C levede i bøn og oplevede mange underfulde bønhørelser. Det skete ogsaa vedrørende hans gæld ved det pludselige dødsleje. Alt blev betalt. Han døde fri og i stor glæde«. (H Thorlø).

4. 21. juni 1931–27. juli 39: **H. Boyen Rasmussen,** fl t kkp Helligkors k, Kbhvn, og chef for Kirkens Korshær, se sp Emdrup, Kbhvn.

5. 20. nov 1939–30. april 49 (hjpr Bælum-S 16. juli 38): **K. K. F. Bøss,** fl t Haderup, se der.

6. 27. aug 1949 (hjpr Elling 29. aug 46): **Valdemar Møller Larsen Vestenaa,** * 25. juni 15 Hvidbjerg vesten aa. Forældre: Husmd Jens Møller Larsen og Nicoline Christensen. Stud Rønde 41, c 45^2 (h-71) Aarhus. ~ 4. juli 43 Elna Fuglsang Pedersen, * 20. juni 21 Ørum pr Bedsted, Thy. Forældre: Slagtermester Petrus P og Kirstine Fuglsang. – Fætter: Vestergaard, Sevel.

Kredsfmd KFUM og K 50—58.

Litt: Se under Vorbasse, især J. M. Møller: Slaugs herr, 1914, Ebenezer, IMs hist 1921, s 75. Dsk Saml 2. r, IV, 74 f, O. Nielsen: Hist Efterretn om Slaugs herr, Dsk Saml III, 289 f, Kirke og Sogn, 1953, 219 f. J. C. Sørensen i Hedeselsk tidsskr 1930 om plantning i Vorbasse og Hejnsvig sogne (s 109 f), IMs: Ebenezer, 1921, s 75. D n A 1936, s 92. S herreds aarbog.

Skads herreds provsti

Skads herred, 620 kvadratkm., 28 km fra nord til syd, op til 38 km fra VSV ØNØ. Til herredet hører øen Fanø. Overvejende højtliggende, ujævne jorder, en bakkeø mellem Varde aa og Sneum aa. Forskelligartet jord, sandet mod nord, heder mod øst, ret gode jorder mod SØ, gode enge langs vestkysten. En del kratskov, levninger af fortidens skove, og plantager. Langs Vesterhavet, Hjerting bugt.

Litt: D saml 2, r, IV, 98 f, O. Nielsen: Hist efterretn om S Herred, 1862. Spredte træk fra Vardeegnen 1848—50, Fra Ribe a 1914, smst 1926 (Svenskerne i S herred).

Kirkelig statistik

	Folketal 1965	Kkg %	Altergæster 1926	%	1942	%	1965	%	Mh	Fh
Esbjerg										
Vor Frelsers kirke	16843	god	3486	29	5415	35	c. 5000		1	
Zions kirke	11625	god	4576	54			6481			
Treenigheds kirke	6346	god					4892			
Jerne	22403	god	673	15	1050	15	2000		2	2
Skads	2505	god	296	35	591	58	500			1
Øsse	1701	3—4	700	39	550	32			1	1
Næsbjerg	805	3—4	275	42	225	32				
Grimstrup	730	8	525	51	880	73			1	2
Rousthøje	540	10								
Vester Nykirke	656	5	225	34	175	27				2
Faaborg	2232	4	775	45					1	
Aarre	768	6	345	49						
Agerbæk	1090	6							1	
Sneum	869	jævn	700	38	200	32				
Tjæreborg	1822	jævn			500	37			1	1
Brøndum	1991	2—3	460	38	575	44				1
V. Nebel	772	2—3	261	49	209	30				1
Alslev	849	5	285	47	220	29				1
Hostrup	617	5	130	30	157	32				1
Guldager	7111	2—3	400	23	397	20				1
Nordby	2369	7	1300	59	1444	70	1745		1	1
Sønderho	381	7	250	40	470	100				1
		Gnsn 6,1	Gnsn 39		Gnsn 41				9	16

Menighedsraad 1965

	IM	Gr	Soc	u p	ungd	Valg
Esbjerg						
Vor Frelsers kirke	5	4	3	1	2	Valg
Zions kirke	5	1	5	1	3	Valg
Treenigheds kirke	4	1	6		2	
Jerne	4	4	3		4	Valg
Skads	1	6				Valg
Øsse, Næsbjerg	4			9		
Grimstrup, Rousthøje, Vester Nykirke	4	14				Valg
Faaborg, Aarre, Agerbæk	7	12				
Sneum, Tjæreborg	2		1	10		
Brøndum, V. Nebel	2	11				
Alslev, Hostrup	1	11				
Guldager	3	6	1			
Nordby	2			6		
Sønderho				6		
	44	70	19	33	11	

Provster

Skads herred udskilt fra Ø.-V. Horne herreders provsti 29. dec 1900.

29. dec 1900–8. okt 04: **S. H. Holck,** Nordby, se sp Brønshøj.

11. febr 1905–25. maj 09: **H. P. Hansen,** Brøndum-VN, se St–L Fuglede.

9. apr 1910–3. sept 15: **A. A. Benj. Nielsen,** Nordby.

28. sept 1915–8. maj 18: **T. Biering,** Zions k, Esbjerg.

2. nov 1918–2. marts 25: **A. A. Benj. Nielsen,** Nordby.

16. apr 1926–18. okt 50: **A. E. Kjærgaard,** Vor Frelsers k, Esbjerg.

16. marts 1951–15. jan 55: Dr theol **Bent Noack,** Alslev-H, prof theol.

16. febr 1955: **K. B. Schmidt,** Brøndum-VN.

Litt Skads herreds præster 1540—1810: Personalhist Tidskr 1942, 53. Jy saml 5 r, II, 1935—36, Ribe aarb: 1947, 1957, 1964: Eva Villarsen, Sydvestjysk navneskik gn 300 aar, 1965.

ESBJERG

Udskilt kirkeligt fra Jerne-S 31. okt 1890, udskilt kommunalt fra Jerne 1. jan 1894, købstad 1. jan 1899, Jerne sogn lagt under Esbjerg komm 1. april 1945. Skads i foraaret 1967.

Tabet af Sønderjylland 1864 havde spærret de gamle udførselsveje mod syd. Hvad udad tabtes, skulle indad vindes, og man maatte skabe en ny udfaldsport, denne gang mod vest. Og dristigt byggede man en havn, hvor Graadybet bøjer sin sejlrende bag om Fanø, ved den øde vestkyst.

Esbjerg købstad blev til ved en lov. Den skylder *havnen* sin oprindelse. Hedernes opdyrkning skabte Herning, og landbrugsexportens udvikling efter hedernes opdyrkning skabte Esbjerg.

Esbjergs historie er et eventyr, nu Danmarks femtestørste by og vigtigste fiskerihavn. *Viggo Stuckenberg* digtede om Esbjerg:

Eventyret i et nedstemt land,
modet har guldbaldyret klittens golde sand . . .

Esbjerg i dag

Naar man har besøgt Esbjerg mindst én gang om aaret i over 50 aar, er der noget som særligt slaar én: Hver gang er der noget *særligt nyt*! Og hvor er der en dansk by, der gennem saa kort tid har forandret sig saa meget! Nu kommer vi med det lille røde »lyntog« (»Kongeaaen«, »Sydvestjylland« eller »Englænderen«) med dets rysteri og ølbule af en restauration . . . Efter det flade land dukker pludselig storstadsbebyggelsen op mod *Jerne* gamle sognekirke, og saa staar vi paa den uskønne, vindomsuste, fiskeduftende banegaardsplads, med sit moderne, neonlysende bladhus. Vi mærker snart, at Esbjerg er en *by med liv*. I tidligere tid en grim by, med de lige, brede lange gader, der krydsede hinanden i rette vinkler, 90'ernes kedsommelige murmesterstil, (selv i Vor Frelsers kirke). Men i de senere aar er byen blevet omgivet af grønne omraader, og de ny kvarterer er smukke. Jeg tyer op til min plads ved vandtaarnet, hvor jeg har siddet de snese af gange, med ryggen til de uskønne gader i den centrale bydel, med udsyn over havnen, tænker tilbage, søger at samle det rige stof om Esbjerg (for 100 aar siden var her øde strand) til *Eventyret om Esbjerg* . . . medens maagerne, smaa og store skibe, og pakkasser med mærker fra hele jordkloden bringer bud fra de store have, i et myldrende liv af travle folk og biler, tjære- og saltvandsduft dernede fra kajen.

Esbjerg blev ikke bygget som en fiskerby paa en sandbanke, men som en eksport- og importhavn. Eksporten er stadig en hovedfaktor. Men det er blandt fiskerne man føler sig særligt hjemme.

»Fiskeriet kom først til Esbjerg efter aarhundredskiftet, da motorerne blev almindelige og kystfiskeriet aftog. Det medførte befolkningstilstrømning fra hele landet og det har bevirket, at Esbjerg er ganske usnobbet. Esbjerg mangler seværdigheder i forhold til mange andre byer, men alligevel kommer turisten igen og igen til byen. Man kan li' atmosfæren der.

Fiskeriet har betydet ualmindelig meget for Esbjerg. Vel op imod 550 Nordsø-kuttere er hjemmehørende her. Hver kutter repræsenterer en stor kapital. I land medfører det arbejde til en lang række virksomheder, f eks skibsbygning, tovværksfabrikker, forsyning og handel.

Fiskeriet er opdelt i to grene: konsumfiskeri og industrifiskeri. For konsumfiskeriets vedkommende tager hvert togt fra 8–14 dage, evt med landing af fangst i England. Behovet for proviantering og is er derfor stort. Fisken skal behandles efter kutterens hjemkomst. Det sker i en række fiskefiletfabrikker, som ialt eksporterer mange tons frosne filetter om aaret. Halvfjerds kølelyntog, som kører over hele Europa, sørger for, at fisken bliver fordelt. Affaldet fra denne filetproduktion afsættes til minkfarme, og tre hundrede minkfarme er placeret omkring byen. Herfra eksporteres hvert aar skind fra op imod 200.000 dyr.

Industrifiskerne bringer 250.000 tons industrifisk til sildemel- og -oliefabrikkerne om aaret. Denne industrigren kom til byen i 1950 og der er nu tre fabrikker af denne art i Esbjerg.

En trediedel af de organiserede arbejdere i byen har direkte eller indirekte tilknytning til fiskeriet. I Esbjergomraadet er der ialt 12.062 organiserede arbejdere.

Havnens betydning for import og eksport er ikke trængt i baggrunden, men Hamborg er en alvorlig konkurrent, idet denne havn kan tage større skibe end Esbjerg. 1,5 mill. tons fisk importeredes og eksporteredes i 1965 over Esbjerg Havn. Eksportmæssigt er det den tredjestørste danske havn. København og Kalundborg ligger over. Kalundborgs placering skyldes raffinaderivirksomheden. I det

øjeblik landbrugets eksport er udbygget med containertransport vil der i Esbjerg blive udskibet 70–80 pct af den samlede baconeksport til England. Containeranlæg vil ogsaa betyde øget import gennem Esbjerg, idet container-skibene ogsaa vil kunne fragte varer den modsatte vej. Disse planer har allerede medført, at flere københavnske grossistfirmaer ønsker at placere fordelingscentre i Esbjerg.

Alt dette bekræftes af byens borgmester, *Henning Rasmussen,* som til Berl Aftenavis fortæller:

»Alene fiskeriet beskæftiger 16–1700 mennesker paa kutterne. Dertil kommer det store antal, som paa anden maade er tilknyttet fiskeriet. Der er tre fiskemelsfabrikker med 3–400 ansatte, og 20–30 større eller mindre filetfabrikker. Man regner med, at ca 35 pct af byens indtægter kommer fra fiskens fangst og behandling. Desuden maa vi heller ikke glemme, at fiskeriet er forudsætningen for ca 300 minkfarmes eksistens omkring Esbjerg.

Selve trafikhavnen spiller ogsaa en voksende rolle og tegner sig nu for 15 pct af byens indtægter. Kulimporten over Esbjerg er reduceret betydeligt de senere aar, men til gengæld nyder vi godt af landbrugseksportens store opsving.

Den travle trafik paa havnen – ikke mindst af fiskerbaade – har bl a skabt arbejde til fem kutterværfter og en række mindre virksomheder med reparationer som speciale«.

Men samtidig blev Esbjerg ogsaa en travl *handelsby,* præget af store bytikker og kontorer.

Esbjerg i morgen

Hidtil har havet og dets produkter totalt domineret byens erhvervsliv og de øvrige industrier været stedbørn i nogen grad. De har imidlertid ekspanderet betydeligt den senere tid, og kan ventes at indtage en mere fremtrædende rolle i fremtiden. Borgmesteren tror dog stadig væk, at havnen vil bevare sin rolle som byens vigtigste indtægtskilde.

Borgmesterens spaadom holder utvivlsomt stik. Esbjerg Havn vil de kommende aar blive udbygget i en saadan grad, at den med nogen berettigelse kan benævnes oceanhavn og Danmarks store udfaldsport. Havnebassiner uddybes, nye kajer anlægges, en gigantisk og super-moderne fiskeauktionshal opføres med specielle baase til fiskerkutterne – blot for at nævne enkelte af de mange projekter, som i fremtiden vil understrege havets betydning for Esbjerg yderligere og samtidig befæste positionen som en af landets mest moderne og driftige havnebyer.

I trafikhavnen nærmer man sig fuldførelsen af bacon-anlægget. Paa slutningen af aaret skulle containertransporten af dansk bacon til Storbritannien kunne begynde. Etableringen af baconhavnen har bl a omfattet uddybning af bassiner og indsejling, opfyldning af et areal med 35.000 kubikmeter jord, anlæg af vandforsyning, kontorbygninger, bacon-bedømmelsescenter m v.

Der indsættes to specielt byggede baconskibe i regelmæssig fart. Hvert skib kan tage 100 trailere ad gangen, og i hver trailer er der plads til ti ton bacon.

Oprindelig havde man regnet med at opføre fem container-anlæg, men det første, som nu er færdigt, viste sig at være saa pladskrævende, at der højst kan være to mere. Til et fuldt udbygget anlæg medgaar 40–45.000 kvadratmeter.

En plan om udvidelse af Esbjerg havn af hensyn til Vestkraft og konkurrencen fra Hamborg er paa forberedelsens stadium. Planen omfatter en forøgelse af havnearealet med 25–30 pct.

Esbjerg udvikler sig ogsaa mere og mere som *industri- handels- og oplandsby.* Store industrier er under udvikling, og store forretninger dukker frem. Allerede nu er 40 pct af befolkningen beskæftiget med industri i Stor-Esbjerg. Det varer næppe længe, før Esbjerg, der luftfartsmæssigt ligger i en afkrog, faar sin *Korskro-lufthavn* og vel en *bro til Fanø.* Fine dispositionsplaner vil udbygge et tip-top-moderne *vejanlæg,* og der skaffes fremsynet plads til byens udvidelse mod syd og øst og nord, og til ny grønne omraader. Esbjerg skal blive en smuk by. Og saa taler man om storhotel, Esbjerghal, tunnel under banen, saa skellet mellem øst og vest slettes, flere turister, mindre støj . . .

Esbjerg i gaar

I en sogne-kultur- og præstehistorie maa vi ogsaa vende blikket tilbage. Nutiden staar jo paa fædrenes skuldre. Hele historien er ikke 100 aar gammel.

Under henvisning til de udmærkede kilder *(S. Alkærsigs, Arne Sundbos* Esbjerg-bøger, til *Esbjerg-bogen, Esbjerg-tidsskriftet),* skal her gives nogle løse rids, spredte hovedtræk.

Paa kommunens grund (incl. Jerne, som indlemmedes 1945) ligger foruden den bymæssige bebyggelse: Strandby, Rørkær, Boldesager, Vognsbøl, Spangsbjerg, Gammelby og landsbyerne: Kvaglund, Tovrup, Novrup, Veldbæk og Maade. Gaarden Hedelund, 67 ha, købtes af kommunen 1964.

Begyndelsen: Da man 1868 begyndte havneanlægget, laa der kun to bøndergaarde, hvor Esbjerg nu ligger. De var opstaaet af en ældre gaard, *Esberggaard* (»ese« betyder sætte madding paa en fiskekrog, hvilket var esepigernes arbejde, mens en eser gravede ormene op). – Esberggaard blev 1748 solgt af sognepræsten i Jerne-S, *Maturin Castesen,* til hospitalsforstander *Hans Kragh,* Ribe, og 1820 udskiltes Gammelgaard fra denne gaard. Det var paa Gammelgaards grund havneanlægget begyndte. Der var da 13 indbyggere paa stedet. Men det holdt haardt at faa loven om havnen vedtaget. Tabet af Sønderjylland lukkede forbindelsen til Hamborg og Tønning, hvorfra danske landbrugsprodukter særligt udskibedes. Man overvejede nu at skabe en *vestkysthavn,* hvorfra eksporten skulle gaa vestpaa. Først var der planer om at lægge den ved Hjerting, men landingsforholdene var ikke gode. Saa kom forslaget om en havn 7–8 km syd for Hjerting, ved Strandby og en bane fra Vamdrup dertil. Banen blev

vedtaget 1865, men ikke havnen. Den grundtvigske folketingsmand, *N. J. Termansen* (se s 197) kæmpede bravt for havnen, og 1868 forelagde *Estrup* forslag om en dokhavn paa den lille plads syd for Strandby, ved Esbjerg kleve. Paa rigsdagen var københavnerne og købstædernes repræsentanter fulde af foragt for planen, storkøbmanden *Alfred Hage* gik især imod og mente, at det ville være spildte penge og spildte anstrengelser at anlægge en havn paa det sted, og at man i hvert fald kunne nøjes med en bane, trukket af heste. Han forlangte en opgørelse over, hvor mange der færdedes paa vejene her, og stiftamtmand *Nielsen*, Ribe, anbefalede sagen køligt: »Man skal ikke stile sine forventninger for højt!« Men ved 3. behandling i folketinget fik havneforslaget dog et solidt flertal paa 71 mod 41, og saa tog man fat.

Foreløbigt fik pessimisterne ret. I nogle aar var Esbjerg havn et smertens barn. Den schweizisk fødte ingeniør *Louis Carlé*, som fik arbejdet overdraget, var uomgængelig og stridbar og havde ikke tilstrækkelig kendskab til havnebygning. Han maatte fratræde 1872; det næste selskab maatte ogsaa give op, *Tietgen* havde kautioneret for *Carlé* og forsøgte selv at faa gang i det, men først 1878 var havnen færdig, efter at dokhavnen havde været i brug i fire aar. – De første nybyggere boede paa gaardene, i jordhytter, eller de indlogererede sig paa Strandby kro, hos *Morten Spangsbjerg*, hvis kro senere kom til at hedde hotel Spangsberg. Snart var der en hel by af klinede jordhytter paa den 25 m høje Bavnehøj, hvor Esbjergs vartegn, det 31 m høje vandtaarn med de fire smaa karnapspir rejstes 1897 i det anlæg, som man begyndte at anlægge allerede 1878. Dele af Esbjerg kleve styrtede ned 1881 og 1882 i storm, nu snor Toldbodvej sig ned gennem skraaningen. Fra begyndelsen var der ikke anden byplan end nogle plovfurer, der skilte statens havneomraade fra de private grunde. Men snart skød husene op i sandet og lyngen, og flere kom til, da banen aabnedes 1874, og havnen blev taget i brug. 1874 var der c 1000 indb, og da man fejrede 25-aarsdagen for havnelovens vedtagelse 1893, var der over 4500 indb til at byde kong Christian IX og kongefamilien velkommen. Kongeskibet kom naturligvis sejlende ind i Esbjerg havn. Et stort haandværkeroptog imponerede, og i tusindvis strømmede folk fra egnen til. Fra den dag fik skumlerne respekt for opkomlingen.

Men den store hovedpine var, at Esbjerg stadig var en del af *Jerne* kommune og styredes af Jerne sogneraad. *Kirken*, der blev indviet 1887, var kun filialkirke under Jerne, og skønt Esbjerg nu var paa størrelse med Kolding og Vejle, havde man hverken vandværk, gasværk, kloak eller brolagte gader. Hovedgaden, *Kongensgade*, var en landevej med grøfter ved siderne. Hele byens vandpost stod paa torvet. Gadelygter havde man faaet ved egen hjælp. Avisen skrev, at gaderne »om vinteren flød i en haabløs, geleagtig tilstand, fodgængere maatte være udstyret med kompas, lygte og lange støvler for at komme frem gennem mudderet«. Men i Jerne holdt de paa, at man der kunne færdes paa landevejen uden lygter ... det maatte de ogsaa kunne i Esbjerg, hvor der endda var huse med lys i vinduerne. En dilettantforestilling tre aftner i træk gav 26 kr i overskud, og lygterne tændtes første gang 8. november 1885.

Selvstændig kommune

Den »Amerikanske« periode

Rask skal det gaa!

Endelig blev Esbjerg selvstændig kommune 1894. Og det gik livligt til den nytaarsnat 31. december 93, da man sprængte Jernes jernlænker af sig. Folk langt borte fra kom og købte jord, en helt vild byggespekulation tog fat, man lavede en byplan med snorlige, kedsommelige gader, der krydsede hinanden vinkelret saa godt som i nogen amerikansk nybyggerby, gaderne blev »udvist« ved hjælp af pæle og plovfurer, alle ville være med i det hektiske jag, og der blev drukket lidkøb i champagne. Men en dag vaagnede Esbjerg af rusen, spekulanter og grundkøbere osv gik fallit, konkurser og tvangsauktioner fulgte, og blev der end ofte drukket tæt og nytaarsaftnerne i Esbjerg blev berygtede, var det ikke fest, der prægede Esbjerg sidst i 90'erne. Bebyggelsen var spredt rundt i de sandede vejgader, kun faa gader havde brolægning, sandskyer hærgede. I den værste spekulationsperiode 1895–97 var der stor bolignød, men efter 1897 flyttede folk fra byen, og mange huse stod tomme.

Det var en tilflytter fra Ribe, gæstgiver og købmand *Philipsen*, som skabte det fyndord, der blev Esbjergs motto: *Rask skal det gaa*! Og rask har det gaaet. Mange af tilflytterne var mindre heldige, men snart viste det sig, at Esbjerg tiltrak folk med sundt handelstalent, nøgtern vurderingsevne, sparsommelighed, mod til at vove noget og se stort paa tingene. Det kunne gaa nedad, og det kunne gaa opad, Esbjerg forstod at klare sig.

Der rejstes store teglværker til at levere mursten, 1872 kom et skibsbyggeri, 1876 en klædefabrik, og andre industrier, men Esbjergs historie er *havnen*. Og den maatte allerede udvides første gang 1881, 1886–88 byggedes forhavn og fiskerihavn, 1875 havde DFDS begyndt ugentlig rutefart til England, det store slagteri, omegnens slagterier og mejerier leverede landbrugsprodukter til stor-eksport, og fiskere fra hele vestkysten strømmede til og bosatte sig her. I de følgende aar blev havnen stadigt udvidet, moderniseret, og skibsfarten, navnlig til England tog et uhyre opsving.

Esbjerg bliver købstad

Da Esbjerg 1899 blev købstad, var man kommet ind i et nogenlunde sundt leje efter den »amerikanske« spekulations vildskab. Fiskerihavnen blev Danmarks største, og Esbjerg havde landets næststørste eksporthavn.

Blandt dem, der var med til at bygge Esbjerg op, nævnes enkelte.

Vandbygningsingeniør *C. G. Bruun* (* 1829, † 94) havde som ung ledet den store slusebyg-

ning ved Højer, blev afsat af tyskerne 64 og stadsingeniør i Odense; byggede Thorsminde Sluse. Allerede 1865 fremsatte han forslag om en havn ved Graadyb, han fik overdraget projekteringen af Esbjerg havn, der byggedes væsentligt efter hans planer. Skrev meget i fagblade. (DBL IV 228). Senere har vandbygningsdirektør *Viggo Westergaard* (* 1849, † 1926), (broder til prof Harald Westergaard) siden 1882 virket i Esbjerg, hvor han gjorde et betydeligt arbejde: Hans stilling var ikke let, men han blev berømt for sin morsomme facon og kyndige brug af Holberg-citater. En af Danmarks dygtigste havnebyggere (DBL XXV, 424).

Konsul *D. Lauritzen* (* 1859, † 1935), hvis fader var tømmerhdlr i Ribe. D. L forstod hurtigt, hvad Esbjerg havn betød, og 1884 begyndte han en trælasthandel i E under faderens navn: J. Lauritzen. Dermed lagdes grunden til en lang række, store, blomstrende virksomheder, drevet frem ved Ls initiativ og energi: 1887 eksportforretn i smør, først brugte han chartrede skibe, men stiftede 1895 dampskibsselskabet »Vesterhavet«, som blev et af landets største søfartsforetagender. L var ogsaa med til at opbygge den store tovværksfabrik, og oliemøllen (1935 overtaget af Aarhus oiemølle), den store fiskehermetikfabrik, ophjalp fiskeriet paa flere maader. L var fmd for E handelsforening, byraadsmedlem, meget optaget af havneudvidelser, men i et spændt forhold til socialdem, der ville have havnen udvidet mod øst, men L sejrede med sin plan om udvidelse mod vest 1909. De stærkt stigende skatter medførte, at han 1914 flyttede hele sin store rederivirksomhed til Kbhvn, men han bevarede stadigt sin interesse for Esbjerg. Han mistede mange skibe under krigen. Senere er rederiet ført videre af hans sønner. Ls liv var arbejde, præget af hans frodige optimisme og store udholdenhed. Ogsaa plantningssagen optog ham.

Og der var en række andre dygtige forretningsfolk: Konsul *Breinholt*, konsul *H. Pagh*, der kappedes med D. Lauritzen om at gøre Esbjerg til storeksporthavn, korngrosserer *H. Eriksen*, fabrikant *Lede Jensen* (Jensen og Olsen) og fabrikant *Poulsen*, Esbjergs sidste sogneraadsfmd. Han overrakte højtideligt byens nøgler 1. januar 1894 til dens første borgmester, *Lyngbye* (som var gift med nobelpristageren *Niels Finsens* søster; to andre fremtrædende esbjergensere var ogsaa gift med søstre til Niels R. Finsen: overlæge *Cold* og den senere politimester *Fritsche*, Roskilde).

Fra de flg aar kan nævnes konsul *J. Villemoes* (* 1880, † 1956) havde gaaet i gr friskole, lærte handel i udlandet, etablerede sig 1907 i Esbjerg, hvor han fik en omfattende virksomhed som leder af en stor kulforretning, dampskibsselskabet »Jyden«, to teglværker, en stor tømmerhandel. Han blev fmd for E handelsstandsforening, fmd Sydjyllands elektricitetsværker, byraadsmedl, 1928 tingvalgt landstingsmd (Venstre), handelsminister i ministeriet *Knud Kristensen* 45–47.

Redaktør *Knud Ree* (* 1895 Holbæk) har baade lokalt og politisk (Venstre) betydet meget. Hans navn er især knyttet til dagbladet »Vestkysten«, grundlagt 1917.

Student (Aarhus katedralskole) 1914; journalist ved Morsø Folkeblad 1917–19; journalist ved Vestkysten, Esbjerg 1919, redaktionssekretær s aa, bladets redaktør 1928–50 og fra 1953, till direktør for A/S Den sydvestjydske Venstrepresse fra 1954; fiskeriminister i ministeriet Erik Eriksen 1950–53.

Medl af radioraadet 1925—51 og af dettes programudvalg 1933—51; formand for Den jydske Lytterforening 1924—32 og 1939—45; medl af Esbjerg byraad 1937—50 og af landstinget i 1953; medl af bestyrelsen for Ritzaus Bureau fra 1954, næstformand 1955—59 og fra 1963, formand 1959—63; næstformand for Journalistforeningen fra 1955; medl af repræsentantskabet for Den danske Presses Fællesindkøbsforening fra 1956.

Har udg »Bogen om I. C. Christensen«, s m Axel Breidahl: Danmarks Radio og s m Ernst Christiansen: Statsradiofonien 1925—50.

Kommunalt og politisk

Esbjerg er nu i udstrækning en af landets største bykommuner efter indlemmelsen af Jerne sogn 1945 og Skads sogn 1967.

Raadhuset opførtes 1891, ny administrationsbygning. Byens første folkevalgte borgmester var den konservative *K. Ø. Holck*, men 1921 sejrede socialdem, og restauratør *A. P. Brandholdt* blev borgmester. 1925–29 var der atter borgerligt flertal med *N. Jæger* som borgmester. Derefter fik socialdem atter flertal, lokomotivfører *M. Mortensen* (* 71 i Saksild, † 56), lokomotivfyrbøder i E 1908, var i en menneskealder med til at lede udviklingen i E med initiativ og fremsyn, (elektricitetsværk, arbejdernes kooperative virksomheder, forsorg for de gamle (DBL XVI 145), var borgmester til 41, derefter forretningsfører *P. Nielsen-Kock*. Særlig betydning fik den soc borgmester *Laur. Høyer-Nielsen* (* 99 i Rønne, † 64). Han blev journalist ved Esbjerg sociald 19, red 29, var borgmester 1942–50, 54–58 og 59–64, havde talrige hverv, i disse aar gennemførtes Tarphagevejen og broen over Varde aa, saa Esbjerg fik bedre forbindelse nordpaa. 1946 skiftede flertallet i byraadet, men siden 1954 har soc haft flertallet. Borgmester siden 1964 er cand. økonom *Henning Rasmussen* (* 26 i Viborg), som ledede Danmarks soc Ungdom 44–53, var i England, blev lærer paa Esbjerg arbejderhøjskole, folketingsmd 60–64, medl af E byraad 53–59 og fra 62.

Kommunevalg: 1943: S: 6249 (13), R: 171 (1), Kons: 2194 (4), V: 1938 (4), Rf: 109 (0). Uafh arb og tjenestemd: 1563 (3).
1966: S: 12230 (12), R: 866 (1), Kons: 4388 (4), V: 5405 (6), RF 248 0, SF: 2141 (2), Komm: 145 (0).

Det skyldtes især *J. P. Sundbo*, at socialdemokratiet tidligt fik fodfæste i denne arbejderby. 1898 oprettedes »Vestjyllands socialdemokrat«, red. af *J. P. Sundbo* (* 1860 i Ølstykke, † 28, begr i Esbjerg). Han havde været paa Vejstrup højskole, tre vintre paa Askov, højskolelærer i Lundby v Løgstør, og 85–88 hos *Morten Pontoppidan* i Jørlunde, tog 88 til Kbhvn, levede som litterat og journalist, først radikal, men gik over til socialdem, da han blev optaget af spm om landarbejdernes og husmændenes rejsning.

Man lagde mærke til ham, da han ved et bevæget møde i Kbhvn 88 krydsede *Fermando Linderbergs* planer om at samle sjællandske landarbejdere i et upolitisk forbund. Efter at have virket ved den socialdem presse i Aarhus og Odense kom han 98 til Esbjerg. Han var en dygtig skribent, skarp og skaanselsløs polemiker, fandt rammende udtryk, havde litterær indstilling og bragte stof af *Jeppe Aakjær*. Hans blad og hans artikler blev snart landskendt. Han kom i byraadet 1900, meget virksom for skolens modernisering, byens forskønnelse, havneudvidelse, sygehus osv, men mødte modstand for sine »kommunesocialistiske« metoder. I »Dansk arbejde« var han meget ivrig, han kæmpede for fiskerne, blev en god bypatriot. Han var sjælen i oprettelsen af Esbjerg arbejderhøjskole, som 1916 fik egen bygning, blev medl af sit partis hovedstyrelse, fra 1903 til sin død folketingsmd i Esbjerg, ordfører i mange sager, flittig og arbejdsom, var med til at præge Esbjerg og især arbejderbefolkningen.

Julius Bomholt (* 96) har siden 1929 været folketingsmd for Esbjerg, Bomholts data viser hans spændvidde, cand theol, forfatter, førende politiker og kulturpersonlighed.

Student (Frøken Langs skole, Silkeborg) 1915; cand theol 1921, ved Askov højskole, 1921–22, ved Arbejderhøjskolen i Esbjerg 1922, forstander for samme 1924–29; medl af Esbjerg byraad 1933–41; folketingsmand (socialdemokratiet, Esbjergkredsen) 1929; formand for folketinget 1945–50 og fra 1964 undervisningsminister i det første ministerium Hedtoft febr–okt 1950, i det andet ministerium Hedtoft 1953, i ministeriet H. C. Hansen 1955, socialminister 1957, fra 1960 i ministeriet Kampmann, minister for kulturelle anliggender 1961–64, fra 1962 i ministeriet Krag.

Medl af radioraadet 1934—50 og af dettes programudvalg 1937—50, formand for raadet 1940—febr 1950 og dec 1950—53; formand for det udenrigspolitiske nævn 1945—50 og fra 1964; medl i 1953; medl af Grønlandsudvalget, formand 1949—50; medl af bestyrelsen for den socialdemokratiske folketingsgruppe og af forfatningskommissionen af 1951; medl af Grænseforeningens hovedbestyrelse 1952 og af bestyrelsen for Rask-Ørsted fondet 1953—54.

Dertil kommer et omfattende forfatterskab:
Har udg: Dansk Digtning fra den industrielle revolution til vore Dage (1930); Arbejderkultur (1932); Moderne Skribenter (1933); Togter (1935); Harald Bergstedt (1938); Den danske Folkeskole (1938); Længsel I-II (roman 1944); Nordiske Profiler (1945); Kulturproblemer (1945); Før Uvejret (1947); Blomstrende Grene (1947); Grønland foran en ny epoke (1950); Mennesket i Centrum (1953); Idé og arbejde (1953); Det egentlige (1953); Folkeskolens reform (1953); Fra den billige bog til fjernsynet (1954); Paa vej til livet (1954); Vision og virkelighed (1955); Vinterlys (1956); Himmerigs dør (1956); Svalerne (1957); Fra nummer 21 (1957); Døgnflue og evighed (1958); Hinsides bjerget (1959); Ukendte Ven (1960); Solhverv (1961); M. F. (1962); Revolutionens tredje Fase (1963); Hvor er du? (1963); Eventyret om fattighuset (1964); Kakkel-vers (1695); Guds Knægt (Knud den Hellige), (1966); sm m H. C. Hansen: Hans Hedtoft, liv og virke (1955); s m Peder Nørgaard: hørespillet Nye Signaler (1932).

Esbjerg arbejderhøjskole blev 1910–24 ledet af forstander *Rasmus Vind* (* 68 Obbekær, † 52), som to vintre havde været paa Askov. Paa korporalskolen i Fredericia blev han 1889 straffet for ikke at have hindret en menig i at skrive en artikel om soldatens rettigheder, og under paavirkning af en medfange i Fredericia arrest blev han socialdemokrat. Senere søgte han gymnastikuddannelse, forestod et børnehjem, var højskolelærer i Janderup. Han fik betroet det brydsomme hverv at lede Danmarks første arbejderhøjskole, støttet af sin hustru, der var sønderjyde (fra Hygum). Han var en fremragende ungdomsopdrager, underviste levende i samfunds- og naturfag, fordringsløs, idealist og betydelig gymnastikpædagog. Han var opstillet ved mange folketingsvalg.

Vind gik med glødende iver ind for at bryde vej for højskolen i arbejderkredse. Han overtog 36 en funktionærstilling under E kommune. Fra 1921 var *Laura Alkærsig* med i ledelsen af højskolen, *Oluf Bertolt* var lærer her 1915–20. (DBL XXVI, 58).

Arbejderhøjskolen har ikke blot haft betydning for mange unge arbejdere, men forstanderstillingen har i flere tilfælde været indledning til en bemærkelsesværdig politisk karriere inden for socialdemokratiet.

De flg forstandere var: Først *Jul. Bomholt* (1924–29), se foran.

Derefter 1929–45: *Poul Hansen* (* 97 Herstedvester).

Udlært som snedker 1916; paa Borups højskole 1918–19 og 1919–20, paa skolen for dansk Kunsthaandværk 1921 og paa Den Internationale højskole 1921–22; elev paa Firecroft College 1922–23; Askov højskoles højskolelærerkursus 1923; elev paa Cooperative College, Manchester 1925–26; lærer paa Den Internationale højskole 1924–29; forstander for Esbjerg arbejderhøjskole 1929–45; leder af oplysnings- og kulturarbejdet i de tyske flygtningelejre i Danmark 1945–49; forstander for den nordiske folkehøjskole i Genève 1948 og 1949; forretningsfører for Arbejdernes Oplysningsforbunds Kbhvns afd 1949–62; forstander for Samarbejdsudvalgenes skole i Kbhvn 1951–62; medforstander for Borups højskole 1952–61, derefter eneforstander; delegeret ved UNESCO generalkonferencen i Firenze 1950; foredragsrejser i England, Skotland og Wales 1926–27 og i USA 1927, 1934 og 1954.

Formand for Esbjerg og Omegns Brugsforening 1931—42; medl af Esbjerg byraad 1936—42; formand for Kbhvns aftenseminarium 1959—62; næstformand i Landsforeningen Dansk Arbejde 1960; medl af folketinget (Grenaa kredsen) 1945—50 og fra 1953, medl af det udenrigspolitiske nævn 1963 og af repræsentantskabet for Danmarks Nationalbank 1964; formand for Den interparlamentariske Unions danske gruppe i 1963 og præsident for unionens generalkonference i Kbhvn aug 1964, vicepræsident for I.P.U. 1965.

Har skrevet: Rochdale Planen i Nutiden (1939); artikler i dagblade og aviser.

Arbejderhøjskolen led meget under den tyske besættelse. Den blev beslaglagt 1940 og næsten ødelagt af tyskerne. Undervisningen maatte foregaa forskellige steder, bl a paa Bramminge hovedgaard, men skolen maatte ophøre 1945. En tid blev der drevet fiskerihøjskole om vinteren, sømandsskole om sommeren, men 1953–55 opførtes en smuk, moderne højskole (Højskolebl 1955, s 399 f).

1955–60: *Ivar Nørgaard,* * 22 Kgs Lyngby. Student (Lyngby statsskole) 1941; cand polit 1947; sekretær i finansministeriet (toldde-

partementet) s aa, i Arbejderbevægelsens Erhvervsraad 1948; forstander for Esbjerg højskole 1955; politisk chefredaktør ved Aktuelt 1961, adm chefredaktør 1964; økonomiminister i ministeriet Krag 1965.

Medstifter af og indtil 1945 næstformand for studenter-organisationen Frit Forum; medl af Lyngby-Taarbæk kommunes ligningskommission 1953—54 og af Lyngby-Taarbæk kommunalbestyrelse 1954—55; medl af atomenergikommissionen 1956—65, af Socialdemokratiets hovedbestyrelse fra 1961; formand for Arbejdernes Oplysningsforbund 1964—65.

Har skrevet: Lærebog i Nationaløkonomi (1949); Focus paa nationaløkonomien (1964); medredaktør og medforfatter af Arbejderhaandbog for samarbejdsudvalg (1954); redaktør og medforfatter af Din økonomi og samfundets (1960).

1960–67: *Erling Jensen,* * 19 Frederiksberg. Realeks. 1936: derefter ansat i A/S Philips og i Kbhvns belysningsvæsen, ejendomsmæglereks. 1941; student (statens og hovedstadskommunernes kursus) 1946; kontormedhjælper og senere fuldmægtig i Østifternes Kreditforening 1946–57; cand jur 1956; forretningsfører for Det kooperative Fællesforbund 1957; forstander for Esbjerg højskole fra 1960, derefter forstander den ny LO højskole, Helsingør.

Medl af Den kgl grønlandske Handels styrelsesraad fra 1961, af atomenergikommissionen fra 1965; formand for Byggefagenes kooperative Landssammenslutning fra 1965; medl af det kooperative fællesforbunds forretningsudvalg fra 1965; undervisningskonsulent for fængselsvæsenet fra 1965.

1967 f: *Daniel Pedersen,* * 21, har virket som udsending for LO og U-landsstyrelsen i Ethiopien, med voksenundervisning, opbygning af kooperative virksomheder, organisation af teknisk og faglig oplæring i Ethiopiens ny fagbevægelse.

Blandt fremtrædende personligheder skal i øvrigt nævnes (efter KRAKs Blaa Bog):

Bundgaard, Kuno (* 01 Esbjerg) fabrikant, dir A/S Th. Bundgaard og søn, fmd Jysk lytterforening t 35, BM Dsk Radio-hjælpefond, fmd Jyske skotøjsfabrikanter, fmd Den personlige friheds værn i E, i hovedbest Danm Arbejdsgiverforening.

Eriksen, Harald, (* 96, Esbjerg), dir A/S Eriksen og Christensen, BM Jydsk handelsstands centralf, m m, fmd E havneraad.

Espegaard, Arne, (* 10). Lektor E statsskole, har været fmd E Museum. Har udg en række hist afhandlinger, især fra Vendsyssel og Læsø, optegnet dialekter og folklore.

Flagstad, Poul, (* 98 (Fader: sp Pedersker)) landsretssagfører her. 31, off anklager, præs. E Rotary-klub, fmd korpsraadet Dsk pigespejderkorps 48.

Hansen, C. Melchior (* 02 Vejle) redsekr »Vestkysten«, medred »Danmarks folkestyre, folketingskand 52.

Hastrup, Thure (* 03) adjunkt Aalb 30 rektor her 44–56, derefter rektor Aurehøj gymnasium. Leder af Vestj musikkonservatorium 46–56, fmd Vestj orkester, Udg 41 og 49: Vore gamle kirker, samt latin-grammatik og latinbøger.

Højbjerg, Johs., (* 86) dir Dsk smørexportforening.

Højris, Harald, (* 99) Frberg, civildommer her 49 (Dommerfuldmægtig her 33), medl forvalt af den rom katolske kirke i Esbjerg.

Jørgensen, M. Blangstrup (* 18 Odense) forstander Statens forsøgsstation Spangsbjerg red »Horticultura«.

Krebs, Axel, (* 85, † 63) c jur, birkefuldmægtig her 19, landsretssagfører 24, fmd Den konservative vælgerf 17–32, byraadsmedl 33–50, medl magistraten 33–46, fmd Centralbiblioteket, medl Zions sogns mghraad 22, fmd 49, medl Treenigheds sogns mghraad 62. Skrev talr indlæg, ogsaa om kirk spm. Fru K, f Ochsner (* 94) aktiv i kulturelt og i mgharbejdere (se s 313 f).

Kromann, Niels Møller, (* 70 Sønderho, † 60) sæbe- og papæskefabrikant, drev Kromanns kemiske fabrik 95–46. BM Hist smf f Ribe a, æresmedl af denne og af Fanøforeningen, udg Fanøs hist (3 bd) skr om Fanø sømænd, flere skuespil, lokal- og personalhist afhandlinger, red Skandinavisk Philatelisttidende, æresborger i Sønderho m m.

Møller, Jens, (* 01), overingeniør, direktør »Vestkraft« elektricitetsværk, talr tillidshverv.

Lodberg, Fr. Jensen, (* 03 Esbjerg), fiskeskipper, fmd E fiskeriforening 54, fmd Vestjydsk fiskeriforening 59, i byraadet 54, BM Indenl sømandsmission 57, talrige hverv.

Nissen, Hans, (* 89 Bramminge) stifter og indehaver af frugtfirmaet Nissen, grosserer, virksom for frugtimport, BM Tempelridderne, byraadsmedl 47 (Venstre), borgmester 50–54.

Rosendal, Kr., (* 77, † 61), bogtrykker, etableret her 02, byraadsmedl 08–37, fmd E venstreforening, 15–28, fmd Dsk provinsbogtrykkerf, i hovedstyrelsen for Dsk arbejdsgiverf, nordisk bogtrykkerraad, folketingskand (venstre) her 18–32, BM Metodistkirkens skandinaviske præsteskole, Gøteborg 25 m m. Udg 52: Europæiske bibeltryk. Betød meget i byen og i metodistmenigheden.

Sørensen, Claus (* 88, fiskersøn fra Ho), var som ung laksefisker i USA, fisker i Esbjerg fra 1908, kutterreder, blev leder af lang række fiskeriindustrivirksomheder, direktør i en række frysehuse, i Skagen, Hirtshals, Thyborøn, Vestjysk krystalisværk, Grønlands fiskekompagni, eget staalskibsværft startede Grønlandsfiskeri (Napassok), fmd Vestjysk fiskeriforening til 43, æresmedl af samme, har Dansk arbejdes initiativdiplom, Dsk Jagtforenings æresdiplom, modtog 59 Esbjergs ærespris, talrige hverv, har konstrueret flere apparater til fiskeri, bygget synkefri redningsbaad m m.

Thygesen, Laur., (* 85 Nr Lyngvig) fiskeskipper, fmd Vestj fiskeriforening 45–59, BM Danm fiskerihøjskole, i komm f havundersøgelser m m.

Boghandler *K. Brinch-Fischer* Esbjerg og seminarieadj *Hans Brinch* har skrevet om Fanø (se Fanø).

Malerm *Kaj Skelmose* (* 22) har deltaget i talrige udgravninger for E Museum (Janderup, Kvong, Varde aa, skrev om Gudenaakulturen ved Varde aa m m).

Forfatteren *Knud Sønderby* er født i Esbjerg 1909, i et radioforedrag, trykt i »Gader og mennesker i min barndoms by« har han erklæret Esbjerg sin kærlighed.

Professor, dr theol *Torben Christensen* er født her 1921, stud her 39.

Skoler

Den private realskole fik 1907 gymnasium, og rektor *Oluf Nielsen* (* 09) ledede den til 1920, da skolen blev statsgymnasium, hvis rektor han var til 1928. Rektor *Kr. Bruun* (* 79 Gjesing v Esbjerg) var rektor 29–44, *Thure Hastrup* 44–56, *Jens Ahm* 56–65, 65 flg: *Gudmund Jensen* (* 09 i Outrup).

Lektor *Børge Tengnagel Jørgensen,* (* 94). Lektor fra 22–60, udg E Gymnasiums studenter 20–45, skr jubilæumsbog om Gymnasiet (utrykt).

Seminariet oprettedes 1950, ledes af rektor *Palle Schmidt.*

Det kommunale skolevæsen lededes 1939–48 af skoledirektør *Oluf Petersen,* der blev skoledirektør i Kbhvn. Fra 1948 af skoledirektør *N. P. Andersen,* (* 98 Store Hedinge, skoleinsp Frberg fra 39). Han har været fmd i Dsk skolebiblioteksforening t 52 og forstander Esbjerg aftenseminarium 50–55. Udg lærebøger i naturhist og biologi og bibliotekskundskab.

Der er elleve kommuneskoler:

Boldesager skole opf 1875, nu husvildebolig, ny skole 1922 og 51 (skoleinsp *P. Kromann).*

Danmarksgades skole fra 1889, senere ombygget, (insp *F. Klintø*).

Gammelby skole, fra 1900, udvidet 57 (insp *Sv. Løkkegaard*).

Graadyb skole, fra 1952 (insp *John Jensen*).

Jerne skole (insp *Ahlmann Nielsen).*

Rørkær skole, fra 1932, senere udvidet, (insp *Magne Astrup*).

Spangsbjerg skole, opf 1960 (insp *H. H. Jacobsen*).

Stormgades skole, fra 1896 udvidet 57, (insp *Sv. Aa. Werborg*).

Veldbæk skole (førstelærer *Axel Knudsen).*

Vestre skole, fra 1896, udvidet (insp *Karen M. Nielsen*).

Østre skole (insp *H. Obling*).

Præstegaardsskolen under opførelse.

Skolehistorisk interessant er det, at dav skoleinsp *A. H. Larsen* efter et besøg i Schweiz allerede 1912–13 oprettede to børnehaveklasser her, noget helt nyt i Danmark, nu er over 1000 børn i børnehaveklasser i Esbjerg.

Desuden en *lang række skoler,* bl a fortsættelseskursus, realskole, katolsk privatskole, eksternatskole (for evnesvage).

Handelsskole fra 1890, Teknisk skole fra 1905 (opr 1885), bygningsteknikum, maskinmesterskole, fra 1922, specialarbejderskole fra 1964, skipperskole fra 1904, forældreforeningens forskole, børnehaveseminarium fra 1962, musikhøjskole fra 1963, sygeplejeskole fra 1961, Sømandsskole m m.

4. maj-Kollegiet, oprettet 1946.

Fritids- og vandrerhjemmet (fra 1906, opr af KFUM) ombygget og udvidet, sidst 1960. Spejder- og FDF-huse ved Bakkevej fra 1964.

Andre institutioner:

Biblioteket, opr 1897, Centralbibliotek 1919, 200.000 bd, ledes af overbibliotekar *Ingrid Vig Jensen,* desuden børnebibliotek, Byhistorisk arkiv.

Esbjerg museumsforening driver Fiskeri- og søfartsmuseet, med afdeling for søfart, fiskeri, E museum, Finsensgade, opf af E Rotary klub st 1936.

Kunstpavillonen i byparken:

I 1903 opførtes en pavillon, der blev indr som restauration. Havde staaet i ca 50 aar, men blev meget forfalden. I 1962 indviedes en ny paa samme sted med udstillingslokaler for Esbjerg Kunstforening, endv konservatorium og en lille restauration. Fra Kunstpavillonen er en smuk udsigt over havnen.

Teatersal i hotel Spangsberg, friluftteater i byparken. Vestjysk musikkonservatorium, opr 1945. E kunstforening, st 1910 ordner skiftende udstillinger.

Parker og monumenter

Byparken anl 1884–85 ved havnen med vandtaarn – hvorfra der er vid udsigt. Her er en amfiteatralsk mødeplads. – *Vognsbølparken* og *Strandskoven* ved Vardevej, 51 ha, ved de store idrætsanlæg, skovbælter, smukke stier. – *Lergravsparken,* mod øst, 6 ha, anlægget ved *Fovrfeld gravlund,* c 3 ha, desuden flere mindre anlæg. Kommunen ejer betydelige plantage- og klitarealer. Uden om byen er planlagt et grønt bælte.

Mindelunden for omkomne fiskere (ved Hjertingvej), er en granitrotunde med en figurgruppe (H. G. Skovgaard) og navne paa omkomne fiskere (557 ved nytaar 1964). *Mindelunden i Byparken er for ofre fra 2. verdenskrig.* Monumentet udf af H. Starcke, indviet 1952. – Monumentet *Frihedskæmperen* foran 4. maj-kollegiet, rytterstatue af *kong Chr. IX* rejst 1900 paa torvet. Desuden bl a mindesmærker for plantningssagens forkæmper, dr med *O. Bruun* († 1898), i byparken, for snurrevoddets opfinder, *Jens Væver,* ved fiskerihavnen, for redningsbaadfører *Fr. Lambertsen* (druknet 1935), ved fiskerihavnen, for ftm *J. P. Sundbo* ved arbejderhøjskolen, for skibsreder *L. D. Lauritzens* virksomhed (Byparken) samt flere andre skulpturer.

Afd skovrider *Frederiksen* og nuv stadsgartner *F. J. Klougart* har gjort meget for at forskønne byen og skaffe grønne omraader.

Sport og idræt spiller en stor rolle i Esbjerg. A/S Esbjerg Idrætspark blev stiftet 1926 af idrætsforeningerne. 1928–29 anlagdes det store idrætsanlæg ved Gl. Vardevej i forb med ældre anlæg. (Anlægget var beslaglagt af tyskerne 1940–45). Anlægget udgør et stort sammenhængende omraade, med atletikstadion, tennisbaner, fodboldstadion, 6 fodboldbaner, klubhuse, desuden flere mindre idrætspladser, en golfbane, badmintonhal, ro- og sejlklubber, svømmehaller ved flere skoler, kunstig skøjtebane osv.

Esbjergs fodboldklub har været danmarksmestre 4 gange siden 1949. *Hans P. Nielsen* 3 gange danmarksmester i gymnastik (sidst 1967).

Hospitaler: 1890 opførtes et epidemisygehus, og 1904 det katolske Sct Josephs hospital (senere udvidet) 1909 toges det store kommunale sygehus i brug senere udv stærkt,

nu Centralsygehus. Indlemmelsen af Jerne krævede store sygehusudvidelser efter 1953. 1962 købte kommunen Spangsbjerg sanatorium.

De gamles hjem indr 1909 i det gl sygehus, 1929 opf det store Gamlehjem ved Vardevej, senere udv (83 vær), i anlægget v De gamles hjem plejehjem for kronisk syge (31 pat). Flere stiftelser, mange folkepensionistboliger. Mange børneinstitutioner, børnehaver, fritidshjem børneraadgivningsklinik, optagelseshjem, børnehjem.

Esbjerg menighedsbørnehave, opr 1949, var fra 1953 den første børnehave i Danmark, der begyndte arbejdet med handicappede børn (spec spastisk lammede) og raske børn i samme lokaler. 1967 bygger Børnenes kontor, Esbjerg afdeling, en ny børnehave med særlig lokaler for spastisk lammede børn, og skolevæsenet arbejder med særlige pladser for handicappede børn.

Esbjerg har fire kirkegaarde: Den gamle kirkegaard ved Vor Frelsers kirke (paa denne kirkegaard kan endnu kun foretages enkelte begravelser, saa skal den nedlægges), Jerne kirkegaard ved Jerne kirke, kirkegaarden ved Gormsgade ogsaa kaldet Ny kirkegaard samt den nyeste: Fourfeldt Gravlund (her er soldatergravene).

Besættelsestiden i Esbjerg

E var en af de byer, der ramtes haardest af den 2. verdenskrig. 4. sept 1939 faldt der ved en fejltagelse fire eng bomber over byen, en kvinde blev dræbt og syv pers saaredes. 1. dec 1940 beskadigedes gasværket af eng fly, og en arbejder dræbtes. Allerede ved krigens udbrud besværliggjordes trafikken paa E havn, og efterhaanden som krigen skred frem, blev forholdene vanskeligere, ikke mindst for fiskerne, der med livet som indsats længst muligt søgte at opretholde deres normale erhverv. P gr af sin beliggenhed var der til stadighed mange tyskere i byen, og da de store, tyske befæstningsarbejder langs vestkysten paabegyndtes, fik Organisation Todt sine kontorer i byen. Det kom tidl til sammenstød ml besættelsesmagten og befolkn. Der rettedes flere alvorlige sabotageaktioner mod virksomheder, der arbejdede for tysk regning, og besættelsesmagten greb til svære repressalier. I aug 1943 udbrød alvorlige strejker, der medførte udgangsforbud og sen generalstrejke. Uroligheder bredte sig fra E til andre byer og medførte, at tyskerne 29. aug overtog magten i landet. Ogsaa i nov 1944 gennemgik byen kritiske dage. En tysk terrorgruppe ødelagde Esbjergbladets bygn og forsk forretninger. Red *Lauritz V. Jensen* og læge *Poul Carstensen* blev skudt. En af Frihedsraadet proklameret proteststrejke besvaredes af tyskerne bl a m lukning af de kommunale værker. Det var en haard belastning for befolkningen, at besættelsesmagten lidt efter lidt beslaglagde omfattende husrum for at skaffe plads til de mange arb, der beskæftigedes paa befæstningsværkerne langs vestkysten. 25. sept 1944 ødelagdes Organisation Todts bygn, nogle faa dage sen sprængtes Fanøfærgen, der transporterede arbejdere til befæstningsarbejderne paa Fanø, og 10. april 1945 ødelagdes Højskolehotellet, der rummede Gestapo. Fra tysk side greb man atter og atter til repressalier. Man ødelagde saaledes den store virksomhed K. Rosendahls Bogtrykkeri, og man skød pastor *P. Bentzen*. Ved tyskernes bortmarch i foraaret 1945 forestod et stort genopbygningsarbejde. (Trap IX, 2, 1965, s 776).

Om Esbjerg under den tyske besættelse skriver indremissionær, senere højskoleforstander *Hans Munck* (DnA 1946, s 102 f) et par glimt (se iøvr V. la Cours værk og Jul i Vestjylland 1945).

»Jeg ved om et sabotørhold fra Esbjerg, hvor lederen, en troende mand, holdt andagt med sine folk, inden de tog ud. Der var stilhed og given sig Gud i vold under saadan en andagt.

En dag kom jeg ind i et kommunistisk hjem. Manden havde maattet gaa »under jorden«. Sønnen var bleven taget og mishandlet af gestapo, og flere andre af børnene havde været til forhør hos gestapo og var blevet mishandlet uden dog at opgive navne paa andre, som var med i modstandsbevægelsen. Da jeg spurgte fruen, om de plejede at bede til Gud, sagde hun, at hun altid havde regnet med, at der var en Gud til, og havde ogsaa bedt ham bevare hendes mand og børn. »Men den dag, da jeg fik at vide, at gestapo havde taget min søn, gik det ligesom i stykker for mig; jeg kunne ikke forstaa, hvorfor Gud ikke beskyttede ham; jeg vidste, det blev frygteligt for min dreng«. I samtalens løb gav hun dog udtryk for, at hun igen ville forsøge at bede. Vi bad sammen om, at hendes mand og søn maatte komme vel hjem, hvilket nu ogsaa er sket.

Men allerstærkest oplevede vi bønhørelsens virkelighed, da flere af vore venner blev taget og indsat i Kolding arrest. Vi dannede et *bønnens* vagthold omkring disse og flere andre af vore kammerater, som allerede var i tyskernes vold, baade herhjemme og i Tyskland. Der blev holdt bøn hver time døgnet rundt. Gud hørte vore bønner: vore venner og kammerater kom alle igennem det med livet i behold.

En ung frihedskæmper, som i længere tid boede i et troende hjem, udtalte til sine kammerater, da han havde været borte fra sit logi en tid: »Jeg kan næsten ikke være bekendt at komme tilbage uden at være bleven et troende menneske.«

De troende, som tog del i frihedskampen, kom i berøring med mange mennesker, som før havde haft meget lidt kendskab til, hvad kristendom er, og fik lov til at bringe dem det budskab om syndernes forladelse og Guds kraft, som ogsaa de, der kæmpede for Danmarks frihed trængte og trænger saa stærkt til.

Det var i det hele taget forunderligt at se, hvordan det bedende og kæmpende Danmark mødtes i kampen for Danmarks frigørelse. Vi blev ogsaa vidne til, hvorledes mænd gennem bønnen fik frimodighed til at gaa i døden. Jeg citerer et kort uddrag af et brev fra en søn til far og mor og søskende: »Naar I nu faar dette brev, er jeg ikke mellem de

levendes tal mere, men vær ikke kede deraf, thi Gud, min frelser, er med mig i denne svære tid, og han holder nok sin haand over mig og giver mig kraft og styrke til at staa det hele igennem med hævet pande. Men det er jo, fordi jeg tror paa Gud og for mange aar siden har givet ham mit hjerte. Bed Gud være med mig«.

Ogsaa i vort hjem oplevede vi, hvor stor magt bønnen har. Den første gang, gestapo kom for at hente mig, lykkedes det dem at overraske os og finde mig hjemme.

Inden gestapo trak af med mig, fik jeg sagt til min kone, at hun skulle ringe til nogle af vore venner og tilskynde dem til at bede for mig. Efter et par timers forhør og en trusel fik jeg lov at gaa igen.

Men stærkest oplevede vi bønnens magt den 17. marts, da gestapo kl 5,30 om morgenen omringede baade vort hjem og missionshuset. Vi vaagnede ved en stærk kimen paa dørklokken og var straks klar over, hvad der var paa færde. Min kone lukkede yderdøren op, mens jeg gik ind i missionshuset gennem døren, som direkte fører fra missionærboligen ind til missionshusets store sal. Det var min hensigt at gaa ud af en bagdør i missionshuset, som fører ud til en anden gade end missionshusets hoveddør og indgangen til missionærboligen. Heldigvis opdagede jeg i tide, at der ogsaa dér var opstillet en vagtpost. Jeg kan ikke sige mig fri for, at modløsheden i dette øjeblik greb mig, for der var ingen udsigt til redning. Men da bøjede jeg mine knæ paa maatten indenfor yderdøren og bad til Gud om frelse baade for mig selv og mine kære inde i lejligheden. Efter bønnen tog jeg mit nye testamente frem og slog op paa Johs Evangeliet 6, hvor der fortælles om Jesus, der kom til sine venner om natten paa søen; der staar, at disciplene forfærdedes, men Jesus sagde til dem: »Frygt ikke, det er mig«. Da forsvandt modløshed og frygt fra mit sind; jeg kendte, at min frelser var mig nær, og jeg troede, han var mægtig til at hjælpe mig. Det viste sig ogsaa, at han var det.

Jeg blev klar over, at der kun var to muligheder for at blive reddet; enten den, at gestapo ikke ville gaa ind og undersøge missionshuset, eller den at jeg maatte forsøge at komme forbi vagten. I den stilling maatte jeg staa i halvanden time, medens gestapo undersøgte lejligheden. Men saa fandt de ogsaa ind i missionshuset og kom op i den lille sal ved bagudgangen. Nu var der intet valg. Og under bøn til Herren vovede jeg mig ud paa gaden forbi vagtposten. Jeg kan ikke give anden forklaring paa, hvorfor vagten hverken antastede mig eller skød paa mig end Guds naadige beskærmelse.

Faa øjeblikke efter stod jeg inde paa Ny Missionshotel og var reddet. Jeg vil aldrig glemme den følelse af forunderlig befrielse, da jeg stod oppe i hotelejer Larsens stue og gennem vinduet kunne se den vagtpost, der havde ladet mig passere.

Men faren var ikke ovre endnu. To dage senere, d 19. marts, kom gestapo igen og forhørte min kone. Efter forhøret fandt min kone det raadeligst straks at forlade lejligheden sammen med de store børn. Og heldigt for dem; for inden der var gaaet en halv time, kom der tre gestapofolk for at arrestere hende. – Samtidig var jeg paa vej ud af byen og fik der den meddelelse, at min kone var bleven taget; derfor var det en meget tung gang for mig fra Esbjerg til Bramminge; dér fik jeg imidlertid at vide, at min kone kun havde været i forhør, men ikke var taget, det lettede meget. Derefter forsvandt ogsaa min kone og de store børn fra byen, medens en meget flink og gæstfri familie blandt vore venner i Esbjerg tog sig af de fem mindre børn de sidste par maaneder af krigen.

Det var i øvrigt meget opbyggeligt at være »under jorden«. Hvor vi end kom hen, blev vi godt modtaget og nød megen gæstfrihed. Grunden til, at gestapo var efter mig første gang, var, at en stikker havde angivet mig for at være antitysk i min offentlige bøn og tale. Heldigvis havde gestapo ikke paa det tidspunkt kendskab til, at jeg var med i illegalt arbejde. Anden gang vidste de besked. Bylederen i Esbjerg, en kaptajn i den danske hær, og hans nærmeste medarbejdere havde paa det tidspunkt mit kontor som mødested. Dagen før gestapo kom hos os, havde de paa aaben gade taget en af disse ledende mænd og mishandlet ham paa det grusomste, saa han blev nødt til at opgive navnene paa en del af de mennesker, som han sidst havde haft med at gøre. Han regnede ogsaa med den mulighed, at jeg kunne flygte fra dem, da vi jo i forvejen havde illustreret for hinanden, hvordan vi ville forsøge at flygte, hvis gestapo en gang skulle overraske os. Den 17. marts blev for modstandsbevægelsen i Esbjerg en uhyggelig dag, idet baade bylederen og ca 20 andre frihedskæmpere blev taget og ført til Kolding arrest, og nogle af dem blev senere ført til Frøslev. Samme dags formiddag blev baade en stikker og en frihedskæmper skudt i Esbjerg«.

I menigheden var mordet paa Zions kirkes sognepræst, P. H. Bentzen, den mest tragiske begivenhed. (Se her s 319).

Om folkestrejken aug 1943 har adjunkt, cand mag *Aage Trommer*, i Jysk Selskab for Histories skriftrække 1966 offentliggjort en undersøgelse af den totalstrejke, som fandt sted i Esbjerg, og som siden blev fulgt op i andre byer som en optakt til den situation, der fik sin udløsning den 29. aug. Det er en redegørelse, der er et fint supplement til besættelsestidens historie. Der er tidligere skrevet indgaaende om lokale begivenheder – professor *Sven Henningsen* har skrevet om strejken i Esbjerg – men der foreligger næppe en saa tilbundsgaaende undersøgelse af en begivenhed af denne natur.

Strejken havde sin baggrund i en række omstændigheder. Den var ikke en spontan national demonstration, men havde sin oprindelse i den uro, der i besættelsens fjerde sommer var kommet til udtryk paa mange arbejdspladser. Kommunisterne var ikke officielt til stede, men de var velorganiserede og havde et klart blik for de muligheder, situationen bød dem. For kommunisterne var der en fagligt orienteret interesse i at nære uroen. Hertil

kom, at denne sommer havde givet befolkningen et første haab om, at krigen snart ville være forbi. De tyske hære var paa retræte mange steder. For Esbjergs vedkommende var stemningen desuden præget af en række sabotagehandlinger, som havde skabt tysk nervøsitet og krævet skærpet politiindsats fra dansk side. Da sabotørerne natten til den 6. august brændte fiskepakkerierne af, blev situationen prekær. Tyske tropper kom i klammeri med danske tilskuere, og det kom til uroligheder i gaderne. Den tyske kommandant fik ordre til at indføre udgangsforbud, og begivenhederne udviklede sig i dagene derefter dramatisk. Kommunistiske arbejdere satte deres fagforeningsledere stolen for døren. Smedene gik i strejke, og bevægelsen bredte sig til andre virksomheder.

Det mest interessante ved den fremstilling, Trommer giver, er hans afsløring af, hvordan kommunister havde evne til at drive bevægelsen igennem, medens de socialdemokratiske tillidsmænd stod magtesløse. Den senere folkesocialistiske folketingsmand *Holger Vivike* var leder af kommunisternes arbejde i Sydjylland, men han kom først til byen, da det hele var overstaaet. Det var de lokale folk, som traadte frem som en selvbestaltet strejkekomité, der hele tiden sørgede for at faa arbejderne samlet og beslutninger truffet inden fagforeningsapparatet traadte i funktion. Bystyret var uden indflydelse paa begivenhederne og fik det saa at sige ikke paa noget tidspunkt. Borgmesteren var i København, hvor arbejdsminister *Kjærbøl* bad ham om at blive, og det var den fungerende politimester *Knud Halsteen,* der blev den centrale figur i de bevægede dage. Han optraadte med klogskab og udviste under enhver fase stor fornuft. Han var politisk knyttet til Dansk Samling og havde ikke svært ved at vinde forstaaelse hos arbejderne. Samtidig var han optaget af at standse en udvikling, der kunne faa ulykkelige følger. Han var i den heldige situation, at den tyske kommandant var en moderat mand, der ikke lod sig provokere til at forværre forholdene, saaledes som det i samme maaned skete andre steder som følge af tysk aggressivitet. Selv da der brændte en Shelltank i samme time som en afslutning var i sigte, lykkedes det Halsteen at formaa tyskerne til at acceptere, at der ikke var tale om sabotage, og at denne hændelse derfor ikke burde paavirke aftalen om en afvikling af den uholdbare situation. Han fik da ogsaa ros baade af justitsministeren og af strejkeledelsen. (Berl Aften 20. dec 1966).

Hvad betød besættelsestiden i Esbjerg?

Krigsaarene sendte en guldstrøm ind over Esbjerg, og et forlystelsesraseri fulgte pengerigelighedens stigen og aftagen. Men alligevel har det aandelige liv i kirke og missionshus tilsyneladende blomstret. Næppe noget andet sted i Danmark har Indre Mission kunnet samle saa mange deltagere til sine møder som netop i Esbjerg.

»Har pengerigeligheden slet ikke bevirket frafald indenfor Indre Missions rækker, har »Kristeligt Dagblad« spurgt Esbjergs initiativrige indremissionær, *Hans Munck.* (22. marts 1945).

– I det ydre har vi ikke mærket nogen tilbagegang, snarere tværtimod, svarer missionæren. Deltagelsen i vore møder er nærmest vokset i de senere aar. Nogle er dog sløjet af i arbejdet, og enkelte er gledet fra os, men jeg ved ikke, hvor fast de har staaet i forvejen. Det er trist, for hvis blot én glider fra os, er det den ene for meget.

– Naar man taler om pengerigelighed, tænker man jo særlig paa fiskerne, men man kan ikke sige, at det lille frafald, der har været, særlig har været af fiskere, fortsætter missionær Munck. For øvrigt er det ikke fiskere indenfor Indre Missions kredse, der har tjent de svimlende beløb under krigen.

– Er Indre Mission tilfreds med de resultater, der naas i Esbjerg?

– Nej, det bliver vi aldrig. Vi er inde i en nødstilstand, der bestaar i, at vi ikke naar ret mange mennesker, selv om vi synes, at vi naar en del. En stor del af Esbjergs befolkning har fuldkommen afskrevet Guds bud, og pengerigeligheden har sin store del af skylden herfor. Det gælder baade ældre og unge, derom vidner de beretninger, vi faar fra midnatsmissionen. Det lever som en uro i os, og denne uro skal drive os ud til disse mennesker for at opnaa personlig kontakt med dem. Skal de reddes, maa de i forbindelse med Guds ord.

– Krigsaarene har givet os forøget berøringsflade. Mennesker er trods alt blevet mere modtagelige. Jeg har ganske konkrete eksempler paa det fra mine besøg i hjemmene, og flere mennesker end tidligere søger sjælesorg. Al den nød, krigen har ført med sig, har gjort mennesker rodløse, saa de er begyndt at søge efter noget solidt. I mange tilfælde har det betydet virkelig omvendelse, men det er sket i det stille, og der har ikke været tale om nogen større vækkelse.

Vi arbejder for tiden her i Esbjerg med at faa studiekredsformen ført ind i Indre Missions arbejde foruden bibelkredsarbejdet, som gaar ualmindelig godt. Vi har for tiden 42 bibelkredse, deraf 15 udelukkende for unge. Indenfor KFUM og K, som Indre Mission i Esbjerg har et ualmindelig godt samarbejde med, har jeg desuden i vinter ledet en studiekreds, der har til formaal at uddanne de unge til ledere.

I det hele taget har vi meget store muligheder i Esbjerg, slutter missionær *Munck,* og vi haaber, at den aandelige rejsning, man mener at konstatere i København, vil forplante sig hertil. Det er jo kristendommen, vi maa søge til, naar vort land skal genopbygges«.

Esbjerg er stadig den friske by, hvor det skal gaa rask. Vestenvinden vifter gamle fordomme bort – og den giver esbjergenseren et jernhelbred – paastaas det! Her skal der ske noget. *Kaj Munk* sagde, at paa vestkysten levede efterkommerne af de raske folk, som Svend Tveskæg førte til England og Skotland, hvor jyderne lærte briterne at sejle, og hvor mange byer og steder har danske navne. Nogle kom hjem igen, og de havde stadigt vikingeblod i aarerne. Vestjyden og englænderen

kan tale sammen og forstaa hinanden ... især »da vestjysk tale mest bestaar i at tie stille og lytte«.

I Esbjerg sætter man ikke sit lys under en skæppe. Man har set fiskerdrengene sidde og jonglere med hundredkronesedlerne paa hotellerne. De sled, men de tjente gode penge. I Esbjerg siger man ligeud, at byens opland ligger mellem de to T'er: Thisted og Tønder, hvad saa Hvide Sande siger dertil! Amtets to andre købstæder er børn af bondelandet. Esbjerg er havets og havnens datter. Byen er vendt mod havet, og havnen med eksport, Englandstrafik, skov af fiskerkutternes master, fiskeindustrien og hvad dertil hører, er byens livsnerve. Her er Danmarks længste tovbane, største sildeoliefabrik, dygtige idrætsfolk, flot stadion m m. Der fortælles at E er nordens børnerigeste by. Udsigten fra vandtaarnet over by og havn med de kilometerlange kajer er imponerende. De senere aar har bragt et vældigt opsving i detailhandelen. ANVA har her et af sine største udsalg, Esbjerg skal nok sørge for, at stationsbyerne ikke bliver for generende konkurrenter.

Det spredte og kaotiske er afløst af fasthed og plan. Stadsdirektør *Ernst O. Borchhorst* (* 12, stadsdir 48) har gjort et stort arbejde. Gaderne er moderne, asfalterede, Esbjerg var den første danske by med neonlys. Hovedgaden, *Kongensgade*, forbi torvet med Chr. IXs rytterstatue, er en af Jyllands festlige gader. Men Esbjerg by har ingen gamle huse! Den ældste og værdigste bygning i E kommune er den gamle sognekirke i Jerne, en af Vestjyllands skønneste bygninger.

Det kirkelige liv

»Det højeste i Esbjerg er ikke et kirketaarn, men en silo« ...

Esbjerg fik først sin kirke 1887. Men allerede før var der et kraftigt kirkeligt liv. Ogsaa paa det aandelige omraade skulle det gaa rask. Skønt byen var vokset op af sandet paa faa aar, var den ikke uden rødder i sund, dansk kultur og aandeligt liv. Mange af de tilflyttede, især fiskerne, kom fra egne med stærkt trosliv og allerede 1874, da havnen blev taget i brug, kom IMs udsendinge hertil og indbød folk til møder. Snart følte man trang til at samles regelmæssigt, og 1876 lejede de et snedkerværksted i baggaarden, Kongensgade 60, hvor man mødtes til oplæsning af en prædiken, til bøn og sang. Det er bemærkelsesværdigt, at i denne by, som voksede med amerikansk fart i Brandesianismens, arbejderukirkelighedens og materialismens tid, fik *Indre Mission* straks en betydelig indgang blandt fiskere, haandværkere og handlende. Der var ivrige *menneskefiskere* blandt de unge havfiskere, og det skulle helst gaa rask. De var missionsfolk i egentlig forstand, baaret af en frimodighed og selvstændighed, som kom til at kendetegne livet de følgende aar. Egnen var jo oprindeligt egentlig grundtvigsk. Den gr fører, *N. J. Termansen*, var kredsens folketingsmand, og i omegnen var der flere betydelige gr præster, men det blev IM, der foreløbig kom til at præge Esbjergs kirkeliv.

Der var 2–4 km til sognekirken i *Jerne*, men man søgte derud i stort tal. Man var hjemmefra vant til at holde helligdag i Guds hus. Jerne-boerne kunne brumme over, at de ikke kunne faa plads i deres egen kirke. Og snart efter kom det til at knibe med pladsen i Kongensgade 60. Lederen var snedkermester *Chr. P. Jensen*. Mærkeligt nok fik to mænd, der kom hertil fra Bornholm, og begge blev præster i USA, stor betydning her: *N. Grønbech* og *P. C. Trandberg*. 1879 opholdt missionær *Niels B. Grønbech* sig nogle uger i Esbjerg. Han var fra Allinge, havde været gdjr og blev antaget af IM som kolportør 1869. Han var en dygtig, rolig mand, ved IMs sommermøde 1872 indledede han en forhandling om det da brændende emne: »Er Jesus i Bibelen?« Han var en tid syg 1876, han boede i Sdr Næraa og rejste 1880 til USA, kaldet af de danske i Iowa, og 1881 blev han ordineret som præst. Dr theol *R. Volf* roste ham i IM tid (1881, s 624). Han fik afgørende betydning i Esbjerg, idet han indgav *Chr. P. Jensen* den tanke, at der burde bygges et *missionshus* i den klondykelignende bebyggelse snarest muligt. De to mænd begav sig ud til Jerne præstegaard om den sag, men provst *Assens* ville ikke være med. Skulle der bygges, maatte det være en kirke og ikke et missionshus.

Men de to lod sig ikke slaa ud. Allerede da gjaldt det: Rask skulle det gaa! Og 18. sept 1879 udsendtes en haandskreven »indbydelse til tegning af bidrag til et kristeligt forsamlingshus' opførelse i Esbjerg«. Der var nu 1500 menn, og byen var ikke bange af sig; man ville bygge et hus med 500 sd, prisen ansloges til 4000 kr. Man haabede paa støtte fra IMs venner over hele landet og bidrag fra Esbjerg, IMs udsendinge skulle benytte dette kristelige forsamlingshus, og det skulle være IMs ejendom. Opraabet var underskrevet af *Chr. P. Jensen*, detailhdlr *Hans Pedersen*, murermester *Chr. Frøkjær-Jensen*, fabrikant *F. Møller*, maskinmester *J. P. Eilert*, snedker *A. Eriksen*, og gdjr *Iver Pedersen*. Disse IMs jævne mænd IMs fædre i Esbjerg fortjener at huskes for deres tro og vovemod, men det bemærkes, at der var ingen fisker med i dette udvalg. Den første indsamling gav 1500 kr, 1 kr pr indbygger, en grund blev købt for 200 kr, og det meste af byggearbejdet udførtes frivilligt. Det var en stor festdag, da *Vilhelm Beck* indviede Esbjergs første mh 25. maj 1880, en stor, grundmuret bygning af røde mursten med spaantag, 30 alen lang og 16 alen bred. Det fik navnet »*Bethania*«, og *Vilh. Beck* skrev begejstret om det i IM-tid. Det kom til at koste 5000 kr, og pengene blev først fuldt indbetalt efter indvielsen.

Om provst *M. R. G. Assens* store indflydelse som præst, provst og sogneraadsformand og pastor *A. G. Kemps* arbejde for E kirke, se under Jerne S.

I foraaret 1880 flyttede provst Assens til Gaverslund, og maj 1880 kom den kendte vækkelsesprædikant, pastor *P. C. Trandberg* (se her I, 520 f), hertil og blev kst sp. Han havde betydet meget paa Bornholm, og havde været valgmenighedspr der, hvor han vakte et

vældigt røre, en mandig og tillidvækkende præst, men stemningsbevæget og rastløs, ustandselig paa rejse, præget af Kierkegaards voldsomme angrebsform. Mange sagde, at »de aldrig havde hørt en præst, der talte med en »saadan hjertelighed og overbevisende kraft«. Han rejste som *N. Grønbech* til USA, hvor han ivrigt virkede til han døde 1896 i Minneapolis. Pastor *Trandbergs* forkyndelse slog gnister, man fortæller, at pinsedag forlod adskillige kirken i vrede. Men hans smil og vindende væsen banede vej for hans budskab. Han var i Esbjerg godt et aar, indtil han rejste juni 1881. Han kom meget i missionshuset, var en yndet taler der. Det blev sagt, at han var »en aandelig plovmand, som pløjede dybe furer i Guds riges ager«.

27. juni 1880 begyndte murerm *Chr. Frøkjær-Jensen* og hustru en søndagsskole. 1884 oprettedes KFUM, 1887 KFUK.

1887 blev et betydningsfuldt aar. Da indviedes *den ny kirke*, og da holdtes det store *IMs børne- og ungdomsarbejdsmøde* 21–22. juni, det første store kirkelige møde i Esbjerg. 1500 kom med banen, over 1000 fra oplandet, de mange hundrede gæster blev indkvarteret helt op til Varde, alene paa Fanø var der 600. Og vanskelighederne med overfarten til Fanø, med ebbe og flod (en dag var der særligt lavvande) gjorde det hele besværligt. Hverken Jerne kirke eller Esbjerg mh kunne rumme mødedeltagerne. Men DFDS stillede beredvilligt en stor kreaturstald, der kunne rumme flere tusinde mennesker, til raadighed. Den blev pyntet med flag, vimpler og blomster, forsynet med bænke og talerstol. Her prædikede *Vilhelm Beck*, og her holdtes de store forhandlinger om, hvad IM kunne gøre 1) for børnene, indledet af pastor *Kornerup-Bang*, da i Idum, 2) for de unge kvinder, indledet af *Anders Stubkjær*, og 3) for de unge mænd, indledet af provst *John Hansen*, Fyn. Kun 2. dag samledes man i en kirke, Nordby kirke, hvor *Carl Moe* prædikede. – Dette møde betød et vældigt fremstød for IMs børne- og ungdomsarbejde ... og for IM i Esbjerg.

Pastor *Axel Kemp*, Jerne (1880–90) virkede som et frisk aprilsvejr, han havde meget at bestille i det store pastorat. ...»Kemp var en højt kultiveret mand, lige fjern fra højskoleflad selvglæde og indremissionsk selvgodhed«. Han var en lidenskabelig sandhedssøger, præget af selvfornyelsestrang. Han »hældede i begyndelsen til IM, men blev drevet bort fra IM, da han fandt den ufordragelig«. (Se her IV, 249 f). Allerede 1880 søgte man ministeriet om en kirke i Esbjerg, men forgæves. Pastor *Kemp* blev ved med at arbejde for at faa rejst en kirke, og 1885 blev man klar over, at man selv maatte tage fat. Der blev holdt et stort borgermøde og i løbet af faa maaneder var der indsamlet 12000 kr. Rask gik det, en fjerdedel stammede fra kongehuset, en fjerdedel fra byen, resten kom ad anden vej. Endelig stod der 20000 kr til en kirke i Esbjerg paa finansloven 1887, grundstenen nedlagdes i maj, og inden jul var kirken indviet, men kun som filialkirke, og *Kemp* var enepræst i det vældige 3-kirkepastorat. Kirken og missionshuset ligger meget centralt i byen, lige over for hinanden, og begge maatte snart efter udvides.

1890 udskiltes Esbjerg som *selvstændigt sognekald*. Den første sp, *Chr. Bruun* (1891–1918), oplevede byens enorme udvikling, den hidsige spekulationsperiode og opgangen derefter. B blev Esbjerg en udmærket sognepræst. Han var ikke udpræget IM, men fandt hurtigt sin plads blandt IMs venner, tog flittigt del i arbejdet i »Bethania«, havde meget stor kirkegang, han begyndte bl a arbejdet blandt de gamle og i mghplejen. 1890 fik Esbjerg sin første indremissionær, *Jens Fisker*, men han var her kun i tre aar. Fra hans tid stammer missionærboligen ved mh. Den kendte søndagsskolemand, indremissionær *Kr. Jakobsen* flyttede nu hertil, og 1895 havde Esbjerg *landets største søndagsskole*, med c 1000 børn. Missionshuset blev altfor lille, pastor *Bruun* indsamlede paa fjorten dage 4000 kr, og i sommeren 1894 opførtes en to-etages bygning ved østre gavl af det gamle mh og sat i forbindelse dermed. Det ny mh fyldtes tæt, og 1896–97 gik en *stærk vækkelse* over nybyggerbyen. *Kr. Jakobsen* skrev: »Det var et aandens vejr over Esbjerg, saa selv den kloge verden studsede, thi sang, bøn, graad og smil lød fra alle munde. Ogsaa paa Fanø var der vækkelse, og overalt var det især de unge, der blev omvendt. I »Raadgiveren« (1897, s 79) hedder det, at »vækkelsen som en aandens susen nærmest maatte tilskrives det arbejde Herren har gjort her ved troende lærere og lærerinder i børnegudstjenesten«. – Denne vækkelse kom til at betyde umaadeligt meget for IM, ungdomsarbejdet og kirkelivet i Esbjerg. Ved denne tid tog man fat paa *sømandsmission*. Missionær *V. Rasch* var særlig virksom, og han fik 1898 ansat den udmærkede *S. M. Hodneland* som sømandsmissionær i Esbjerg. Sømandshjemmet i denne sømands- og fiskerby aabnedes 1903, senere udvidet. En filial opførtes 1921 paa den ny fiskerihavn. Sømandshjemmets første bestyrer var *C. Rusgaard*, derefter diakon *H. Gorridsen*, senere knyttedes en skole for sætteskippereksamen hertil.

Hidtil havde IM faktisk været eneraadende. Da en *grundtvigsk* taler skulle holde foredrag her sidst i 80'erne, sagde han, at hvis man skulle bo i Esbjerg, var der ikke andet at gøre end at slutte sig til IM, for det var det eneste sted, der kunne være haab om at finde aandeligt liv. (Kr dbl 23. sept 52). Men der voksede alligevel en ret livskraftig grundtvigsk kreds frem, og i okt 1892 kunne man indvie *Højskolehjemmet*, der ikke blot skulle være et pænt hotel, men ogsaa et samlingssted om møder og foredrag. Ledere var grosserer *Thorvald Møller*, og elektricitetsværksbestyrer *Buhl*. Frelsens Hær havde en tid til huse her.

1932 rejstes det grundtvigske ungdomshjem i Norgesgade.

Det gamle højskolehjem var et af tyskernes hovedkvarterer under besættelsen. Men i april 1945 indfandt blikkenslager *Børge Andersen* sig for at installere en gasmaaler, det fik han lov til. I gasmaaleren var der en tidsindstillet bombe. Den eksploderede om natten

og ødelagde tyskerborgen til byens jubel. Ved et betydeligt Marshall-laan rejstes et nyt smukt højskolehjem for 1,5 mill kr, Danmarks smukkeste højskolehjem, med hotel og en sal med 600 sd, ledet af *Bjørn Rølling*.

1904 blev indremissionær *Søren Beck* missionær i Esbjerg. Atter var der vækkelse, og tilstrømningen blev saa stor i kirke og mh, at det kneb med pladsen. Kirken var udvidet med to korsarme 1896, og den var stuvende fuld. Atter maatte man i gang med missionshuset. Det gamle blev revet ned, og 15. november 1906 kunne man indvi det ny mh, et af landets største, og det viste sig endda at være for lille, da den første missionsuge skulle holdes. Man maatte holde møde samtidigt i »Bethania« og i kirken. Juni 1904 holdtes IMs sommermøde i Esbjerg under stor tilslutning. *Søren Beck* var en dygtig missionær, og hans efterfølger, *Aksel Nielsen* († 1924, 59 aar gl) sekretær i Kirkeligt forbund, medlem af Menighedskonventet, var begge førerskikkelser med en kraftig, central forkyndelse. *Aksel Nielsen* fik udvidet Esbjerg kirkeblad, og det uddeltes hver 14. dag i alle byens hjem i 14000 eksp. Søndagsmøderne blev efterhaanden det samlende i »Bethanias« arbejde og er det til dato. Dertil kom de mange bibel- og missionskredse, midnatsmission, sang- og strengekor, og forsamlingerne har altid været præget af Ungdom. KFUM og K fik deres egne hjem og sekretærer i tilknytning til Bethania. Den kristne ungdomsbevægelse her var meget stor og virksom.

1895 fik pastor *Bruun* en hjpr, pastor *M. J. Madsen*, en alvorlig, begavet, men svag mand, og 1896 oprettedes et embede som rkp. Pastor *E. F. P. Melbye* (1896–1906) døjede ogsaa med et svagt helbred, han tog sig meget af børnene, var fmd for Esbjerg børnehjem og virksom i værgeraadet. Han var nærmest KC, men IM hørte ham gerne, og kkg var stor. (Se her III, s 427). Da han flyttede til det nærliggende Gørding, ønskede pastor *Bruun*, at der hellere skulle være 2 hjpr end én rkp. De ville gøre mere gavn! Der havde været hjpr (*F. Nørballe*, 98–99, virksom i KFUM, se sp Løjt). De to hjpr blev *C. A. Sølling* (06–09, tillige kordegn 07, se sp Sct Pauls k, Aarhus) gr og *M. T. Berg* (06–14, se Redsted-H). Pastor *Sølling* skriver: »*Bruun* fik os to raske nordbagger at køre med, og det gik meget godt. Der var stærkt aandeligt liv, stor kkg og stor tilstrømning til det store mh hvor jeg satte megen pris paa missionær *Søren Beck*. Man kunne i mh frit drøfte tingene og sige sin mening lige ud. F eks om man nu ogsaa havde ret, naar man kaldte »grundtvigianismen en plet sort tjære paa hvide bukser«. For der var jo en gr bevægelse, som samledes til møder og foredrag paa Højskolehjemmet, hvor den drivende kraft var grosserer konsul *Thorvald Møller*.

Men 1908 kom der atter en fast rkp: *Th. Biering* (1908–14), og han forstod at sætte fart i tingene efter byens motto: Rask skal det gaa! Han havde været rejsepræst for KFUM og K, var en af den kristne ungdomsbevægelses førende skikkelser, generalsekretær for KFUM og K, red af »De unges blad«, rejst meget i Europa og USA til internationale møder, en præst med vid horisont. Sidst havde han været sp i Tyregod, men biskop *G. Koch*, Ribe, opfordrede ham stærkt til at flytte til Esbjerg, hvor der laa en stor opgave og ventede paa ham: Opførelse af en kirke i den stærkt voksende by. B skriver selv hertil: »Jeg vægrede mig kraftigt, for Esbjerg var i mine øjne en ung by, som ikke var kommet ud over begyndervanskelighederne og derfor ikke havde noget rigtigt godt lov paa sig; men jeg blev overtalt og fik ti meget lykkelige arbejdsaar i Esbjerg. Jeg fik et godt samarbejde med den betydelige og dygtige pastor *C. Bruun* og med missionærerne *Søren Beck, Aksel Nielsen* og *Ole Poulsen*. Kkg var meget stor, sdsk og KFUM og K blomstrede. Der var meget at bestille; samtidig var jeg religionslærer paa gymnasiet og blev 1915 provst. 1918 var jeg ødelagt af overanstrengelse og maatte søge et roligt embede paa landet...«. Den tænksomme og stilfærdige pastor *A. T. Biørn-Lorenzen* (nærmest KC) var hjpr og kordegn 1910–13.

En Esbjerg-dreng, som senere fik et anset navn i den danske menighed i ungdoms- og socialt arbejde, *Aage Falk Hansen*, (* 95 i Esbjerg, student Esbjerg 13) fortæller glimt fra *Esbjerg Missionshus* i disse aar:

»Som aarene gaar, vandrer jeg ofte i stille stunder ad mindernes vej tilbage til min barndoms by Esbjerg, der blev rammen om mit livs første sytten aar. Her blev jeg fortrolig med Vesterhavet i hele dets lunefulde omskiftelighed – fra en sommerdag, naar det laa smilende og gennemglitret af sol og til de forrygende efteraarsstorme, hvor havet rejste sig i molokagtig vælde, mens der blev hejst stormvarsel paa havnemester-boligens højt beliggende grund, og min tolder-far med ængstelse i stemmen talte om, at der var saa og saa mange fiskekuttere ude i rum sø.

Det gav mig en tidlig fornemmelse af at leve i en verden, hvor store, stærke magter, trods en sommerlig vaabenstilstand, stadig laa i krig med hinanden. Og naar jeg saa i bibelhistorien læste om Jesus, der stiller stormen paa søen, var det ikke den bjergomkransede Genezaret sø, jeg saa for mit indre øje, men det fraadende Vesterhav, og hvor jeg forstod disciplenes nødraab: »Herre, frels os, vi forgaar!«. Saadan lød det en stormfuld nat i hin fjerne tid, men saadan lød det ogsaa, naar vestjyske fiskeres kuttere omtumledes ude paa det oprørte hav.

Dette Vesterhavs-drama har i grunden altid tonet som en konkylies brusen i mit af vestjyske minder erindringsfyldte sind.

Jeg var dog ikke ret gammel, før jeg fik en anelse om, at ikke blot ude i naturen, men ogsaa i et menneskeliv kunne man blive vidne til det helt store drama. Det foregik lyslevende for mine øjne ved et vækkelsesmøde i Esbjerg Missionshus, hvor jeg jævnlig tilbragte søndag aften med min mor. Hvad jeg oplevede her har, saavidt jeg selv kan skønne, været med til at farve mit sind og mit livssyn.

Naturligvis kom der en tid, da jeg som

kritisk gymnasiast ogsaa var kritisk indstillet over for »det missionske«, selv om kritiken kom lavmælt til orde. De stoute fiskere, om hvem jeg som sagt vidste, at de ofte havde været ude paa livets yderste pynt med døden inden for synsvidde, spillede selvfølgelig ikke komedie – heller ikke i missionshuset. De var *ægte* helt igennem. Og faldt man i snak med dem, var der to slags argumenter, som de formaaede at gøre brug af paa en altid virkningsfuld maade – de havde det afvæbnende lune, vestjyske blink i øjet, og de var mestre i de dobbeltbundede bemærkninger, hvor humoren smilende laa øverst og den barske alvor lige neden under.

Fra missionshusets pulpitur saa jeg nu disse vejrbidte mænd sidde nede i salen, lyttende til det store drama mellem Gud og Satan, himmel og helvede. Og blev der end talt herom i jævne ord, saa blev modsætningen dog trukket lige saa skarpt op som i *Miltons* »Det tabte Paradis« og *Dantes* »Guddommelige Komedie«. Og de gæve fiskere var ikke i tvivl om, at her var tale om en valplads, som strakte sig helt ind i deres eget menneskeliv.

Naar saa talen var forbi, kunne man se dem bøje knæ ved bænken, for nu gjaldt det om at faa fred med Gud – og fik de det, da kunne intet drama, hverken til lands eller til vands, bringe dem ud af fatning.

Endnu toner slutningssangen som en aldrig forstummet jubel over frelsen i Jesus Kristus i mit sind:

»*Der er solskin i min sjæl i dag*«

– og det solskin blegnede aldrig – end ikke i bælgmørke nætter mellem Vesterhavets taarnhøje bølger«.

Den store begivenhed var indvielsen af *Zions kirke* 1914, og *Th. Biering* blev dens første sognepræst. Byens hastige vækst skyldtes bl a fiskeriets opsving. Fra hele Vestkysten og ikke mindst fra Holmslands klit strømmede ungdommen til. Store fiskerfamilier kom til at præge, navnlig i vestbyen, de kom fra aandeligt vaagne egne, og de ville gerne samles i kirke og mh. Der er stadigt forbindelse mellem disse fiskere og deres hjemsogne. *Th. Biering* gik med stor iver ind for at faa bygget en kirke i vestbyen, hvor der jo da ogsaa boede købmænd, haandværkere og arbejdere foruden fiskerne. Men *Zions kirke* blev i særlig grad fiskernes kirke ... og IMs kirke i Esbjerg. Det var en stor, lyttende og kraftigt syngende menighed, som samledes i den lyse, festlige kirke. Den blev bygget paa aaben mark uden for den tæt bebyggede del af byen, men bebyggelsen omsluttede snart kirken. Sognet er broget, med villaer og høj bebyggelse side om side. Der er to kirkegaarde, den ene med mange tyske, engelske og amerikanske soldatergrave. En god hjælp fik Biering i pastor *J. M. Roesen* (rkp ved Zions k 1914–21), og der blev arbejdet flittigt med dygtige lægfolk som medarbejdere. Men IM havde stadigt »Bethania« som brændpunkt og fælles arbejdscentral for begge sogne. – Med pastor *J. P. J. Nørgaard*, der blev rkp ved Vor Frelsers k (1914–18), fik Esbjerg sin første udpræget grundtvigsk præst. Han var folkelig, højskolepræget, de unge holdt meget af ham og hans milde væsen. Han fik her udrettet en del for det gr arbejde (se her II, 616).

Pastor *Anker Moos* var hjpr 1917–18. Han skriver: »Skønt jeg var hjpr hos kirkens første sp, bar intet præg mere af pionerarbejde. Menighedsarbejde, missionshuset, sdsk, KFUM og K, gamle-arbejde, sømandsmiss, YM-kredse og bibelkredse ... var alt i fast, gammel og god gænge, helt baaret af en frisindet IM med frisk initiativ. Andre retninger gjorde sig ikke synderligt gældende. Modsætningerne her var ikke særligt mellem retninger, men mellem dem, der var indenfor og dem, der var udenfor. Der var mange berøringspunkter, og der blev øvet et stort missionerende arbejde. Disse aar var præget af, at erhvervslivet under krigen maatte ligge ret stille, medens fiskeriet havde gode kaar.«

1918 var der *præsteskifte* i begge sognekald. Pastor *Bruun* tog sin afsked efter 27 aars grundlæggende arbejde, og provst *Biering* flyttede til Sdr Stenderup. Om det nu var de høje skatter, boligproblemer eller andre ting, der gjorde sig gældende, men i 1918–25 var der hyppige præsteskifter i de fire faste præsteembeder her.

Pastor *J. P. J. Nørgaard* blev sp ved Vor Frelsers kirke (1919–22) og flyttede til Store Hedinge. Han afløstes af provst *A. E. Kjærgaard* (1922–50). En betydelig og særpræget præst, den præst, som har virket længst tid i Esbjerg. Han tog først sin plads blandt de grundtvigske, var fmd for KS, men da han i 30'erne følte sig tilknyttet til Oxfordgruppebevægelsen, kom der et brud. Mange gamle hjertebaand holdt dog og nye knyttedes. Han stod nu uden for partierne, anset af alle, kendt for sin humor og samtidig en alvorlig og midtsamlende præst. Se iøvr s 316 f.

Siden 1951 har pastor *A. E. A. Arentoft* været sp ved Vor Frelsers kirke. *Nørgaard* afløstes som rkp af pastor *Axel Holm* (1919–22), som var glad for at være her. Han skriver hertil om den gode kkg og om IMs store arbejde, som han følte sig knyttet til. Holm havde sit arbejde i øst-byen, hvor der bor mange arbejdere. Han var meget flittig med husbesøg. I disse aar (1919–22) var murerm *Chr. Frøkjær-Jensens* søn, *Peder Jensen Frøkjær* kordegn ved Vor Frelsers kirke. En betydelig mand og hjælp i arbejdet. Han havde været højskoleforstander i Horne, en ægte IMs mand. Han blev 1922 sp i Nyker, skønt han ikke havde teologisk uddannelse. Han var fmd for Centralf af kr sangkor, og meget virksom for sangen i denne sangglade by. De flg 2 rkp slog sig til ro her: *P. A. C. Ivertsen* (1922–41) og *E. S. Iversen* (siden 1941).

Pastor *P. Ivertsen* skriver hertil: »Esbjerg fik mh, før byen fik kirke, og denne omstændighed blev grundlæggende for byens kirkelige udvikling. Man mødte endnu spor af pastor *P. C. Trandbergs* forkyndelse, og hans hustru, f Lüttichau, havde grundlagt søndagsskolen, som nu havde over 1000 børn, fordelt paa 4 sdsk. Pastor *C. Bruun* havde klogt og dygtigt ud fra sit kirkelige (højkirkelige) syn samarbejdet med IM, saa IM blev kirke-

lig, og pastor *Th. Biering* havde oplevet en opblomstring, navnlig fik han mange unge med. Da jeg kom til Esbjerg 1922, var indremissionær *Aksel Nielsen* IMs ubestridte leder, en baade dygtig, klog, frisindet og diktatorisk høvding (»Kong Aksel«). Ham arbejdede jeg godt sammen med, dels fordi jeg delte hans syn, dels fordi han ikke fik lov til at rende mig over ende, da jeg mødte hans diktatur med godt humør. Han døde allerede 1924. Saa blev hotelejer *C. Jespersen* IMs fmd i fire aar. I de aar var jeg boykottet fra missionshuset. Skønt flertallet af IM stod paa min side, blev jeg holdt ude. Men kkg voksede. Da *Jespersen* rejste til Kbhvn, blev *Hans Munck* indremissionær i Esbjerg, han var en mand med initiativ og arbejdskraft, og IM kom atter i sving. – Jeg var i syv aar fmd for FDF, kom meget blandt drengene, ogsaa paa storture og lejre, og i tre aar var jeg fmd for Sømandshjemmet. I den tid byggede vi det store sømandshjem paa den ny havn. Fiskerne betalte det hele. Oxfordbevægelsen skabte en del fornyelse, men IM vendte den ryggen, og da jeg opdagede, at bevægelsen hyldede liberal teologi og gerningsretfærdighed, hoppede jeg af«.

Det store IM smf har paa mange maader præget det kristelige liv i byen. Murermester *Kr. Jensen* var fmd til 1943, derefter missionær *Hans Munck* til 48, pastor *Kaj Brask* til 1954.

Pastor *E. S. Iversen* er siden 1954 fmd for IM i Esbjerg. Han blev kkp i det nyoprettede kkp 1941, og rkp 42. Som kkp afløstes han af pastor *P. A. Gaub* (1942–47), flittig præst, virksom i KFUM. Siden 1948 har pastor *Tage Damgaard* været kkp. (Se her s 318).

I *Vor Frelsers sogn* er IM samlet om Bethania, sdsk, bibelkredse, YM kredse osv.

Pastor *Arentoft* er fmd for det gr kirkesamfund.

I besættelsestiden holdtes daglig andagt i kirken ved kirkens præster.

Zions kirke har nok haft den største kkg. Den er som nævnt fiskernes kirke, og alle sp har sluttet sig til IM og været blandt de ledende i IM i byen. Provst *Th. Biering* (1914–18) sled sig næsten op, han var umaadelig virksom, og han havde tæt fyldt kirke hele tiden. Han fik indført den smukke skik, at der hvert aar nytaarsdag holdes en stor *mindegudstjeneste* for omkomne fiskere og søfolk. Her taler præster fra begge kirker. Som regel udsendes disse gudstjenester i radio. Pastor *V. M. P. J. Nielsen* (1918–25) var en anden type end Biering, han var en varmhjertet og selvstændig IMs præst, meget optaget af sociale spm. Han var her kredsfmd for Blaa Kors og gjorde et stort arbejde derfor sammen med sin meget aktive hustru. Han havde som præst i Kbhvn faaet særlig interesse for dem paa livets skyggeside. Han gik flittigt rundt, fiskerne holdt af hans jævne færd, til hvert konfirmandhold skrev han smaa sange. – Efter pastor *J. M. Roesen* blev pastor *N. P. Nielsen* rkp. (1921–26) og derefter sp (1926–29). Han kom hertil fra Ansager, hvor han havde staaet midt i det stærke IMs liv ... en solid, ægte, gammeldags IMs præst, meget samvittighedsfuld og trofast, og afgjort Blaa Kors mand. Hans efterfølger, baade som rkp (1926–29) og sp (1929–45) var pastor *P. H. Bentzen*, se ndf. Han kom hertil fra det meget aandeligt levende Horne i Vendsyssel, var klar IMs mand, han fik en meget stærk position, var uhyre afholdt, samlede mange. Hans navn vil aldrig blive glemt i Esbjerg, fordi landsforræddere dræbte ham natten til palmesøndag 1945. – Pastor *Kaj Brask* har været sp siden 1945, en af IMs førende præster i Vestjylland. Stor kirkegang. – De res kap og kkp ved Zions kirke har været af forskellig kirkelig retning. Pastor *Chr. Christensen* (1930–38) var socialdemokrat, nærmest u p, pastor *Sv. Birke* (1938–49) var ogsaa socialdemokrat, socdem byraadsmedlem 46–49, red af »Maalet og vejen« 42–47, udg 49 en bog om social krd i oldkirken (se s 315).

Pastor *J. F. V. Nielsen* var rkp her 1950–65, var kredsfmd for Santalmissionen. Han afløstes af pastor *Bent Schaumburg-Müller* 65.

1937 oprettedes et embede som kkp:

Pastor *H. Aagaard* (1937–48) var grundtvigsk, pastor *Tage Linneboe* (1948–57) var leder af det grundtvigske arbejde i byen. Den gr kreds var ikke stor, fortæller han (i Kr dbl 15. aug 53), men den havde dog kraft til at opføre et smukt Grundtvigs hus i 1930'erne i stedet for det gamle højskolehjem. Landsretssagfører *A. C. Krebs* har været primus motor i Esbjergs grundtvigske liv. Grundtvigsk kirkesamfund bestaar af en gammel stamme, der om vinteren mødes til foredrag o lign 2 gange om maaneden, ofte med talere udefra, i tilknytning dertil er der en DdU, og m h t ydre mission har man især støttet Porto-Novo-missionen. De kirkelige retninger accepterer hinanden i Esbjerg, men arbejder hver for sig, de er »slagne over hver sin læst«. Kr Dbl oplyser samme sted 1953, at i Zions kirke kan man tale om, at kirkegangen er afhængig af prædikanten. – Pastor *Linneboe* afløstes 1957 af pastor *A. F. Christiansen*, der 1964 blev seminarielærer i Silkeborg. Embedet blev nedlagt, da Treenighedskirken indviedes.

Provst *A. E. Kjærgaard* skriver (1954): Pastor *Chr. Bruun* var en klog general, og mange af de sager, der i saadan et ungt samfund trængte sig paa, ordnede han med fast og heldig haand. I kirke, skole, paa det sociale felt (»Samaritan« i missionshuset) førte han lykkeligt an, IMs vækkelsesmøder deltog han i. – Pastor *P. Ivertsen* var en ejendommelig præst med en gennemtrængende røst. Mon han skulle være »den sidste præst med hjørnetænder?« – Med støtte fra oplandet blev bygget *højskolehjem*, her lever Grundtvigsk kirkesamfund, en afdeling af KS 98. Meget lykkelige var de grundtvigske, da de 1914 fik deres egen præst, *J. P. J. Nørgaard* ... Der er i disse aar en nedgang i kirkegangen, hvorimod nadvermenigheden er meget trofast. Ude i Zions kirke findes Esbjergs hovedstyrke baade hvad folkemængde og maaske ogsaa aandelig kraft angaar, (fiskerne bor væsentligt i Zions sogn).

Pastor *Kai Brask* skriver smukt om provst

Th. Bierings grundlæggende arbejde. Hele Esbjergs store havn ligger i Zions sogn, og der fortælles om sømandshjemmene og sognets stærke vækst. I sognet findes fiskernes mindelund, hvor navne paa omkomne fiskere lige siden 1900 er indhugget i en ringformet mur. Provst Biering havde to tanker ved Zions kirkes opførelse: Daaben er indgangen til Guds rige. Derfor anbragtes døbefonten i et lille kapel ved kirkens indgang. Dette var upraktisk, og fonten blev flyttet op i koret. Den anden tanke var, at menigheden skulle være en knælende menighed, derfor opsattes bedeskamler i kirkestolene. Men de blev ikke brugt efter deres oprindelige bestemmelse. (K og S, s 465).

Pastor Brask tilføjer: I *København* maatte *præsterne* lede menighedsarbejdet, i *Esbjerg* kan *lægfolket* selv!

Treenigheds kirke indviedes 1961. Udskilt fra Zions sogn. Pastor *Kaj Brask* gjorde et stort arbejde for at faa kirken bygget og sognet udskilt. I flere aar blev der samlet ind, direktør *Kaj Behrens* var en udmærket hjælp. Det var en stor festdag, da kirken blev indviet. Et vidtspændende arbejde udgaar fra kirken, og pastor *F. C. Bøss* blev indsat som sp... den 6. præst i Esbjerg, hvis efternavn begynder med B, og som hver paa sin maade har været med til at præge: *Bruun, Biering, Bentzen, Brask, Birke.*

I byen arbejder *to kirkemomiteer* paa at bygge nye kirker, den ene i Østerbyen (denne komité er den ældste, ogsaa ældre end komiteen, der byggede Treenighedskirken) den anden i Jerne sogn nærmere betegnet Boldesagerdistriktet.

Flere af *kordegnene* og organisterne har øvet en god indsats i menighedsarbejdet.

Ved *Vor Frelsers kirke:*

A. Ottosen (1924–31), *N. V. Thorup* (32–47), *H. Hansen* (1947–54), *R. Bitsch Madsen* (1954 f).

Ved *Zions kirke: H. L. Pedersen* (1918–34), *C. Rasmussen* (1934). *B. Hessellund* fra 65.

Treenigheds Kirke: Henry Rasmussen (fra 1962).

Organister:

Vor Frelsers kirke 1903–53: *V. Rosenquist.*

1953 flg organist *Erik Riberholt* (* 19 i Esbjerg) skrev bl a om Joh. Andr. Ohrt, et stykke vestjysk orgelhistorie. Samler musikinstrumenter til E Museum.

Zions kirke: 1914–62: *K. Sørensen,* 62 f mag art *E. O. Kjørbye.*

Treenigheds kirke, 1962: *P. Günther Andersen.*

Flere organister har arbejdet meget med korsang. De tre nuv organister arrangerer kirkekoncerter paa skrift i kirkerne.

Sømandsmissionen

I en sømands- og fiskerby som Esbjerg maa *Sømandshjemmet* have en særlig omtale. Missionær *Sv. Aa. Madsen* fortæller (IM Tid 1953, 624 f) bl a:

»13. december 1953 kan det først byggede fisker- og sømandshjem fejre 50 aars jubilæum. Allerede da Esbjerg havn var i sin vorden, havde nogle fiskere mod og tro til at bygge et sømandshjem. Og da de af staten fik en udmærket grund lige midt i havnens centrum, opførte de den smukke bygning, der endnu i dag er med at præge Esbjerg havn.

Siden da er sømandshjemmet udvidet tre gange og kan ikke udvides mere, da grunden ikke tillader det, selv om det nok kunne have været ønskeligt. Da den nye havn blev bygget, blev der ogsaa derude bygget sømandshjem, men alligevel har tiden vist, at der ogsaa i dag er rigelig og god brug for sømandshjemmet gl havn.

Der er det særegne ved huset her, at her kommer ikke alene søfolk og fiskere, men de mange, der paa forskellig maade har sin gerning paa havnen, er dagen igennem sømandshjemmets gæster til kaffe og spisning og paa anden maade. Men om aftenen er der heldigvis et hjemmets præg over huset, og da er det søfolk og fiskere, der besøger hjemmet og er med i, hvad der bydes fra sømandshjemmets side. Saaledes har der i dette efteraar været et internationalt præg over sømandshjemmet fra de mange udenlandske skibe, der har været i Esbjerg. Her kommer sømanden og faar breve skrevet hjem og penge vekslet, og man vil gerne fra sømandshjemmets side give den vejledning og hjælp, som behøves i fremmed havn.

Omkring aarhundredskiftet gik der hen over den vestjyske fiskerbefolkning en stor aandelig vækkelse, og den virkede ogsaa iblandt de mange fiskere fra Holmslands klit, der var rejst til den nye havn for at fiske ud fra Esbjerg. Denne vækkelse blev for mange en helt ny tilværelse i livet, og da Esbjerg den gang havde det nybyggerliv, der altid vil være, hvor en ny by kommer, gav denne vækkelse baade i liv og gerning et andet syn paa livet, og der blev mange hellige, kristne hjem, hvor gudsfrygt og næstekærlighed blev levet, ikke alene efter søndagens kirkegang, men i hverdagens fællesskab og gerning.

Sømandshjemmet blev nu særlig et samlingssted ikke alene for fiskernes erhvervsanliggender, men for sømandens og fiskerens aandelige vel.

Gennem de 50 aar er der paa dette sømandshjem blevet talt ved møder af mange kendte missionærer og præster og lægfolk. Og her er det vidnesbyrd, som havets folk paa særlig maade trænger til, blevet bragt af søfolk og fiskere, men vi andre lyttede og forstod: De taler og vidner, fordi de tror. En særlig velsignet vækkelse kom til Esbjerg i 1933, og da var der mange unge, der gav Jesus deres hjerte, da var der i over fem uger møde hver aften paa sømandshjemmet, og mange gange var sømandshjemmet saa pakket med folk, at man sad til anden sal for at faa lov til at høre. Jo, her i dette skønne hus har der været mange bøjede knæ og megen lovsang til Gud. Fra havets folks gerning har der ogsaa været mange svære stunder, naar havet havde krævet sine ofre, saa samledes man

om Gud, og haabets og trøstens ord lød til dem i deres sorg og trængsel.

Der har paa hjemmet været ansat forskellige bestyrere, men i de sidste 24 aar har sømandshjemmet været ledet af Esbjergfolk. I 1929 antoges en ung fiskeskipper *Johannes Otto* og dennes hustru, en datter af Esbjerg fiskeriforenings formand, som bestyrerfolk, og de har haft en god lykke og velsignelse fra Gud til at lede dette hjem saaledes, at gerningen herfra har bragt glæde og velsignelse til mange, og selv om hjemmet nu er 50 aar, saa staar det i dag som et sømandshjem i bedste orden.

Fra en kaptajn og skib, der sejler paa Esbjerg-England ruten, modtog sømandshjemmet i sommer tilsagn om neonlys paa sømandshjemmets taarn, og nu har ogsaa virksomheder paa havnen givet støtte til denne smukke ide, saaledes at neonlyset vil være en jubilæumsgave fra søens og havnens folk. Lyset er et skibsanker, der viser et lysende hvidt kors, og det vil blive tændt første gang lørdag den 12. december.

Dette lys vil ikke blot være festligt.«

Sømandsmissionær *L. O. Kynde* (* 70 Harboøre, † 42) var konfirmeret af *Carl Moe,* og det prægede ham. Tilskyndet af sin ven, lægemissionær *Niels Nielsen* ville Kynde være hedningemissionær, begyndte at læse til lærer paa Nr Nissum sem, men 1898 drog han til England, blev assistent hos den svenske sømandspræst i London, hvor han traf en norsk sygeplejerske, som blev hans hustru. *Vilh. Rasch* kaldte Kynde hjem 1904 for at han kunne lede sømandshjemmet i Esbjerg. At Kyndes begge var vel hjemme i engelsk, kom dem til stor nytte i Esbjerg. De havde let ved at vinde søfolkenes og fiskernes tillid, utrætteligt gik de i havnen paa skibsbesøg. Han fik oprettet en »Havnenes KFUM« for søfolkene. De var kun 6 til at begynde med. Hver søndag morgen mødtes de paa sømandshjemmet til bøn, saa gik de rundt paa skibene. Snart var der 100 medlemmer. Kynde var en viis og erfaren raadgiver for søfolkene, en ordensmand. 1917 forlod han sømandshjemmet for at blive sømandsmissionær. Hans distrikt gik helt op til Ringkøbing, med sin bogtaske drog han rundt, blev saa godt kendt paa Holmslands klit, at børnene hver november ventede ham som »julemanden« med det hvide skæg og de interessante billeder og bøger i tasken. 1925–27 var Kynde hver sommer i Grimsby fiskerihavn, hvor mange Esbjerg-kuttere samledes. 1931 var han i Gent for at hjælpe med sømandsmission. Han var missionær lige til fingerspidserne. Han blev pensioneret 1940. En søn er sp i Græsted. (Ret kurs, 1945, s 63 f).

Sømandshjemmet ved den gamle havn lededes af *Aage Thomasen,* nu af bestyrer *Clausen,* ved den ny havn af *Chr. Thygesen,* nu af *Dahl Sørensen.* Skipperskolen ledes af *A. Lindqvist.* Alt under Indenlandsk Sømandsmission.

KFUMs Bygning i Kirkegade er fra 1907. Blandt de skiftende sekretærer nævnes især *C. Rasmussen* sen. Kordegn, Zions K, *Hummeland* (sen Indremiss), *Lindskov Rasmussen* (sen højskoleforst), nu *S. P. Nielsen.*

KFUKs første bygning laa i Stormgade. KFUKs 75 aars jubilæum fejredes 2. juni 1962 med grundstensnedlæggelse til den ny KFUK bygning. KFUK har nu 19 afdelinger fra alle aldersklasser. Desuden 600 K spejdere.

Initiativet til Ungdomslisten ved menighedsraadsvalgene udgik fra KFUM og K.

Ydre Mission

Det bør nævnes, at YM altid har haft en stor plads her. Flere missionærer er udgaaede herfra. Byen har mange kredse for YM. Maaske kan det nævnes, at ved en fælles basar i missionshuset i november holder 8 ydremissionsselskaber i fællesskab en basar. Sidste aar indkom paa de to dage kr 59.000,00.

Unge Hjems bevægelse

Bevægelsen »Unge hjem« er begyndt i Esbjerg. Af IMs aarbog 1945 (skrevet af *Hans Munck):* Kordegn *Chr. Rasmussen,* som i flere aar havde været sekretær i Esbjerg KFUM, lagde mærke til, at mange af de, der som drenge og unge mænd kom paa KFUM, gled væk baade fra gudstjenesterne og møderne, efter at de selv havde stiftet hjem. Derfor indbød han en aften en halv snes unge familier til sit hjem, for sammen med dem at drøfte problemet: De unge og Indre Mission, og ansvaret som troende unge har overfor deres kammerater. Dette samvær resulterede i, at disse unge straks fik syn for opgaven. Kort tid efter indbød den samme flok, som nu udgjorde et arbejdshold, til det første møde for unge familier i Esbjerg missionshus d 8. december 1939. Mødet blev kaldt: *De unge Hjems Aften.* Denne idé førte *Hans Munck* dygtigt videre som indremissionær i Esbjerg. Det blev til en landsbevægelse, og Hans Munck er nu forstander for »Unge Hjem«s store højskole i Skaade ved Aarhus.

Det er umuligt her at nævne navne paa alle dem, der har gjort en indsats i menigheds- og kirkeliv gennem aarene. Foruden de fornævnte præster og lægfolk skal dog enkelte anføres:

Indremissionærerne *Jens Fisker, Søren Beck, Kr. Jakobsen, Ole Poulsen, Aksel Nielsen, Martin Madsen, Johs. Frederiksen, P. Lodberg Jensen, Hans Munck, H. Anthoniussen, Svend Aage Madsen, H. Smidt, Luther Mortensen* (Sædding), *Jacob Hansen* (Sædding), *H. Overgaard, A. Kofoed,* har hver især gjort et godt arbejde i IM, missionærerne *Halvor Poulsen* og *Nelly Buch Larsen* arbejder særligt for søndagsskolesagen. Sømandsmissionær *P. Lodberg Jensen* er fmd for IMs konvent paa egnen, betyder meget her.

Desuden har herregaardsmiss *P. H. Kjeldsen* og *Jørgen Hess* virket her.

Guldsmed *M. Erlandsen* (* 1868, † 1960) var fra Lemvig, (se om hans slægt der, VI, s 655). Først i 1890'erne kom han til Esbjerg, grund-

lagde sit eget firma, havde ogsaa tandteknik. Han havde rejst i Palæstina, Ægypten, Tyrkiet, var en skattet taler i missionshusene. Men han huskes især som børnenes ven. Søndagsskolen havde en stor plads i hans store hjerte, ligesaa KFUM. Den søndagsskole han startede for ca 75 aar siden havde kun 20 børn til at begynde med. I aarenes løb blev det til tusinder. I 44 aar var han fast søndagsskoleleder, i mange aar fmd for KFUM, desuden i Vor Frelsers sogns menighedsraad, en tid tillige byraadsmedlem. Hans hjertevindende væsen og barnlige tro og stille lune erobrede mange. Han yndede at sige: »Hvis det ett passer, hvad jeg siger, maa do kalde mig Mads!« Han hed Mads. Han og hans ven, snedkermester *Larsen* var blandt IMs bedste pionerer i fiskerbyen, sammen bragte de to mænd mangt et godt budskab.

En søn af E er sp i Vejle.

Kaptajn *G. P. Sigurdsson* (* 1868, † 1959) stammede fra en islandsk høvdingeslægt, kom til Danmark 1882 som sømand, blev forstander for Esbjerg Fiskeskipperskole 08, og forstander Sømandshøjskolen i Svendborg 21, flyttede 1931 tilbage til Esbjerg, en begavet, begejstret natur, vital til det sidste, holdt af at diskutere, med et dejligt smil, en barnlig tro og glæde, trofast i mgh og kirke (DnA 1960, 77).

Hotelejer *Carsten Jespersen* (* 79, † 54) rejste 1940 til Kbhvn for at overtage missionshotellet »Hebron«. Han var fra Stauning, kom paa Haslev Haandværkerskole som tømrersvend, sluttede venskab med tømmerhdlr Chr. Nielsen, Gørding. De to sad sammen i IMs bestyrelse en aarrække, 1908 blev J direktør for et hotel i Helsingør, derefter for missionshotellet i Løngangstræde og saa til 1940 i *Esbjerg* hvor han fik stor betydning i IM, blev IMs formand 24–28. Han moderniserede missionshotellet, han og hans hustru sled i det baade paa hotellet og i menigheden. Hans eneste datter blev gift med missionær *Richard Madsen,* Arabermissionen, (senere præst i Horsens-H), hvorfor denne mission stod hans hjerte særligt nær. Han var en frisk og myndig mand, selvstændig, ægte jyde, kunde være stejl, men ogsaa barnlig. Sine sidste aar tilbragte han atter i Esbjerg, trofast i missionshus og kirke. En patriarkskikkelse i menigheden. Han var kirkens tro lægmand, kæmpede med aaben pande, virksom i IMs bestyrelse og for Arbejdernes bibelkredse for det kristelige filmsselskab: »Felix«, bange for at IM skulle verdsliggøres. (DnA 1956, s 78–80, IM tid, 1954, Kr dbl).

Tobaksmester *Carl Back* († 1934, DnA 1936, 76) ledede arbejdet i mh Bethesda i Østerbyen, efter hans død har sønnen fortsat det. *William Back,* mangeaarigt menighedsraadsmedlem og kirkeværge.

Grosserer *J. Frøkjær-Jensen* († 42) DnA 1943. Kbmd *J. P. Jensen* († 46) (DnA 1947, s 93, en mand præget af pligttroskab, retsind og kærlighed til søens folk). Eksportør *L. H. Pedersen,* († 38) (DnA 1939, s 59).

Viceskoleinspektør *Damgaard Petersen* (* 84) virksom og respekteret i sit arbejde i IM, Blaa Kors, menighedsraad og byraad.

Fiskeskipper *Chr. Grønne* († 38) (DnA 1938, 59), et nidkært vidne blandt fiskerne.

Kaptajn *Raahauge* († 62).

Murermester *Kr. Jensen,* fmd for IM i Esbjerg i flere aar, fmd Kristeligt dansk fællesforbund.

J. Simmelsgaard, bestyrer for »Arbejdet adler«, senere indremissionær.

Chr. Muff Christensen.

Togfører *P. Laursen Møller* fmd Kristelig jernbaneforening, virksom i Blaa Kors.

Pladsfmd *C. C. Helligsøe.*

Bestyrer *Johs. Otto Jensen,* Sømandshjemmet, gl havn, († 54) (fik FM i sølv).

En ægte missionsmand, begejstret forkynder, rejste ud til mange møder, en mand der lyste op hvor han kom (DnA 1956, 76).

Om IMs store aarsmøde i Esbjerg 1942, se DnA 1943, 58 f. Det var her Chr. Bartholdy holdt sit foredrag »Opløses samfundene indefra?«.

Der kan fortælles meget om de gamle missionsfolk i Esbjerg, de troende fiskere. Blandt de mange skal her som type paa troslivet berettes, hvad miss P Lodberg fortæller om sin fader, kbmd, fh fisker J. P. Jensen († 46).

En stormfuld efteraarsnat med regnfuldt og diset vejr var far for hjemadgaaende med sin kutter. Distancen var snart udløbet, og land var nær. Far drejede kutteren til vinden for at lodde og sagde saa til en af mine brødre, som stod i styrehuset: »Tag roret, min dreng.« Saa bøjede far sine knæ derinde og bad til Ham, som kan binde stormen og gøre mørke til lys, og se — faa øjeblikke efter lagde stormen sig, og det blev stille og klart vejr. Fyrskibet blev pejlet, og de naaede velbeholdne til Graadyb. Først da brød et nyt uvejr løs.

Dette billede fra søen er saa betegnende for min kære, afdøde fars liv. Som han brugte loddet ombord paa sin kutter, saadan loddede han dybt i sit eget sind og i Guds ord for at finde ud af, om han var paa den rette vej hjem — hjem til himlen. Og som han paa nattevagten i ydmyg bøn søgte sin Gud, saadan søgte han Ham, ikke alene naar stormen satte hen over hans liv, men ogsaa i magsvejr og livets solskin. Han var dybt afhængig af denne Gud og levede i Hans fortrolighed. Hvor havde han god tid til sin morgenvagt før dagens gerning, og hvor tog han sig tid til aftenbønnen.

De bøjede knæ, i ydmyg bekendelse, i ydmyg tak og tro, var hemmeligheden i fars liv. Ikke saa underligt, at det bar saa skønne frugter. Lad mig nævne hans retsind. Han var streng i kravene til sig selv, men mild i sin dom mod andre. Jeg mindes ikke, at far har talt ondt om noget menneske. Hans pligttroskab var stor. Han gav som regel temmelig store skatter, men jeg har aldrig hørt ham beklage sig. Det var jo hans pligt at være med til at bære landets byrder. Og han var saa bange for, at han ikke skulle opgive nok. »Pas paa, lille børn, at faa ret gjort op,« kunne han sige. »Der kan endda blive nok for os den dag, vi skal dø.« Det var saa betegnende for far netop at sige dette. Han levede med evigheden for øje. Han kendte sin broderpligt. Da der i Esbjerg skulle startes en kutterforsikring for baade, der ville helligholde søndagen, traadte far, skønt han var i bestyrelsen for hovedforsikringen, omgaaende ud af denne for at gaa ind i den nystiftede. »Skulle det gaa galt,« sagde han, »vil jeg staa sammen med mine brødre.« Jo, han kendte sin kristenpligt. Hans plads var om søndagen i kirke og missionshus. Træt og sløj kunne han være; for han var til tider langt fra rask, men han maatte være med der, hvor ordet lød til frelse for syndere. Han maatte være med i Guds riges arbejde. Og han sparede ikke sig selv. Op i hans høje alderdom gik han med søndagsblade ude i rabarberkvarteret, der, hvor andre kviede sig ved at komme. De mennesker derude skulle ogsaa have et budskab fra Gud. Han kendte sin kristenpligt overfor enker og syge. Ingen gik uhjulpet fra hans dør. »Pligt er bedre end ingenting«, kunne han sige. Han vidste, at størst af alt er kærligheden, men netop denne skønne dyd, syntes vi, han besad i saa rigt et maal.

Han elskede menneskene, og han elskede havets sønner. Jeg glemmer ikke, da vi derude paa søen fik besøg af styrmanden fra en engelsk trawler. Vi

sad i lukafet ved kaffen, da far pegede op paa et skriftord paa skottet. »Jesus lever«, stod der. »Kender du Ham?« spurgte han styrmanden. »Yes«, svarede denne. »He loves me.« Da tog far ham kærligt om halsen: »Jamen elsker du saa ogsaa Ham?« Det var fars omsorg for en vildfremmed sømand. Og han glemte heller ikke sine egne staldbrødre ombord. En præsteenke, hvis mand i sin ungdom havde sejlet med far, fortalte, at hendes mand en gang havde sagt: Enten maatte jeg gaa i land fra kutter »Margrethe«, eller ogsaa maatte jeg omvende mig. Han valgte det sidste, og, fortsatte fruen, senere blev han skyld i min omvendelse. Far elskede havets sønner, og han længtes efter dem, der var udenfor. Han vinkede ad dem. En gang stod han ved rattet ind gennem Graadyb. De skulle hjem for at holde højtid. Da kom der en kutter imod dem. Det gjorde far ondt at se, at disse ville benytte paaskehøjtiden til at fiske i. Han gik ud af styrhuset, og da skibene passerede hinanden, vinkede han i retning af havnen: »Sejl hjem, sejl hjem. Sejl hjem og hold højtid.« Reagerede de mon derovre?

Jo, den brave skipper stoppede op og vendte skuden rundt. »Jeg tror, jeg vil gøre, hvad han siger,« sagde han til sine folk. »Den mand respekterer jeg.« Saa sejlede de i havn, og mandskabet rejste hjem. Jeg tror, jeg tør sige, at far havde verdens respekt og tillid. En ældre, vantro fisker sagde en dag til mig: »Jeg ville ønske, din far kunne sidde ved min seng, den dag jeg skal dø.« — Saadan blev det ikke. Men da far tilsidst stred med den haarde død, ja, da var han ogsaa den fattige synder. En tigger for Gud. »Herre Jesus, tag mig fattige synder hjem til dig,« bad han. Længere var han ikke kommet. Men en fattig synder og en rig Frelser, de passer sammen«.

Inden for **Esbjergs grundtvigske** liv var grosserer *Thorvald Møller,* elektricitetsværksbestyrer *Buhl* (se s 306) og landsretssagfører *Axel C. Krebs* (* 1885, † 1963) og dennes hustru *Lis* (* 94) blandt de førende. Her skal gives en særlig omtale af *Axel Krebs,* en af Jyllands betydeligste grundtvigske lægmænd, han var søn af generalmajor K, blev by-, herreds- og birkefuldm i Esbjerg 1912, dommerfuldm 1919; sagfører i Esbjerg fra 1921; landsretssagf 1924; var formand for Den konservative Vælgerforening i Esbjerg 1917–32; medl af Esbjerg byraad 1933–50, af magistraten 1933–46; formand for bestyrelsen for centralbiblioteket for Sydvestjylland fra 1928; medl af Zions sogns menighedsraad fra 1922, formand fra 1949.

Oversatte J. Milton: Areopagitica (om trykkefrihed) 1935.

Højskoleforstander *J. Th. Arnfred,* Askov, skrev i Højskolebl 1963, s 562:

»Landsretssagfører Axel Krebs er velkendt for Højskolebladets læsere gennem de mange artikler og indlæg han skrev ogsaa til dette blad. Indlæg, der ofte var skarpe – ja bidske i formen, men altid væsentlige i indhold og fremført i et klangfuldt sprog.

A. C. Krebs var en mærkelig mand – hel og harmonisk som faa, og dog spændte hans sind over store modsætninger. Han var præget af et barndomshjem med fin gammel embedsmandskultur og var selv alle dage politisk konservativ – og alligevel ofte overraskende radikal i sin tankegang. Han kom fra en kreds, der stod Grundtvig og folkehøjskolen fjernt, og baade han og fru Lis Krebs sluttede sig inderligt til den grundtvigske menighed. A. Krebs kunne helt bifalde Anders Nørgaards tolkning af Grundtvigs syn, og han var den danske højskoles vaagne og kritiske, men forstaaende ven. Han vidste, at hvis den enkelte ikke ville gaa ind under ansvaret for helheden, saa blev demokratiet forraadt.

Axel Krebs var en uræd mand. Han hørte til de faa jurister, der ikke blot vaandede sig under den krænkelse af retsbevidstheden, som love med tilbagevirkende kraft var, men som havde mod til at sige det – og han vedblev at sige det.

Landsretssagfører Krebs fik sit virke i Esbjerg i mere end et halvt aarhundrede, og han har sat sit præg paa kulturlivet i denne by, ikke mindst gennem sin varme interesse og sit betydningsfulde virke for folkebiblioteks-sagen.

Hjemmet i Fanøgade har været til glæde for mange, hvad enten det – som i besættelsestiden – var unge, der søgte orientering og opmuntring – eller Porto Novo missionens venner, der samledes til drøftelse – eller det var de mange venner, der fra højst forskellige kredse mødtes her til musik og sang og især til samtale om tidens problemer. Samtaler, der fik særlig vægt gennem værtens enestaaende kendskab til og indlevethed i historien og kendskab især til engelsk kultur og retsliv.

Det er opmuntrende, at et enkelt hjem, som det, Axel og Lis Krebs dannede, hvor man jo dog ogsaa, som vi andre, maatte arbejde for det daglige brød, har haft evne og sind til at give opmuntring og glæde til saa mange.

Man kan kun miste, hvad man har ejet. Den danske højskole og mange enkelte mennesker har mistet en god ven nu, da Axel Krebs er død; men vi er taknemlige over, hvad der gennem ham blev os givet.«

Ved den store begravelse talte pastor *Arne Frees Christiansen* (»Salige er de rene af hjertet, thi de skal se Gud«.) og udtalte bl a:

»Han var en mand, der havde sine meningers mod. Han var en mand, der ikke kendte til frygt – en mand, for hvem fejhed var et ukendt begreb. Han var en mand, som man kunne stole paa – en mand, som man altid vidste, hvor man havde. Han var en mand, der var blottet for opportunisme. Og han var en mand, der sidst af alt var villig til at gaa paa akkord, naar sandhed og ret var truet. Man kan – kort – sige, at hr Krebs var en mand af *ære.* Paa ham passer de ord, som han selv skrev: »Paa Handlingens Omraade vil intet andet Begreb end Æren tilfredsstille Menneskehjærtet, Menneskets tapre og taabelige Hjærte, – og sprogligt vil intet andet Ord end Ære fuldt gengive, hvad Hjærtet kræver«.

Det er sandt, at hr Krebs var en mand, og at han – hvad der ret beset er det samme – var en mand af ære. Men det er ogsaa sandt, at han var et *sødt og elskeligt* menneske. Hvor kan det være, at vi – hans yngste venner – vanskeligt kunne undgaa at faa dette indtryk? Forklaringen er vistnok den, at han i en sjælden grad var *ren af hjertet*«.

For det var han! Det slog mig f eks, da han ved en bestemt lejlighed polemiserede imod professor *Lindhardt,* der havde holdt et foredrag om og imod vækkelsesretningerne. Den form, som hr Krebs betjente sig af, var som saa ofte skarp. Ordene var hvasse. Og de var ikke uden ironi. Indholdet var som altid fortræffeligt. Det, der især gjorde indtryk paa

mig, var imidlertid *øjnene.* Øjnene, der lyste! Øjnene, der var lige saa uskyldige som et barns! Det var ganske klart, at det ikke var professor Lindhardts person, men *sagen,* der var til debat. Og det var klart, at hr Krebs fuldstændigt havde glemt sin egen person, og at han helt og fuldt stod i aandens tjeneste. Han var i sandhed en mand, der var blottet for forfængelighed, og som ikke søgte sin egen ære.

Hr *Krebs* skal engang have udtalt: »Naar man bor i Fanøgade 6, skal man ikke gaa ind i nr 8«. Jeg ved ikke, om denne udtalelse virkelig kan tilskrives ham. Men den kunne være hans. For hr Krebs var i en vis forstand en snæver mand. Samtidig var han imidlertid et af de mest *aabne, rummelige* og *frisindede* mennesker, som jeg har mødt. Han kunne under en diskussion – aandeligt – søge at pulverisere en mand. Bagefter kunne han udtale: »Han er en fortræffelig mand – en fortræffelig mand. Jeg har kendt ham gennem mere end 40 aar«. Mennesker, der i politisk og i religiøs henseende stod ham meget fjernt, kunne rose sig af at høre til hans allernærmeste venner. Og han var villig til at dø for andres ret til at være forskellige fra ham.

Dermed er vi naaet frem til, at hr Krebs som faa var en *frihedens* mand. Han kæmpede for frihed paa det politiske, økonomiske, aandelige og nationale plan. Naar han kom ind paa spørgsmaalet om vort lands frihed og uafhængighed, citerede han med forkærlighed et gammelt, frisisk ord, der i oversættelse lyder: »Hellere død end træl!«

Over for sine venner var han trofast som faa. Det er allerede blevet nævnt, at vennerne i ideologisk henseende var meget forskellige. Man kan tilføje, at alle mulige samfundsklasser var repræsenterede blandt hans venner. Hr *Krebs* havde det ikke med at sige »du« til alle og enhver. Men han var i en sjælden grad en *usnobbet* mand. Han var i bedste forstand en *folkelig* mand og en *folkets mand.*

Et af de mest fremtrædende træk hos hr *Krebs* var hans *ansvarsbevidsthed* og *pligtfølelse.* Jeg betvivler, at han har spildt ét eneste minut i de 77 aar, han levede. Der kan være grund til at tro, at han til stadighed var opfyldt af bevidstheden om, at han en skønne dag skulle staa til ansvar for hvert eneste sekund.

Her i Zions kirke vil hr Krebs blive savnet. Gennem aartier var han medlem af vort menighedsraad. Og i en lang periode var han formand for menighedsraadet. De unge, grundtvigske præster stod i en særlig gæld til ham.

(Det var paa hans initiativ, at der ved Zions kirke blev oprettet et kaldskapellani som blev besat af det grundtvigske mindretal i mghr).

Hr Krebs var – som man vil vide – grundtvigianer. Han støttede de fleste former for grundtvigsk arbejde her i byen. Han var formand for A/S »Grundtvigsk Ungdomshjem«. Han deltog trofast i »Grundtvigsk Kirkesamfund«s møder. Og den kreds, der støtter »Porto Novo«-missionen, samledes i hans hjem.

Hr Krebs delte med Grundtvig den opfattelse, at kristendommen først og fremmest er en sakramental religion. Han følte sig overbevist om, at det er ved døbefonten og nadverbordet, at vi i en særlig grad møder Vor Herre. Han drog ikke i tvivl, at Kristus ved daaben havde sagt: »Du, Axel Krebs, er fra nu af Guds barn. Du har fra nu af dine synders forladelse. Og du er fra nu af arving til det evige liv«. Han drog heller ikke i tvivl, at Kristus ved nadverbordet henvendte sig til ham personligt, og at han fornyede de tilsagn, som han havde givet ved daaben. Paa grund af sakramenternes strengt personlige karakter kunne hr Krebs som Grundtvig sige: »Kun ved badet og ved bordet hører vi Guds ord til os«. Ved badet og ved bordet – ved døbefonten og ved nadverbordet – taler Kristus til mig, den enkelte. Dér taler han ikke – som i Det nye Testamente – til Peter og andre.

Det er en kendt sag, at hr Krebs' ægteskab i en sjælden grad var harmonisk, og at han og fru Krebs som faa var knyttet til hinanden.

Til slut føler jeg trang til at sige: »Danmark er blevet fattigere. Esbjerg er blevet fattigere«.

Arne Frees Christiansen: Talt og skrevet gn 18 aar, 1964, s 46—49.

Andre grundtvigske ledere:

Forretningsfører *Søren Jensen.* Inkassator *Hjalmar Fensholt* (* 84). Fru *Andrea Buhl* har ogsaa øvet en god indsats.

Pastor *A. Arentoft* leder nu det grundtvigske arbejde.

Esbjergs kirkeliv i dag

Esbjergs sidst ansatte sognepræst, pastor *F. C. Bøss,* har i Kr Dbl 25. febr 66 givet et friskt indblik i kirkelivet i Esbjerg, som han ser paa det.

Efter et overblik over udviklingen hedder det:

Med udgangspunkt i Esbjerg missionshus har der op gennem aarene udfoldet sig et broget liv, præget af de mange forgreninger, som Indre Missions arbejde udfolder sig i. Søndagsmøderne var midtpunktet. Søndag var fiskerne hjemme og helligdagen har hos mangfoldige familier haft et fælles præg af kirkegang, søndagsskole og søndagsmøde. Der er ingen, der har villet, ihvertfald har ingen turdet, røre den gamle tradition med søndagsmøderne, selv om tilslutningen har været en del faldende i de senere aar.

»Naar man i dag, som den, der kommer ude fra, studerer Esbjergs kirkelige særpræg, kan man ikke undgaa at lægge mærke til, hvordan *missionshuset har været midtpunktet i et miljø præget af en stærk fælles aandelig paavirkning, men ogsaa af mange andre stærke baand.* Foruden byens meget store søndagsskole var og er der stadig ungdomsforeningerne, KFUM og -K, som snart fik egne bygninger, senere skabtes der ud herfra spejderarbejde og FDF og Esbjerg by er stadig præget af en meget stor tilslutning til disse korps. Naar disse korps i forening med Det danske Spejderkorps og Det danske Pigespejderkorps den 4. maj hvert aar samles til gudstjeneste i byparken overstiger det samlede tal 2000.

Størsteparten af tilhørerne i mh var nok fiskere, for det har jo altid været selvstændige folk. De vidste noget om livets vilkaar, og det kaldte de klare standpunkter frem paa godt og ondt. Man mærker det stadigvæk, selvom der ogsaa her er sket store forandringer. Ved den nylig afholdte generalforsamling i missionshuset beskæftigede man sig med bl a spørgsmaalet om den manglende tilslutning fra ungdommen. Det er mange aar siden balkonsiderne har været fyldt af ungdom søndag efter søndag. Paa det punkt har det betydet ikke saa lidt, at KFUM og KFUK har sejlet deres selvstændige kurs. Nu fik de unge deres samlingssted i egne bygninger.

Paa havnen og i det hele taget blandt fiskerne og dem, der har forbindelse med dem, mærkes ogsaa stadig efterdønninger fra de gamle, stærke modsætningsforhold, som kunne opstaa f eks omkring spørgsmaalet søndagsfiskeri. Stadig eksisterer forsikringen »Union« og indkøbsforeningen »Godthaab« som i statutterne har en paragraf, som forbyder medlemmerne at fiske om søndagen. Om dette spørgsmaal diskuteres der stadig bravt, og det er sket at unge fiskere, som ikke fornægter deres kirkelige tilhørsforhold, har taget skridtet ud af disse foreninger, idet de hævder, at det kan være svært at fastholde søndagsfriheden, naar man ligger ude paa fiskepladserne med de store, dyre, nye kuttere, og man maaske har folk ombord, som er i opposition og gerne vil se at faa lasten fyldt og komme hjem.

Inden 2. verdenskrigs begyndelse, kunne man stadig pege paa den pier, som kaldtes »Missionspieren«. Det var her de kuttere lagde til, som laa stille om søndagen. Saa tydeligt var skellet at se. Det er ikke at undre sig over, at man stadig kan møde mennesker, der er kritiske og bitre mod Indre Mission for deres skarpe skelnen. Indre Mission vil hævde, at der maa være skel, og at det maa vise sig paa mange maader, men der er nok ingen tvivl om at dette skel ogsaa har haft uheldige konsekvenser paa mange omraader af det daglige liv fiskerne og havnens folk imellem, og at der er sagt og gjort meget fra begge sider, som hellere burde have været usagt og ugjort. Ved siden af missionshuset, skal ogsaa nævnes de to sømandshjem, som er udgangspunkt for mødevirksomhed og bladuddeling. Et af de nyere skud paa stammen skulle faa betydning udover hele landet – bevægelsen *Unge Hjem*.

Der er ikke tvivl om, at Indre Mission har sat sit præg paa kirkelivet i Esbjerg, gennem de snart hundrede aar byen har eksisteret, men man ville faa et skævt indtryk af forholdene, hvis man opfattede sagen saadan, at i Esbjerg er kirken og Indre Mission identiske. Saadan er det ikke i dag, og saadan har det heller ikke været i de forløbne aar. Mange kirkegængere føler sig ikke hørende til nogen bestemt kirkelig retning. De gaar i kirke som almindelige medlemmer af Folkekirken, men ogsaa den grundtvigske retning har spillet sin store rolle.

Medens Indre Mission kom til Esbjerg fra »Klitten«, kom det grundtvigske hertil fra byens nabosogne. Det var herfra initiativet kom til bygningen af det nu ikke mere eksisterende Højskolehjem, som i mange aar skulle være centrum for det grundtvigske arbejde. En ledende kraft blev snart elektricitetsværksbestyrer *Buhl*, som ikke mindst var en drivende kraft i det meget aktive ungdomsarbejde, der udfoldede sig paa Højskolehjemmet. Et nedsat udvalg havde sat sig for at skaffe grundtvigske præster som prædikanter i byens kirke, og der blev ogsaa i 1911 truffet en ordning om saadanne gudstjenester. Senere prøvede man at faa en grundtvigsk res kap til Zionskirken, hvilket ikke lykkedes. Men der har dog senere været grundtvigske præster saa vel ved Vor Frelsers Kirke som i Jerne sogn. I 1913 stiftedes Grundtvigsk Kirkesamfund, som stadig holder regelmæssige møder paa det senere opførte Grundtvigs Hus. (Fmd pastor Arentoft). Zions sogn kom til at omfatte den vestlige del af byen og hele havnen.

I dette bykvarter boede paa dette tidspunkt størstedelen af byens fiskerbefolkning. Af den grund formedes navnet »Fiskernes Kirke« et navn, som er blevet slaaet fast i manges bevidsthed, derved, at den takke- og mindegudstjeneste for søens folk, som afholdes hvert aar, og som transmitteres i Danmarks Radio nytaarsdag altid foregaar i Zions Kirke og aflyttes af mange mennesker over hele landet. I de senere aar er fiskerbefolkningen dog blevet spredt ud over større dele af byen, ikke mindst da mange af de yngre fiskere flyttede til byen Sædding, som er vokset stærkt paa grund af udflytning fra Esbjerg.

Esbjerg havde nu to kirker. Det blev til tre i 1945, da Jerne sogn blev indlemmet i Esbjerg. Byens fjerde kirke er Treenighedskirken, som blev indviet 1. november 1961 og som altsaa nu er godt fire aar gammel.

Skulle man nævne navne paa nogle af de præster, som har været ansat ved de esbjergensiske kirker gennem aarene, standser man vel ved dem, som omtales mest, hvilket jo ikke indebærer, at andre ikke med lige saa stor ret kunne nævnes.

Blandt IMs præster huskes i dag særligt provst *Biering*, som var kapellan ved Vor Frelsers Kirke 1908–14, og som siden blev Zions Kirkes første sognepræst. Pastor *Bentzen*, som ogsaa var sognepræst ved Zions Kirke, huskes med taknemlighed af mange. Han blev et af ofrene for den tyske terror i krigens sidste aar.

Blandt de residerende kapellaner har ikke mindst pastor *Sv. Birke* vundet sig en stor plads i mange esbjergenseres hjerte. I Vor Frelsers sogn og Jerne sogn har der gennem mange aar været arbejdet med et kirkeprojekt – den saakaldte *Østerbyens kirkesag*. Man har her været i den kedelige situation, at man flere gange har været lige ved at naa maalet, men det har strandet paa pengemangel. Men der opstaar med byens vækst stadig nye kvarterer og Esbjerg kommune, som heldigvis ogsaa tager kirkeproblemerne med i planlægningen, har afsat plads til flere nye kirker«.

———

Trossamfund uden for folkekirken:

Skt Nicolai kapel, romersk-katolsk, opført 1924. Præst: H. J. Doods, ny katolsk kirke i utraditionel stil fra 1965.

Skt Johannes Kirke, metodistkirke, opført 1894, (præst Fletscher Nyberg).

Mormonkirke.

Jehovas Vidners Rigssal.

Adventist mødesal indrettet 1927, apostolsk kirkesal fra 1927.

Desuden har Frelsens Hær lokaler i Skolegade.

VOR FRELSERS KIRKE

Vor Frelsers kirke, indviet 18. dec 1887 (arkitekt Axel Møller), er opført i romansk stil paa granitsokkel af røde og graa mursten, de graa mursten gaar som baand gennem murene. Kirken bestod oprindeligt kun af skib, kor, apsis og ret lavt taarn med pyramidetag (34,5 m), men 1896 tilføjedes to korsarme. Smaa udbygninger ml taarn og skib. Portal i taarnet med granitsøjler. Forhallen i taarnet har fladt bjælkeloft, skibet tøndehvælving af træ, senere dækket i midten af en stjernehvælving, da korsarmene opførtes. Koret, korsarmene og apsis er hvælvede. Korbuen og buen til apsis har to søjler paa hver side. 1928 blev kirken dekoreret af maleren Ole Søndergaard (stort kalkmaleri over korbuen og alterbillede), billedskæreren Erik Pedersen skar alter og orgelfacade. Tidligere stod Thorvaldsens Kristus i Zink paa alteret. Egetræsprædikestol med søjler, snitværk og himmel. Granitfonten, hvis kumme har udhugninger, er fra en gl font, som har staaet i Jerne præstegaardshave. Pulpiturer i korsarmene. Orgel fra 1928 i nordre korsarms pulpitur. Lysekrone fra 1896. Trækrucifix, skaaret af Fjeldskov. 725 sd. Nyt orgel 1966.

Altergæster: 1922: 2000, 1934: 3785, 1942: 5415, 1966: stor alterg.

Folketal: 1901: 13355, 1921: 12705, 1960: 16843, 1965: 15508.

Menighedsraad: 1922: 5 af hver retn, 1934: 6 gr, 5 IM, 4 soc, 1942: do, 1961: 3 gr, 5 IM, 3 soc, 3 ungdomsl, valg; fmd skoleinspektør H. Jakobsen, 1965: 4 gr, 5 IM, 3 soc, 1 u p, 2 ungdomsl, fmd fru Grete Kodal. Valg.

Sognepræst

(Oprettet 31. okt 1890, udskilt fra Jerne)

1913: 1. kl, 1958: 13. kl, præstebolig, det gamle posthus, Havnegade 27, opf 1888, erhvervet 1924. Ved byens anlæg.

1. 29. jan 1891–31. dec 1918 (sp Vorde-F-R 29. april 84): **Christian Bruun**, * 23. april 52 Fanefjord. Faderen: Sp Jyllinge-G, se der. Stud Viborg 70. Stud jur, c theol 76^2 (h_1), lærer Kbhvn, ord kat Sct Johannes k, Kbhvn 3. juni 79, tillige præst ved Ladegaarden, ord kat Faaborg-D 19. okt 80, r af Dbg 09, afsk 31. dec 18, † 17. jan 26. ~ 18. maj 81 Cæcilia Theodora Jensen, * 19. aug 49 Fredsholm, Vestenskov, † 22. maj 35. Forældre: Godsejer, cand jur Carl Henrik Jacob J og Hansine Anna Kirstine Hertel (se stamt 25). – Hustrus kusine ~ Kragh, Gudbjerg.

Fmd Esbjerg gymnasium, Esbj hjælpeforening, Esbj sømandshjem, Esbj menighedspleje, stiftet 92.

Udg Aandelige sange, 2. opl 97, skr talr artikler, præd og indlæg i den kirkelige presse og dagspressen.

Om pastor *Bruuns* betydelige personlighed og grundlæggende gerning er fortalt ovenfor. Han nød stor respekt i alle kredse og var præst for alle kredse i byen.

De forskellige beretninger samstemmer i, at Esbjerg som sin første sognepræst næppe kunne have faaet nogen mere velegnet mand end pastor Chr. Bruun. Han var en mand af solid dansk præstegaardskultur, ikke udpræget retningsmand, men samarbejdede godt med IM og de grundtvigske, og med stor interesse fulgte han den rapide udvikling, som Esbjerg gennemløb fra 1891 til 1926, da denne flittige, reelle præst lukkede sine øjne. Han var stærkt optaget af menighedens vækst og liv, samlede mange om sin friske, lutherske forkyndelse havde et utal af kirkelige handlinger, og tog levende del baade i skolevæsenets udvikling, var fmd for gymnasiet, fik stiftet menighedsplejen, der virkede med 4 diakonisser, oprettede 1895 en bespisning for fattige børn, hvor over 500 børn fik mad om vinteren. Dette arbejde overgik 1901 til kommunen. Den kaldtes »Samaritanen«. Pastor B forstod at faa frivillige kræfter til at hjælpe, var anset af alle kredse i byen. Han virkede ogsaa for Santalmissionen, var kredsfmd i Ribe amt og tillige en tid kredsformand i Præsteforeningen. Han havde ogsaa en poetisk aare, udgav smaa aandelige sange. En myndig mand, med ledernatur, en fast karakter.

2. 29. juni 1919–29. juli 22 (rkp her 28. nov 14): **J. P. J. Nørgaard**, fl t sp Store Hedinge, se der.

3. 16. okt 1922–31. okt 50 (sp Taars, Vendsyssel 30. juli 13): Provst **Alfred Eriksen Kjærgaard**, * 17. okt 80 Dørup v Skanderborg. Forældre: Lærer i Bramdrup Niels Anton E og Ane Marie Rasmussen. Stud Kolding 99, c 05^2 (1), højskolel Rødkilde 05, 2 ord kat Vor Frelsers k, Kbhvn 21. juni 06, rkp Hjørring 2. sept 10, provst Skads herred 16. april 26, r af Dbg 46, afsk 31. okt 50, † 28. febr 65. ~ 29. aug 11 Elisabeth Grønning, * 16. marts 89 Odense, † 23. nov 65. Forældre: Metalvarefabrikant Peter G og Petrine Marie Olsen. – Søn: Rkp Sct Johannes K, Vejle.

Fmd Ribe amts menighedsraadsforening 38—50.

I 28 aar var provst Kjærgaard sognepræst ved Vor Frelsers Kirke og blev én i bedste forstand midtpunkt-samlende personlighed i det kirkelige liv. Som præst byggede han i udpræget grad paa den personlige kontakts store betydning, tog aktivt del i smaa og store begivenheder blandt sine sognebørn og kunne ofte have held til improviseret at sige eller gøre det rigtige i situationer, hvor der var brug for ham som præst og sjælesørger.

Provst Kjærgaard var lærersøn fra Bramdrup paa Kolding-egnen, hvor hans far ofte tog ham med i kirke og i øvrigt var den, som forberedte sønnen til konfirmationen. Selv forsømte provsten ikke at give udtryk for den paavirkning i hjemmet, der blev bestemmende for hans valg af livsgerning og sagde ofte, at paa vandringerne til og fra kirke blev faderen den bedste prædiken i hans liv.

Som lærersøn havde skolen hans interesse, han var en dygtig provst og han bestred med

megen interesse hvervet som formand for Ribe Amts Menighedsraadsforening.

Provst Kjærgaard var udgaaet fra et grundtvigsk hjem og blev paa en maade ved at regne sig for grundtvigianer, men mødet i trediverne med Oxfordbevægelsen fik afgørende betydning for ham. (Kr dbl).

I de senere aar havde han ingen tilknytning til specifikke grundtvigske organisationer, men ydede en indsats for DKU og for Kirkens Korshær, var hele sognets præst.

»Vestkysten« skriver 1. marts 1965 bl a:

»Provst Kjærgaard, der ejede et djærvt humør og en ramsaltet replik, ydede som emeritus, sin assistance ved altergangen i Zions Kirke. Han var stærkt økumenisk sindet. En replik fra aabningen af et aarsmøde i Santalmissionen tjener til hans karakteristik: »For mig er al ydre mission lige kær«.

Provst Kjærgaard var af natur trofast over for steder og mennesker han knyttede sig til.

En aarrække fik han som emeritus lejlighed til at nyde sit otium og han tog sig af og til tid til at rejse til Taars og hilse paa gamle sognebørn og overvære en gudstjeneste. Det var dog naturligt Esbjerg og de 28 aar her som sognepræst, der stod hans hjerte nærmest, og derfor valgte han at nyde sine sidste aar her. De blev ikke rolige – mange foreninger kaldte paa provsten som taler, og selv fortsatte han med at tage aktivt del i saavel buddistmissionen som santalkredsen samt forskelligt bibelkredsarbejde, naar ikke embedsbrødrene bad ham vikariere, hvad der ikke sjældent skete.

Provst Kjærgaard formaaede at forene et myndigt væsen med en frimodig og ligetil optræden. Et overraskende svar, en impulsiv bemærkning eller en mening udtrykt i en kort rammende sætning var karakteristisk for ham. Provst Kjærgaard ønskede som forkynder at blive hørt og gik ikke af vejen for de virkemidler som var nødvendige herfor. Han interesserede sig levende for tidens spørgsmaal, ofte fik hans prædikener et aktuelt indslag, for det var hans synspunkt, at kirken skulle møde mennesker paa det plan, hvor de befinder sig. »Alle kristne er mine brødre,« plejede provsten at sige om de kirkelige retninger – og denne tolerante indstilling skaffede ham adgang til mange hjem.

Provst Kjærgaard var i mere end en menneskealder en central skikkelse i det kristne menighedsarbejde, og han vil ved sin rige personlighed blive husket i mange hjem«.

En af Indre Missions ledere, missionær P. Lodberg Jensen, satte provsten et smukt minde i IM Tid (1965, 190 f).

»I sine velmagtsdage af ydre en robust proprietærskikkelse eller en gemytlig fiskerskipper, der kom i land efter en god rejse.

Af indre saa mange ting: Usnobbet, usleben, uberegnelig og umiddelbar. I besiddelse af en god portion humor, nysgerrighed og selvironi.

En Oxford-grundtvigsk missionsmand, et sprællevende menneske, optaget af tidens rørelser og dansk til sin hjerterod. Men først og sidst et menneske i hvis hjerte ordene »Gud« og »Kristus« var skrevet med store bogstaver. En præst, der elskede sin gerning og med stort vemod forlod den.

De sidste aar var trange med sygdom og svaghed, men aldrig beklagede han sig, altid var han tilfreds; humoren havde han stadig i behold og vejen opad var bestandig aaben. Ved et besøg sagde han til mig: »Jesus er mig det nærmeste af alt. Han er mig nær morgen, middag og aften. Sig til dem, at vejen er rigtig.«

Et af provstens yndlingsord var ordet fra den 16. salme af David: »Snorene faldt mig paa de liflige steder, ja, en dejlig arv tilfaldt mig. – Derfor glæder mit hjerte sig.«

Hvordan gik det i grunden til, at provsten og undertegnede ringhed blev hjertevenner? Det begyndte med, at jeg engang imellem besøgte ham i Vor Frelsers Kirke i Esbjerg. Han var som før nævnt saa aaben og umiddelbar, og der var altid en appel i hans prædikener. Disse prædikener kunne godt være lidt springende, der kom pludselig en tanke, som absolut skulle frem, men altid mærkede man, at provsten var engageret af evangeliet. Det var en nødvendighed for ham at bringe det gode budskab videre til mennesker.

Saa blev jeg missionær, redigerede en tid søndagsbladet og bad provsten sende mig en prædiken. Den kom omgaaende med posten med en efterskrift: »Den er vist for lang. Den er vist heller ikke god.« Aa, hvor det lignede ham at skrive saadan. Jeg saa, at hvis jeg fik lov til at forkorte den, kunne den blive udmærket og ringede til provsten for at faa lov til det. Resultatet blev, at han selv kom for at gennemgaa prædikenen endnu engang, men først skulle vi knæle ned og bede sammen. Det tog mig om hjertet, og fra den dag var vi venner, et venskab, der voksede med aarene, og selvfølgelig ogsaa omfattede hans kære fru Lisbeth.

Lad mig have lov til at citere nogle linier af ovennævnte prædiken over enkens skærv:

»Hvad kan vi give Gud? Kun ét har vi, som han begærer: Vort hjerte, vor vilje. Hele vort liv skal overgives til ham. Jesus, lad hjerterne eje!

Vi maa gøre denne ene ting: Lukke vore hjerter op for Gud i Jesus Kristus, i tro og anger, saa denne stærke, flammende kærlighed sætter vore hjerter i brand, smelter dem om og lader os glemme os selv for vor næste. Vejen er saa vanskelig, at vi flygter for vor egen umulighed og gemmer os hos den Herre Kristus.« Og prædikenen munder ud i bønnen: Vi kan dig intet give, som nogen ting er værd, men tag vort stakkels hjerte, saa ringe, som det er.

Jo, der var et kald i hans prædikener.

Provsten havde den lykke ikke at kende til tvivl. Han havde let ved at tro. Og at der var bund i den tro, saa vi, da de trange dage kom. Han tog alt af sin himmelske faders haand. Men hans syndserkendelse voksede med aarene. Den gamle grundtvigianer kunne bede: »Tag en fattig synders hjerte, tag mig, som jeg er!« Og forsoningens ord blev dyrebare for ham – og skønnere ord findes ikke.

Biskop Gøtzsche fortæller i sine erindringer om indremissionær Moustgaard, tegner et

smukt billede af ham og slutter med at sige: »Det prægede ham alle dage, at han kom fra Gimsing – der var han født – og fra Golgata.«

Det prægede ogsaa vor gamle provst, at han havde hjemme ved Golgata, det bedste sted af alle for forknytte syndere. Derfor sang vi ogsaa ved hans begravelse den skønne hymne: »Hil dig, frelser og forsoner!«

4. 5. marts 1951 (sp Kollerup-H 12. maj 32): **Axel Erhard Frederik Arentoft**, * 15. aug 00 Horsens. Faderen: Arrestforvarer. Lærereksamen Vordingborg 26, dim v kgl bev 27, c 32^1 (l). ~ Helga Bagger Tange, * Faderen: Hotelejer, Vordingborg.

Lærer Esbjerg aftensemin 51, fmd KS i Esbjerg, udg 41: Af daabens naade.

Residerende kapellan

(Oprettet 30. sept 1896, 1913: 2. kl, 1958: 12. kl, embedsbolig fra 1910)

1. 15. dec 1896–23. marts 1906: **E. F. P. Melbye**, fl t Gørding-V, se Faaborg-D.

2. 31. okt 1908–5. okt 14 (sp Tyregod-V 2. aug 02): **Th. Biering**, fl t sp Zions k, her, se sp Dybbøl.

3. 28. nov 1914–29. juni 19 (sp Lundforlund-G 7. jan 07): **J. P. J. Nørgaard**, fl t sp her, se sp Store Hedinge.

4. 9. dec 1919–30. juni 22 (sp Vadum 19. juni 16): **Axel Holm**, fl t præst Horsens straffeanstalt, se der.

5. 25. sept 1922–15. aug 41 (sp Aarby 10. maj 13): **Peter August Kristian Ivertsen**, * 27. sept 74 Kbhvn. Forældre: Handelsfuldmægtig Ole I og Othilla Christiane Aagaard. Stud Nørrebro 93, c 99^2 (l), uord medhj Understed-K, sekretær KFUM, Kolding 02, sp Ejstrup 26. juni 05, afsk 15. aug 41, † 29. maj 51. ~ 14. maj 03 Ane Louise Vilhelmine Eriksen, * 16. okt 74, Helsingør. Forældre: Kbmd Hans Emil E og Caroline Amalie Eriksen.

Udg 18: Johannes aabenbaring. Skr talr art i KFUMblade osv, noveller i De unges julebog.

Pastor Peter I har ovf fortalt om sin gerning her og om den selvstændige stilling han tog til IM i Esbjerg, og hans sorg over en tid at være udelukket fra missionshuset. Thi dér følte denne levende og impulsive mand sig hjemme. Provst A. E. Kjærgaard omtaler ham foran som en mand med hjørnetænder. Han var københavner, kunne bruge friske ord og vendinger, havde et vist FDFdrengelune, men kunne prædike, saa det gav genlyd. En folkekirkelig missionsmand med KFUM-FDF præg, saaledes skildres han af sine venner. En mand af hans type maatte baade faa varme venner, men ogsaa afgjorte modstandere. I Aarby havde han en opsigtsvækkende sag med læreren (se her II, 139), kom i modstrid med en del af befolkningen, og søgte derfra. I Esbjerg løb han sig visse staver i livet, men han var glad for at være her, udpræget bymenneske som han var, et markant ansigt i byens kirkeliv, en præst med hjertet paa rette sted.

6. 10. dec 1941 (kkp her 1. marts 41): **Erik Sigurd Iversen**, * 22. juni 05 Varde. Forældre: Overportør ved DSB Morten I og Ane Dorthea Jeppesen. Stud akad kursus 30, c 38^1 (h_2), hjpr Tyrsted-U 19. maj 38. ~ 22. juli 38 Ingeborg Gudny Hansen, * 5. juli 18 Asaa. Forældre: Gdjr Mads Anton H og Marianne Christensen.

Fmd IM i Esbjerg.

Hjælpepræst

1. 24. aug 1895—23. jan 97: **M. J. Madsen**, fl t Engesvang, se Aale-Tørring.

2. 16. april 1898—30. april 99: **F. F. V. Nørballe**, se Løjt.

3. 6. maj 1906—5. okt 14: **M. T. Berg**, se Redsted-H (fast hjpr 27. juli 08 her).

4. 20. juni 1906—3. febt 10: (hjpr Ormslev-K. 21. marts 04) **C. A. Sølling**, se sp Sct Pauls k, Aarhus.

5. 6. juni 1910—19.marts 13: **A. T. Bjørn-Lorenzen** (till kordegn), se sp Nykøbing, Mors.

6. 26. juni 1918—16. nov 20: **Anker Moos**, se Raarup.

Kaldskapellan

(Oprettet 1. marts 1941, 4. kl, 1958: 12. kl, Embedsbolig. Kkp har Østerbro som distrikt)

1. 1. marts 1941–10. dec 41 (hjpr Tyrsted-U 19. maj 38): **E. S. Iversen**, rkp her.

2. 26. april 1942–14. nov 47 (hjpr Fjellerup-G 1. nov 41): **P. A. Gaub**, fl t Sønderup-S, se Vor Frelsers k, Aalborg.

3. 1. april 1948: **Tage Folmar Damgaard**, * 3. febr 22 Øster Hurup. Forældre: Købmand Viggo Henry D og Dagmar Nielsen. Stud Aalborg 41, c Aarhus juni 47 (l-99). ~ 28. aug 48 Karen Elisabeth Utzon Jørgensen, * Sebber. Faderen: Sp Sebber-A, † 37, se der.

Udg 54: Moderne hedenskab, et bidrag til belysning af det biologiske og det idealistiske livssyn. Skrev talrige artikler og afh mod smertevoldende dyreforsøg m m.

ZIONS KIRKE

Zions kirke, indviet 11. okt 1914 (arkitekt Magdahl-Nielsen), byggesum 107.000 kr, har gotlandske kirker til forbillede, bestaar af skib med sideskib mod syd, kor med tresidet afslutning, samt taarn med spir ved siden af hovedskibet i flugt med vestgavlen. Opført af røde mursten paa granitsokkel, sideskibet har to gavle mod syd. Ved koret et trappetaarn med kobbertækt løgspir. Tøndehvælving i skibet, sideskibet med pulpitur, har fladt loft. Korets gulv er højt hævet over skibets gulv. Muret prædikestol. Om provst Bierings plan med døbefonten ved indgangen (senere flyttet op i koret) og bedeskamler, se ovf. Ved kirkens 25 års jubilæum 1939 afløstes et enkelt, forgyldt kors paa altret af Kræsten Iversens: »Kristus stiller stormen paa søen«. 5 klokker med klokkespil, skænket af konsul J. Lauritzen. Nyt orgel fra 1950. 900 ds, to kirkeskibe.

Folketal: 1921: 8546, 1955: 20716, 1965: 11625.

Altergæster: 1922: 4576, 1934: 3000, 1946: 4792, 1965 6481.

Menighedsraad 1922: 5 IM 5 soc, 2 gr, 2 højkirk, 1934 6 IM, 5 soc, 2 gr, 2 KC, 1946: 6 IM, 5 soc, 3 folkekirk, 1 gr, valg. 1961: 7 IM, 3 soc, 1 folkekirk, 3 ungdomsl, 1 gr, valg, 1965: 6 IM, 4 soc, 1 gr, 3 ungdomsl, 1 folkek, valg (fmd gas og vandmester Eske Petersen).

Sognepræst

1914: 1. kl, 1958: 13. kl. Embedsbolig fra 1915

1. 5. okt 1914–8. maj 1918 (rkp Vor Frelsers k, her 31. okt 08): Provst **Th. Biering**,

provst Skads herr 28. sept 15, fl t Sdr Stenderup, se Dybbøl.

2. 20. sept 1918–26. okt 25 (rkp Trinitatis k, Kbhvn 28. maj 07): **V. M. P. J. Nielsen,** fl t sp Rønne K, se der.

3. 3. marts 1926–18. sept 29 (rkp her 26. okt 21): **Niels Peter Nielsen,** * 28. okt 65 Lemming. Forældre: Gdjr Christen N og Andersine Jensen. Stud Aarhus 87, c 95^2 (nc), pastor vikar Sdr Felding-Assing 11. marts 97, hjpr Galten-V, kst sp Anholt, kkp Ølgod-S 21. jan 99, sp Andsager 31. okt 07, afsk 18. sept 29, † 11. febr 47. ~ 12. dec 97 Marie Andrea Hansine Nielsen, * 31. aug 68 Kbhvn, † 21. dec 27. Forældre: Smørhandler Niels Andreas N og Hansine Mariane Jørgensen.

Pastor N. P. Nielsen var en ægte gammeldags missionsmand, en rolig og smuk skikkelse, uhyre beskeden og flittig, med et godt budskab, hvor han kom. Han har under Sdr Felding og Andsager fortalt om sin præstegerning der. I Esbjerg fik han en god gerning. Der var noget sundt og tillidvækkende over ham, hans milde smil og forstaaende interesse gjorde ham til en god sjælesørger. Der stod kærlig respekt om ham. Som emeritus fik han en god gerning ved Eliaskirken paa Vesterbro, hvor han fik mange venner. Han prædikede jævnligt, deltog flittigt i menighedsarbejdet, gik som varm Blaa Kors mand ud paa beværtningerne, bestilte en kop kaffe og gav sig i samtale med dem, der sad og drak deres ugeløn op. Han kunne møde spot, men det tog han roligt. Og saa glædede han sig, naar han fik en mand med ud til hustruen, der stod udenfor og ventede paa sin mand. Pastor N afløste baade i Andsager og her en pastor Nielsen. Og begge steder havde han sit faste stade imellem IMs venner. Efter hans hustrus død følte han sig træt og tog afsked, 63 aar gl.

4. 9. dec 1929–25. marts 45 (rkp her 15. juni 26): **Poul Hans Bentzen,** * 23. febr 90 Kbhvn. Faderen: Smedemester. Stud Brgdssk Ø 07, c 14^2 (h_1), hjpr Vor Frelsers k, Aalborg 21. juni 15, sp Horne-A 29. marts 18, sp Høve-F 1. juli 21, dræbt 25. marts 45. ~ 23. aug 21 Johanne Gaardbo, * 10. okt 95 Hirtshals. Faderen: Formand.

Kredsfmd Santalmissionen.

Det kom som et chok for borgerne i Esbjerg og for menigheden, da det rygtedes, at landsforræddere natten til palmesøndag, 25. marts 45, trængte ind i Zions præstebolig og skød pastor Bentzen ned, mens han laa i sin seng. Det bestialske mord gjorde dybt indtryk i byen. Esbjerg byraad satte en mindeplade paa præsteboligens mur.

Pastor B var en smuk skikkelse, meget afholdt, hvor han var præst. Baade i Aalborg, Horne og Høve mindedes han med stor kærlighed, han stod IM nær uden at være stærkt partipræget, han var en fin og folkelig mand, hjertelig og lun, en veltalende prædikant, trofast til besøg og sjælesorg. Han var aldrig clicheagtig i sin forkyndelse, han kunne sige sætningerne, saa de bed sig fast. Pastor *F. V. Eilschou Holm* skrev, at det var en fest at høre pastor B, der »var faa præster jeg hørte med større glæde«. Især mindes hans prædikener ved de aarlige nytaarsgudstjenester for omkomne fiskere, aldrig sentimentale, men djærve og mandige. Han var fiskernes præst i Esbjerg, forstod fiskeres og søfolks kaar, altid i godt humør, hans hjertelige latter kunne sætte tingene paa plads. (Kr dbl 27. marts 45) (Vestkysten 26. marts 45). Se iøvr ovf.

5. 10. okt 1945 (sp Gethsemane k, Kbhvn 9. okt 40): **Kai Laurits Albert Brask,** * 16. maj 98 Kbhvn. Forældre: Skotøjsfabrikant Albert Alexander Peter B og Laura Larsine Johansen. Stud Østersøg gymn 18, c 24^1 (h_2), sp Ryde-H 19. april 24, hjpr Gethsemane k, Kbhvn 5. april 32. ~ 17. juni 24 Jenny Nielsen, * 11. aug 98 Borre. Forældre: Sporvejsfunktionær Peder N og Marie Hemmingsen. – Fætters søn: Chrillesen, Randlev-B, fætters dt ~ Gejlsbjerg, Sct Lukas k, Frederiksberg.

BM IMs fredehjem 28, fmd 50, BM børnehjemmet Bethlehem 33—45, kredsfmd IM 28—32, fmd Kbhvns kredsfbd af KFUM 39—45.

Skrev om ungdommen i Kbh (Kbh stifts aarb 45) m m.

Residerende kapellan

(1914: 2. kl, 1952: 12. kl. Embedsbolig 1951)

1. 5. okt 1914–8. juli 21 (sp Haasum-R 27. juni 08): **J. M. Roesen,** fl t rkp Kolding, se sp Krist k, Kolding.

2. 26. okt 1921–4. marts 26 (sp Andsager 31. okt 07): **N. P. Nielsen,** sp her.

3. 15. juni 1926–9. dec 29 (sp Høve-F 1. juli 21): **P. H. Bentzen,** sp her.

4. 18. marts 1930–18. marts 38 (sp Gunderup-N 18. juni 24) **S. C. Christensen,** fl t Ballerup-M, se der.

5. 29. aug 1938–5. nov 49 (sp Sdr-Nr Onsild 23. april 28): **Sv. Birke,** fl t sp Korsør, se der.

6. 17. april 1950–15. dec 64 (rkp Højdevangs k, Kbhvn 4. juni 42): **Johannes Frederik Vandborg Nielsen,** fl t Rise, Sdj, se der.

7. 7. april 1965 (rkp Anna k, Kbhvn 23. okt 59): **Bent Herlof Hedemann Schaumburg-Müller,** * 1. sept 22 Vejstrup. Faderen: Sp Vejby-T, † 59. Stud Frborg 41, c 50^2 (h-73), vikar Kbhvn Skolevæsen, hjpr Lindevang k, Frberg 29. maj 53, do Aalholms k, 58.

Kaldskapellan

(Oprettet 1. juni 1937, 4. kl. Embedsbolig, 1958: 12. kl, nedlagt 31. juli 64)

1. 25. sept 1937–20. marts 48 (hjpr Helligaands k, Kbhvn 8. sept 36): **H. Aagaard,** fl t Gerrild-H, se der.

2. 9. okt 1948–21. juni 57 (hjpr Dalum 3, febr 45): **T. Linneboe,** fl t rkp Grindsted.

3. 30. sept 1957–31. juli 64 (hjpr Silkeborg 20. marts 54): **Arne Frees Christiansen,** * 25. okt 27 Augustenborg. Forældre: Veterinærinspektør Matthias Johannes C og Bodilla Jessine Christine Frees. Stud Marselisborg 46, c Aarhus dec 52 (l-98), afsk 31. juli 64, seminarieadjunkt, Silkeborg.

Studieoph i Leiden, Holl 56.

Skr: Religion og politik, Dsk teol tidsskr 57. Udg 64: Talt og skrevet gn 18 aar. Fmd Esbjerg Ungdomsf 58—60.

TREENIGHEDS KIRKE

Treenighedskirken, indviet 12. november 1961, arkitekt Flagstad Rasmussen og Knud Thomsen, er opført i utraditionel stil med firdelt tag, der løber op i fire spidsgavle, felter af glasruder. fritstaaende højt slankt firkantet klokketaarn, foreløbig med fyr- og vagervæsenets gamle klokke fra 1893. I det indre staar de raa murstensmure, og arkitekterne har, sammen med maleren Jens Urup Jensen, skabt et særpræget kirkerum, hvor hovedprydelserne er de 13 meter høje nonfigurative glasmosaikker af Jens Urup Jensen, udført af glarmester Freese. Det drejer sig om tre polykrome kunstværker, som ved første øjekast virker rent abstrakte, men hvis temaer afsløres ved nærmere eftersyn. Den nordlige rude har julen som motiv, symboliseret ved en stor rød stjerne. Det er en meget levende rude, karakteristisk ved sine linie- og farvevirkninger. Østruden, som var sat op ved kirkens indvielse har paasken som tema. Over Golgatha rejser korsene sig mod himlen, Kristi kors i røde farver, røvernes i gulligt-hvidt og grønligt okker. Korstegnet gentages i flere dybder. Sydruden er en pinserude med 12 røde ildtunger som grundmotiv. Endelig ventes i 1967 opsat en sidste rude, som indrammer en orgeltilbygning mod vest, opført i 1965. Denne rudes motiv bliver: Livets vand. Kirkens alter er et enkelt egebord med et trækors af samme materiale som baggrund. Prædikestolen er støbt, døbefonten af egetræ. Mange gaver er givet til kirken, bl a daabsfad og daabskande i sølv. Kirkerummet er næsten kvadratisk. Menighedssal, skilt fra selve kirkerummet af et tæppe, som kan trækkes fra. Desuden 8 menighedslokaler. 400 siddepladser plus 300 i salen. Nyt orgel (21 stemmer) bygget af Frederiksborg Orgelbyggeri, indviet 12. november 1966.

Kirkesagen stod paa i 15 aar, fmd pastor Brask. Byggesummen blev kr 1.227.317,42 heraf inventar kr 106.823,60. 1963 maatte kirkens fliseguly, som havde løsnet sig, lægges om, det blev erstattet med et nyt gulv af opdalsten.

Ved en sogneregulering i 1967 flyttedes Treenigheds sogns grænse mod Jerne, saaledes at der nu i sognet er ca 12.000 mennesker, hvorfor der ventes oprettet et residerende kapellani.

I de 5 aar, kirken har eksisteret, har man kunnet glæde sig over en god kirkegang. Der har været afholdt søndagsskole i kirken gennem disse aar under ledelse af fiskehandler Johannes Bredmose Simonsen i samarbejde med en række yngre lærere og lærerinder, der som hovedsynspunkt for søndagsskolearbejdet har haft dette, at søndagsskolen er kirkens søndagsskole, som vil hjælpe børnene til at leve med i kirkens liv. Derfor afholdes der 1. søndag i hver maaned familiegudstjeneste i søndagsskoletiden. Efter sognereguleringen er der to søndagsskoler, som hører til kirken, den anden holdes i Spangsbjergskolen under ledelse af autolakerer Behrens. Denne søndagsskole deltager i familiegudstjenesterne. — Under højmesserne passer skiftende damer børn i menighedslokalerne, mens forældrene er i kirke. Der holdes regelmæssige sammenkomster for ældre (ca 150 deltagere), foredrag om kirkelige emner i salen. Desuden er der uniformeret ungdomsarbejde, spejdere og FDF. Kirken har et dygtigt drengekor, som medvirker ved gudstjenesterne. Koret er oprettet og ledet af kirkens organist, Per Gynther, og er paa ca 40 medlemmer.

Man har i de seks aar kunnet glæde sig over stor velvilje fra befolkningens side, og der har været stor villighed til at medvirke ved de forskellige ting, som kræver medhjælp.

I sognet findes en meget stor del pensionistboliger, samt De gamles Hjem. Dertil kommer et nyopført kollektivhus med plejehjem og Hjemmet for kronisk syge i Esbjerg. Alle disse steder afholdes regelmæssige gudstjenester og andagter.

Folketal: 1965: 6346. 1967: C 12.000.
Altergæster: 4892.
Menighedsraad: 1961: 6 soc, 4 IM, 2 ungdomsl, 1 gr valg, 1965: do (fmd sp). Fredsvalg.

Sognepræst

(12. kl. Præstebolig ved kirken)

1. 12. nov 1961 (sp Gelsted-R 30. april 54): **Frede Christen Bøss,** * 2. jan 24 Mejrup. Faderen: Sp Sct Johannes k, Aarhus, † 53. Stud Odense 41, c 47[2] (l-116), sekretær KFUM Frederiksberg 44, hjpr Ordrup 13. dec 47, kkp Ordrup 1. juli 48. ~ 1. febr 47 Ellen Margrethe Blom-Hanssen, * 27. maj 23 Frederiksberg. Forældre: Kordegn ved Sct Markus k, Frederiksberg Oscar B-H og Birthe Kirstine Rasmussen. – Faders fætter: Bøss, Haderup. Hustrus søster ~ Borregaard, Taksigelses k, Kbhvn.

BM Yngre præsters forbund 48, fmd Kr Akad Foren, Kbh 53—54, BM Den kr gymnasiastbev, Kbh 53—54. Provstirepr DKU 55—61.

En udførlig oversigt over **litteratur om Esbjerg** udg af Centralbibl f Sydvestjylland 43. Her skal blot anføres:

S. Alkærsig: Es historie, 1909—14, Arne Sundbo: Til Jerne sogns hist, 1914—15, samme: afh i Danmark før og nu, 1954, O. Bruun: Fra pionertiden i E, 1893, E. Erichsen: Guld og grønne skove, fra Es amerikanske dage, Jysk maanedsskr 1911, Danske byer og deres mænd, 1916, Esbjerg-historie, udg af Lokalhist udv 1927, Trap, IX, 12, 1965, s 727 f, Dan. Bruun: Danm, land og folk, Bibliografi i C. Heilskovs provinsbibliografi, 1920, s 341 f, Knud Ree: E by og havn, i Danmark, aarg 2, s 65 f, Dsk turistf aarb 1935, 117—34. P. Koch Jensen: E handelsstands hist 1886—1936, 1937, Hans Nielsen: E 1868—1943, i Købstadf, tidsskr 1943, 43 f Knud Ree, smst, 1948 og i »Danmark« 1946, IM hist (v L. Blauenfeldt, 1912, s 234, 245, 335, 349, 352, 361, 407, 443, IMs korstog i E, Ebenezer, 1921, s 133, K. Magleby Sørensen: Da det begyndte i E, IM tid, 1950, 242 f »Jul i Vestjylland«. K. Bruun og F. Staugaard: E by og egn, 2. udg, 1958, B. Tengnagel Jørgensen: E. Statsskole 1920—45. K. Bruun: Fra de grønne marker til de graa mure, 1961, Es tidsskrifter, Berl Tid 16. aug 66. Kr Dbl 25 febr 66, Johs. E. Tang Kristensen: Hist vejviser over egnen ml Esbjerg, Ribe, Varde, Gørding, 3. udg 51, Arne Sundbo: E før og nu, 1904, overass Hans Wulff: E, min barndoms by, Ribe aarb 64, Aage Andersen: Oprindelsen af E befolkning, geograf tidsskr 1946, 92 f, Aage Trommer om folkestrejken aug 1943, (Jy selsk f hist og top 1966), Berl Aften 26. dec 66.

JERNE-SKADS

(Esbjerg og Rørkær udskilt fra Jerne 31. okt 1890 i kirkelig henseende)

Esbjerg hørte under Jerne-Skads kommune til 1897. 1914 udskiltes Skads som selvstændig kommune. 1945 indoptoges Jerne sogn i Esbjerg kommune. 1967 indoptages Skads sogn i Esbjerg.

Jerne sogn, 2505 ha, grænser ud til Vesterhavet, er temmelig fladt med enkelte bakker, sand- og lerblandet jord, en del eng. Sognet er sammenbygget med Esbjerg, især i den vestlige del. Byerne J med mh fra 1922, Vognsbøl, Spangsbjerg, Boldesager med mh fra 1917, Kvaglund, Novrup, Vedbæk, Maade, Gammelby osv.

Sognet nævnes 1340, var endnu i 17. aarh skovrigt, nu næsten ingen skov. Jerne har helt forstadspræg, landdistrikterne endnu delvis landpræg. Kirken, der ligger paa et højdedrag, kan ses over hele det flade sogn.

Jerne sogn var haardt hjemsøgt under den tyske besættelse 1940–45, nazisterne gravede tankfælder paa kryds og tværs, pigtraadsspærringer, minefelter, tysk indkvartering i næsten hvert eneste hus. Alle mærker fra disse aar er nu forsvundet.

Kun ganske enkelte oldtidshøje er bevaret af c 165 høje.

Pris for dette hefte:

Pris 20 kr. plus oms og porto, ialt 22 kr. Desværre tvinger store prisstigninger i de sidste 3 aar til denne forhøjelse. Hefterne i Ribe Stift er indtil videre 8 sider større end i Aarhus Stift – for at fremskynde færdiggørelsen.

Beløbet, 22 kr., bedes venligst snarest (inden 3 uger) tilsendt P. N., Vestersøgade 54, Kbh V. *Postgiro 2 15 42*. De sparer den dyre opkrævningsporto ved selv at indsende Beløbet. Trykning og oms skal betales om en maaned.

Patronatet for Dansk Præste- og Sognehistorie:

Baun, C., biskop, Viborg. *Birkelund, Palle*, rigsbibliotekar, Kbhvn. *Fabricius, L. P.*, dr theol, sognepræst, Charlottenlund, formand. *Fabritius, Albert*, dr phil, kgl historiograf, Kbhvn. *Fuglsang-Damgaard, H.*, dr theol, biskop, Kbhvn. *Holt, Paul*, seminarierektor, Aarhus. *Hvidtfeldt, Johan*, dr phil, rigsarkivar, Kbhvn. *Riisager, Vagn*, mag art, provst, Randers. *Sommer, Otto*, kordegn, Horsens (redaktionssekretær). *Topsøe-Jensen, Helge* dr phil, overbibliotekar, Kbhvn.

Som medlemmer af patronatet er for *Ribe stift* indtraadt:
A. Bork Hansen, sp, Løgumkloster. *Steen Christiansen*, provst, Gram. *A. Fog Pedersen*, højskoleforstander, Rødding. Dr theol *V. Grønbæk*, domprovst, fh Ribe. Chefredaktør *Knud Rée*, Esbjerg. *M. L. Skovsborg*, sp, Lem. *Ingrid Vig-Jensen*, overbibliotekar, Esbjerg Centralbibliotek.

Redaktørens adresse er: Vestersøgade 54, Kbhvn V.

DUPLEX-TRYKKERIET